Franz Marc

însemnări

Editura Meridiane

Însemnări

Biblioteca de artă
Biografii. Memorii. Eseuri

FRANZ MARC
Briefe aus dem Feld
(c) 1941 by Rembrandt-Verlag, Berlin

Toate drepturile
asupra prezentei ediții în limba română
sînt rezervate Editurii Meridiane

Franz Marc

însemnări

SCRISORI DE PE FRONT

Traducere și note de
CORNELIU GOLOPENȚIA

Prefață de
RAOUL ȘORBAN

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1981

Pe copertă :

FRANZ MARC,
roșii (fragment)
olecție particulară

PREFAȚĂ

Cărțile, asemenea oamenilor, au un destin al lor ; uneori luminos, senin, alteori — dimpotrivă — sumbru și expus hărțuirilor de tot felul. Ca și destinul acestor însemnări cuprinse în Scrisori de pe front (Briefe aus dem Felde), *a căror publicare sub regim nazist a eșuat mai întîi în 1938, apoi în 1944, deși în 1941, în vîrtejul demenței celui de al III-lea Reich, datorită unui concurs paradoxal de împrejurări, văzuseră lumina tiparului în prima lor ediție. După terminarea războiului, în schimb, au cunoscut mai multe ediții succesive, fără ca faima lor, ajunsă universală, să fie motivată de calitățile deosebite ale unui text „literar". Critica la care au fost supuse a relevat că ele conțin nu puține contradicții și improvizații de circumstanță : tandrețe, entuziasm liric, speranță ori, dimpotrivă, pesimism, crize de conștiință etc. Faima lor nu se datorește nici acelei împrejurări că pentru germani, Franz Marc ocupă poate rangul cel mai înalt printre artiștii moderni, socotit un adevărat erou al picturii, mai ales că celebritatea pictorului — cum remarcă Lothar-Günter Buchheim — nu se întemeiază pe înțelegerea și acceptarea eforturilor estetice ori pe calitățile complexe ale picturii sale, nici azi acceptată de profani.*

Mai curînd se crede că marea simpatie de care se bucură postum personalitatea autorului lor se leagă de o legendă, pe cale să pună în umbră chiar și aportul acestuia la dezvoltarea picturii moderne: legenda și aureola unui artist care luptase solitar, a visătorului izolat — și neînțeles — de lume, intuind ca nimeni altul sufletul unor animale neajutorate și inteligente; o viață dintre cele mai pure, sacrificată eroic pe frontul primului război mondial. Marele interes suscitat de scrisori nu este lămurit nici de conținutul lor social, beneficiind în zilele noastre — conjunctural — de o destul de largă apreciere, nici de profunzimea meditațiilor, ori de natura experiențelor consumate pe fondul unor reacții morale, cu consecințe evidente în desfășurarea unei vieți neliniștite, într-o epocă neliniștită a Germaniei. Succesul lor relativ recent ar putea fi apreciat în conexiune cu acea nouă direcție ce începuse a se răspîndi peste tot în Europa încă în perioada interbelică, concretizată în înfățișarea și relatarea realităților, cu tot adevărul și brutalitatea lor, opusă programatic ficțiunilor unor povestiri ticluite. (De altfel, în anii celor două războaie — și după ele — realitatea însăși a depășit limitele oricărei fantezii). Un capitol al noii producții îl constituise așazisa literatură de război cu scrieri despre care s-a crezut că erau destinate unei existențe efemere, întrucît se acreditase părerea că lumea tiranizată de spectrul dezastrelor și suferințelor nu va voi să-și amintească de sîngele și murdăria morală a războaielor, de crimele săvîrșite în numele unor principii politice. Genul înflorise neașteptat, ramificîndu-se, într-o rapidă dezvoltare, în diverse direcții: însemnări de pe front, carnete cu note despre fapte și întîmplări concrete (dar cine își mai amintește, totuși, de cărțile lui Le Goffic ori Paul Lintier?), evocări ale holocaustului celui de al doilea război mondial

ori alte scrieri ce depășesc cadrul însemnărilor neprelucrate, notate sub amenințarea directă a unor pericole și întregind tabloul realităților cu profesarea unor idei umanitariste. (Două asemenea cărți de recunoscută valoare și circulație internațională, mărturii ale putințelor rațiunii și ale omului umilit de birocrațiile militare, au fost scrise în România: Mînăstirea neagră a clujeanului Kuncz Aladár și Garnizoana din Siberia a arădeanului Rodion Marcovits). A existat, apoi, acea literatură veridică, elaborată pe temeiul unor întîmplări reale, a cărei rezonanță se prelungește amplificată, în timp și spațiu, ca de exemplu Pădurea spînzuraților de Liviu Rebreanu.

În vremea noastră, cînd numărul și popularitatea scriitorilor cu caracter documentar a crescut considerabil, unii observatori ai fenomenelor literare, între ei Truman Capote, se simt îndrituiți să decreteze că non fiction novel nu este o simplă cerință a vremii, ci realizarea integrală și finală a unei direcții internaționale, împlinită într-o „activitate" scrisă despre „realitatea reală", ori în lucrări socioliterare, chiar sociologice — prin urmare o literatură a documentelor și faptelor — în toiul unei crize generale a beletristicii. Cu o asemenea vădită modificare a preferințelor, cititorul de azi, saturat de estetica ficțiunilor, și-ar manifesta, se zice, adeziunea la „stilul adevărului", la faptul imediat, la existența pur și simplu a omului printre lucrurile și întîmplările sale de fiece zi, fără regie și fără scenografie.

Prin Scrisorile de pe front ale lui Franz Marc, investite cu adevăr din „intern" (după o formulare folosită de Lucian Blaga), a pătruns în conștiința epocii, cu o întîrziere de cîteva decenii, fluxul unor evenimente consumate în vremea primului război mondial, — trăite obiectiv și subiectiv — și al unor sentimente ce oscilaseră între speranță și re-

semnare — împinse spre finalul lor de o dezlănțuire demonică a energiilor. În mod cert, autorul nu era purtat de gîndul de a da lucrurilor accent și proporții, dar în tot ce a scris simțirea lui s-a acordat cu neputința de a înlătura dezastrele vieții sale pe pămînt, precum și sclavia modernă instituită de monopolul politic asupra adevărului, a vieții și asupra interpretării lumii. O asemenea exprimare a trăirii „în lumea dată" devine — ceea ce nici pe departe nu era în intenția lui Franz Marc — un fel de literatură autobiografică. Faptul argumentează forța internă a acestei literaturi involuntare, prin care luăm act astăzi de o conștiință tulburată și neputincioasă în fața fanteziei utopiste, a dictaturii prejudecăților asupra judecății, instaurată de către structuri guvernamentale retrograde. În acest context, Scrisorile lui Franz Marc contestă expansiunea naționalistă, supravegherea și tutelarea birocratică a gîndirii, agresivitatea tradiționalismului conservator. Atît introspecția, cît și privirile în spre afară, modul în care se vede pe sine însuși în realitatea lumii sînt lipsite de orice grimasă rituală, tipică mesianismului politic prusac. Dimpotrivă: felul în care înțelege lucrurile este însoțit de căldura vieții, pornește dintr-o conștiință indiferentă față de convenții și din sinceritatea unei mari personalități.

În cuprinsul unora dintre scrisori se face auzit ecoul gîndurilor cărora le dădeau expresie, chiar în acel moment, Aforismele sale. Ele lămuresc o seamă din motivele ce-l îndeamnă la acțiune și speranță. Vom reține în primul rînd că scrie numai pentru că cei chemați n-o fac și ceea ce scrie conține un material spiritual realist. Ruperea de trecut, negarea fermă a aspectelor demobilizante ale proiectelor imperialiste — cu consecințe nefaste pe plan social și pe plan artistic — sînt atitudinile artistului purtător al unui mesaj,

înrădăcinat temeinic în viață, cu aderențe la categoriile largi ale existenței. Franz Marc așază viața deasupra artei și spune clar acest lucru: preocuparea mea de bază este frămîntarea pentru o lume nouă; să creez, să anticipez prin lucrul meu. *Felul său atent de a privi realitățile, de a surprinde cauzalitățile de timp și de spațiu, de a fi preocupat de condiția omului modern, confruntat cu împrejurări care îl lezează moral, se leagă de speranța unei posibile regenerări viitoare. Cînd scrie despre* Bunurile Spirituale (Introducerea la antologia „Der Blaue Reiter"), *se implică într-o perspectivă militantă și demască indiferența culpabilă într-o continuă revenire asupra mărginirii filistine:* „Este interesant cît de diferit apreciază oamenii drumurile spirituale în comparație cu cele materiale. Dacă de exemplu cineva cucerește pentru patria sa o nouă colonie, el va fi unanim aclamat. Nimeni nu va ezita, nici măcar o clipă, s-o ia în posesie. Cu identică bucurie sînt întîmpinate rezultatele tehnicii noi. Dacă însă cuiva i se năzare să dăruiască patriei sale un nou bun spiritual, el este aproape totdeauna repudiat cu mînie; darul său suspect va fi supus încercării de a fi nimicit, iar persoana sa fizică — dacă așa ceva ar mai fi cu putință — chiar și astăzi ar fi arsă pe rug... Vom continua, totuși, cu osteneală, să înfățișăm noi imagini, pînă va veni ziua cînd ne vom întîlni cu ideile noastre pînă și pe șoselele țării".

Literatura autobiografică este expusă întotdeauna suspiciunii, chiar cînd pare a fi expresia unei sincerități totale. Pentru că destinele individului — ca dealtfel și acelea ale unei colectivități — își au atît istoriile adevărate, cît și miturile lor. Separarea acestora, identificarea cît de cît sigură a unei istorii adevărate ori a unui mit sînt îndeobște demersuri dificile; cînd anume vor-

beşte un autor despre sine în mod direct, sau cînd prin mijlocirea unui rol — care este de fapt cel de al doilea eu al său, sub protecţia căruia poate acţiona cu mai mare dezinvoltură — este la fel de greu de stabilit. Scrisorile de pe front, *devenite literatură accidental — şi oricum dincolo de intenţia celui care le-a scris —, nu conţin însă nici o poză, nici o ambiţie a autorului de a părea altcineva decît este aievea. Tabloul pe care-l oferă se leagă de trei experienţe: de cea a vieţii, a cetăţeanului şi de aceea a artistului. Gîndurile neliniştite ale pictorului dezvăluie şi o orientare politică.* („Nu guvernele au creat popoarele, ci popoarele îşi pun guverne"; „sînt socialist, din adîncul sufletului, dar nu un socialist practicant"). *Iar resentimentul faţă de idealurile wilhelmiene se manifestă mereu.* („Ceea ce se întîmplă astăzi, popoarele n-o vor uita niciodată; războiul e consecinţa tendinţei germane de a pune mîna pe afacerile comerciale ale lumii; niciun om nu are dreptul de a-l exploata pe celălalt"). *Căutătorii de surse au aflat în aceste scrisori un teren generos pentru explorările lor în privinţa argumentelor decisive în opera lui Franz Marc.* („Greu şi important este doar să găseşti motivul pentru care să creezi; există o singură mîntuire şi reînnoire: să elimin din opera mea fiecare aproximaţie şi fiecare concesie...") *Diversele elemente autobiografice încorporate în* Scrisori *au un dramatism şi o autenticitate pe care rareori le poate întrece o operă literară. Franz Marc a trăit intens tragedia războiului. Dacă ar fi supravieţuit, nimic n-ar mai fi rămas la fel ca înainte în viaţa lui.* (Gînditorii, după război n-o să mai poată fi ceea ce erau înainte").

La intersecţia unor curente de idei, care în condiţii normale şi-ar fi disputat întîietatea departe în timp, opţiunile trebuiau rezolvate în grabă, uneori instantaneu. Dar opţiu-

nile nu se pot experimenta în afara individului. Experiența cîtorva luni de război, cu vertiginoase desfășurări de evenimente, l-a obligat pe Marc să privească mai profund în el însuși, să-și pună întrebări și să caute răspunsuri. Din substanța acestui dialog apar argumentele unei revoluții lăuntrice, în ideea cuceririi libertății și a ascensiunii spre viața împăcată pe temelia purificării individuale concepută ca singura forță constructivă a lumii. Dispariția lui dintre cei vii îl scutește de eșecul acestei mari speranțe. Împlinirea imaginară a procesului de izbăvire colectivă prin creație individuală și suverană, justificată de valorile sale etice, se prelungește într-o meditație estetică, care însă — în opoziție cu însăși semnificația sa general acceptată — nu tinde la realizarea frumosului, ci la instaurarea unui comportament emoțional, după necesitățile dinamice ale sufletului omenesc. Pe acest teren, cugetul lui Marc amplifică dimensiunea unor trăiri subiective și se îndreaptă spre o soluție vizionară, ca spre o stare înaltă a condiției morale. Inițiativa rămîne a individului, el singur avînd facultatea să spiritualizeze viața și să determine săvîrșirea unor acte de conversiune colectivă.

În tabloul spiritual la care ne referim se poate distinge o idee patetică, hrănită de ideologia expresionismului. E vorba de inversarea circulației pe un traseu, în direcția creării unei realități supusă conștiinței, a zidirii dinlăuntru a lumii și vieții, în contra oricărei opoziții din partea materiei, a naturii și chiar a societății. Pentru Marc, ca expresionist, arta este lipsită de sens dacă din cuprinsul și forma ei nu izbucnește forța de stăvilire a dogmelor artistice, politice și științifice, care reprezintă tot atîtea frîne în calea manifestărilor libere. De altfel, chiar de la apariția sa, expresionismul german s-a manifestat ca un proces al negațiilor, con-

testînd ordinea existentă, rutina deprinderilor, banalitatea unor simţăminte şi a adevărurilor zise comune. Explozia pe care o pregătea era solicitată de viitor şi justificată de descătuşarea omului din deprinderile stabilite de tradiţie : „întreaga operă nu e altceva decît un semnal de alarmă ; împreună cu epoca strigă şi arta, chemînd propriul său suflet. Ţelul nostru în artă nu este înfrumuseţarea vieţii, nici camuflarea ori răstălmăcirea trecutului, ci acela de a crea din artă viaţă". *(H. Bahr :* Expresionismus, *1916.) Tensiunile expresionismului german s-au manifestat şi în „dinamitarea" formei consacrate, exprimînd şi prin aceasta caracterul activ şi energic al unei lupte. Limbajul nou era dinamic, agresiv, uneori violent, un limbaj nedeghizat, foarte vizibil, apt să servească exprimarea unei interiorităţi excitate, regăsind în propria-i plămădire substanţa însăşi a imaginii. Vigoarea formală a expresionismului şi-a găsit accentele culminative în modalitatea gravurilor în lemn, linoleum şi în litografii — deosebit de potrivite exprimărilor extreme, articulărilor ferme, într-o firească corespondenţă dintre evenimentele vieţii şi reflectarea lor artistică. Poate şi mai mult decît pictura, grafica expresionistă a relevat artistic vocaţia pentru o anumită figurare şi, totodată, a realizat ardoarea unui program de intervenţie estetică în conştiinţa epocii.*

Geniul particular al lui Franz Marc, în cadrul general al expresionismului, are o evoluţie singulară proprie numai lui. Un fragment de scrisoare ne lasă să cunoaştem cauza şi efectul stilului său : „Forma este consecinţa firească a unui simţămînt, tot aşa cum ţinuta şi comportarea sînt urmarea şi exteriorizarea unui caracter". *Mai mult decît reflex, el este manifestare directă a unei stări expresiv potenţată, care vrea să asigure caracterul sempitern al personalităţii nu ca valoare în*

sine, ci ca forță a adevărului utilă omenirii întregi. Pentru că viziunea expresionistă se bazează și pe ideea analogiei dintre structura întregii societăți și aceea a ființelor individuale, pe unitatea țesăturii din care e alcătuită lumea, *despre care vorbește August Macke. Profesarea adevărului i s-a impus lui Franz Marc nu dintr-o pasiune teoretică, ci din necesitatea de a sancționa minciuna, nedreptatea, inegalitatea. De altfel, încă de la primele manifestări ale ideologiei expresionismului, creatorii s-au situat politic alături de cei expuși durerilor și suferințelor, încercărilor de tot felul, precum și forțelor răului. Solidaritatea cu omul terorizat de societate, ideea de a fi justițiar ca și idealul unei noi relații între popoare îi conduc pe unii din expresioniștii germani la vestirea solidarității internaționale între oameni. O seamă preconizau uniunea cu Franța, alții își părăseau patria, emigrînd în țări neutre. Dintre cei aflați pe front, nu puțini își manifestau simpatia față de francezi. Adeseori, însă, realismul lor instinctiv, funciar, a cedat în fața unei fantezii devenită ea însăși unicul domeniu privilegiat al libertății, detașată de realitate. O asemenea libertate s-a putut ușor transforma într-un exil lăuntric în care revolta, fără să dispară, s-a îndreptat spre neant, izolînd arta de orice altă esență, în afara esenței sale proprii. La cealaltă extremă, unde îl întîlnim și pe Franz Marc, se rostesc apeluri continue la om, cu o nemărginită simpatie față de destinul său. Și tot aici, ca una din formele de eliberare din materialismul burghez și a dorinței extatice de înălțare, va apare în plin război tema religioasă — la Heckel, Schmidt-Rottluf, Franz Marc, Beckmann — figurînd în lucrări impresionante fără să cultive misticismul superstițios, disperarea și catastrofa.*

La capătul desfășurării acestei mișcări, care *fusese în dezacord cu conștiința estetică*

a contemporanilor, vor afla, ca o afirmare necesară libertății, un nou stil (stil = exprimarea cugetului. *Th. Däubler*, Expresionismus) *și un nou spirit* (Spiritul se schimbă odată cu relația omului cu lumea, *H. Bahr*, op. cit.), *un spirit ispitit de ideea că lumea poate fi schimbată prin acțiunea culturii și printr-o artă regenerată în profunzimile ei, capabilă să stimuleze — să realizeze chiar — comunicarea nemijlocită între oameni, prevestind o nouă concepție estetică, cu valențe încă nici azi epuizate. Influența acestei mișcări a lucrat nu numai asupra artiștilor de tot felul, dar și asupra conștiinței europene, încît se poate susține, fără a exagera, că expresionismul a mutat finalitatea artei dincolo de granițele funcțiunilor sale anterioare, în zonele acelui universalism care trece ca un* gînd vag presimțit în toate încurcatele frămîntări ale artei noi. *(Lucian Blaga*, Stiluri fundamentale).

Prezența activă a lui Franz Marc în mișcarea spirituală a timpului, privită retrospectiv, pare a fi fost una din componentele concentrării spirituale care s-a definit prin nevoia adîncă a acelei vremi de a-și căuta o cale spre viitor și spre echilibru. Epoca, față de care se împotrivise prin diverse tentative de nesupunere la regulile ascultării, l-a sacrificat însă prematur, poate tocmai pentru că conștiința lui, aflată sub presiunea contradicției dintre spiritul negării și rutina disciplinei, a oscilat între sentimentul datoriei către patria wilhelmiană și elanul aderării la libertate. La cumpăna dintre tradiția unei societăți conservatoare și a idealurilor unei generații mînată spre progres, însăși ideologia expresionismului a dat greș, întrucît pentru a învinge răul nu s-a dovedit suficient de eficientă nici proclamarea intensității sentimentului, nici libertatea trăirilor subiective. În aceste împrejurări, Scrisorile de pe front, *cu sinceritatea lor imediată și totală, ne apropie*

de înțelegerea acelei drame pe care o iscă distanța dintre un ideal și putința realizării lui.

Confesiunile lipsite de artificiu, ca și gîndurile acordate liric din cuprinsul acestei cărți au darul să recompună imaginea unui om înzestrat cu un fond de tandrețe, de bunătate, de simpatie pentru viață și tinerețe. Lectura Scrisorilor reînvie regretul că viața nu poate fi detașată de dezamăgiri, nici evitată moartea provocată de rănile pe care oamenii, mai ales cei tineri, le pot primi la Verdun, la Leningrad, în Carpați, în Asia, Africa și în orice alte locuri ale pămîntului. Mesajul acesta, pecetluit de sfîrșitul lui Franz Marc, cuprinde în sine epopeea unor pustiiri tragice.

Familia în care a venit pe lume, la München, în 1880, îl leagă pe Franz Marc de tradiții artistice : tatăl fusese pictor, iar cei doi bunici pictori amatori. În mediul conservator al Academiei bavareze, unde și-a început studiile de pictură în 1900, Leibl și Liebermann erau considerați încă moderni. (Cei care îl cunoscuseră pe Marc ca student și-au amintit de un tînăr de o spontaneitate adeseori naivă, un amestec de candoare și îndrăzneală, preocupat, cînd lucra în atelier, să surprindă pînă și umbra unei emoții fugitive ori reflexul unui gînd pe chipul modelului.) Și totuși, Academia nu l-a stînjenit, întrucît elevul nu credea că școala ar avea menirea și capacitatea să primenească simțirea cuiva. A înțeles, în schimb, ceea ce s-ar putea numi nivelul sensibilității naționale, nivel ce se afla în neconcordanță cu sentimentele și aspirațiile generațiilor mai noi. Fiind încă student, în timpul unei șederi de șase luni la Paris, în 1903, încearcă să schițeze cîteva lucrări de factură impresionistă. După cum a notat în Jurnalul său, experiența a stîrnit un ecou neașteptat de amplu și a marcat o schimbare „crucială" în destinul lui de pic-

tor : i-a facilitat cunoașterea și asimilarea cromaticii moderne. Primele desene de animale, de un naturalism ușor sentimental, datează din 1905, an în care se împrietenise cu pictorul animalier francez Jean Nieslé. La îndemnul acestuia studiază anatomia animalieră, inaugurînd apoi un capitol aparte și unic în arta europeană, ca pictor al „făpturilor fără grai". La început — pînă prin 1910 — animalele, cărora simbolismul culorii și modulațiile liniei le acordă un efect emoționant, apar în tablourile lui Marc cu valori expresive individualizate (Cal în peisaj, Vulpea albastră *etc.). Încă de la primele încercări, spontaneitatea firească a pictorului a dat evidență unei intuiții cromatice a sentimentului, plin de mister, de farmec și de melancolie care alcătuiește însăși substanța emoționalității în arta lui Marc și a cărei intensitate sugestivă nu s-a atenuat nici cu trecerea timpului. În această perioadă a vieții, după o căsătorie nereușită și moartea tatălui său, se instalează la Paris. Curînd, cufundat într-o activitate frenetică și alături de o prietenă atentă și înțelegătoare, Maria Franck, devenită curînd a doua sa soție (căreia îi sînt adresate* Scrisorile de pe front), *i se stabilizează echilibrul sufletesc.*

Lirica cromatică a lui Franz Marc, după ce cunoaște, în 1910, expresia energică a picturii foviștilor, adoptă o nouă categorie de relaționare, acordînd forma la intensități cromatice sonore și romantice. În același an, intră în legătură cu Vasili Kandinsky. Nivelul de semnificație a acestei legături e de ordine superioară, fără ca între arta lor să se stabilească o analogie de motive și cauze. Kandinsky, într-o scrisoare adresată, în 1930, lui Westheim, își amintește astfel de această prietenie : „A fost suficientă o singură convorbire cu Franz Marc : ne-am înțeles perfect. Am întîlnit în el un exemplar uman extrem de rar printre artiști, progra-

mat dinlăuntrul său împotriva frînelor şi a tradiţiilor depăşite... Lui Franz Marc îi pot mulţumi pentru apariţia, la editorul R. Piper, a volumului *Geistigen* (Despre spirit în artă)... Zile de-a rîndul, seri în şir, uneori şi cîte o jumătate din noapte, am pus la cale împreună ofensiva noastră... Franz Marc şi cu mine am organizat la Galeria Tannhäuser prima expoziţie a membrilor comitetului redacţional *Der Blaue Reiter* (Călăreţul Albastru). Denumirea *Der Blaue Reiter* am inventat-o împreună în grădina umbroasă a micului birt din Sindelsdorf; amîndoi iubeam culoarea albastră: Marc — caii, eu — călăreţul. Astfel s-a născut numele, ca de la sine..."

Dacă pictura lui Marc este urmărită în succesiunea unor perioade, devine evident faptul că influenţa lui Kandinsky a introdus în ţesătura gîndirii sale mai multe fire. Este însă necesar să remarcăm de îndată că această influenţă nu poate fi interpretată în sensul unui izvor artistic precis, ci mai curînd ca o sursă de energie şi de expansiune lăuntrică, ca un spirit general care a pătruns în sufletul şi intelectul tînărului pictor. Desigur, trebuie luată în considerare acea constatare a lui Dan Grigorescu care se referă la o paletă mai luminoasă, o tendinţă mai marcată de eliminare a amănuntelor, ca rezultat al îndemnului spre o sinteză mai pronunţată a formelor, pe care Franz Marc l-a primit de la Kandinsky. Acelaşi autor a relevat însă că programul expresioniştilor nu e un program al înnoirii artei în sine, ci al prefacerii omului însuşi *(Dan Grigorescu:* Istoria unei generaţii pierdute: Expresioniştii, *1980). Într-adevăr, dincolo de orice influenţă formală, în intimitatea pictorului, în adîncimile sufletului şi înălţimile concepţiei lui, a pătruns o nelinişte de natură teoretică, care a acţionat asupra sa, în tăcere, şi a cărei semnificaţie principală a fost retra-*

gerea în realitatea esențială a propriului eu. Asociația expresiei cu un model poate interveni, desigur, pe plan formal, fără să influențeze însă structurile mai profunde. De altfel, problemele tulburătoare cu care s-a confruntat pictura europeană la început de secol nu s-au rezolvat în fața șevaletului în singurătate, între artist și pînza sa. Îndeletnicirea, în sine, de a picta, nu oferă în nici o împrejurare un sens modelator — și nici identitate — unui destin evolutiv, care trebuie să-și lămurească configurația spirituală totdeauna pe căile gîndirii, în spațiul unei concepții despre lume. Conștient de semnificația largă a schimbărilor în artă, Franz Marc și-a precizat astfel punctul de vedere : renașterea nu ține pur și simplu de formă, ci de un întreg mod de gîndire, artistul fiind acela care distilează din substanța operei simbolurile epocii. *Înfăptuirea acestei „renașteri" ar fi depins de* dobîndirea deplinei Libertăți a vieții. *(Kirchner.)*

În dialectica formării pictorului au intervenit mai mulți factori, amintiți de Bernard S. Myers (Les Expressionnistes Allemandes, *1967). În primul rînd influența picturii franceze, cu sugestii cubiste venite de la Braque, Picasso și Delaunay, ca și cele primite de la expresia „muzicală" a lirismului cromatic accentuat al orfismului ; un nou procedeu, care căuta valorile interioare și legile „mistice" ale tabloului în relația elementelor sale concrete și abstracte și în „fuziunea cosmică" dintre toate componentele imaginii (relația animal-natură de exemplu :* Cerbul în pădure) ; *o viziune apocaliptică, înrudită cu cea a lui (Marc a considerat drept cea mai importantă creație a sa* Destinul animalelor, *cu un motto notat pe spatele tabloului : „orice ființă este o suferință arzătoare") ; continuarea tradiției Gauguin — Jugendstil — Fovism — Die Brücke într-o evoluție impetuoasă, la capătul căreia spera să schimbe nu*

numai arta, ci și fața lumii (Calul albastru, Marii Cai Albaștri *etc.). Noua dezvoltare a viziunii a solicitat traiectorii largi și întinse, într-o continuă întoarcere spre virtualitatea simbolică a culorii, a cărei materie pură și subtilă, din ce în ce mai îndepărtată de amintirea concretului, atomizează parcă imaginea într-un spațiu cu dimensiuni multiple, suprapuse ori intrate unul într-altul printr-un procedeu mobil al transparențelor de planuri, unde forme individuale — îndeosebi cai, căprioare, vulpi, gazele, dar deopotrivă și sentimentul naturii, cu anotimpurile ei — se integrează în logica unui nou univers pictural. O ultimă schimbare intervine în arta lui Franz Marc într-o serie de improvizații de inspirație aproape kandinskiană* (Forme de luptă, Forme vesele). *Aici semnificația imaginii se valorifică în funcție de semnificația „absolută" a culorii, avînd importanță nu ceea ce comunică, nici cum comunică, ci însuși faptul că spune ceva, nu altfel decît exclusiv prin pictură, o pictură epurată de orice interferență, fără un program venit din alte structuri, distilată pînă la esență, și care nu se bizuie decît pe ea însăși.*

În același an, 1914, izbucnește războiul. Franz Marc se înrolează voluntar. Carnetele cu schițe din lunile petrecute pe cîmpul de bătălie invederează o evoluție spre abstracțiuni — Moment magic, Arsenal pentru o creație — *și spre acel primitivism care i-a ademenit gîndurile la „timpurile primordiale". La 4 martie 1916, Franz Marc cade în fața Verdunului, răpus de un glonte francez, care a încheiat limita cronologică a vieții și a pus capăt creației unui* pictor tînăr, *mort la numai 36 de ani.*

Astăzi, ca și la prima lor apariție în original, Scrisorile de pe front *deschid posibilitatea unor analogii. Căci dacă fronturile confruntărilor sînt acum altele, oamenii — apropiați*

prin ceea ce este permanent în structura lor intimă — sînt la fel, chiar dacă îi despart tranşeele. De aceea, probabil, problemele din cuprinsul acestor scrisori nu vor fi expuse unui proces accelerat de demodare ; ele se vor strămuta firesc de la persoana şi epoca autorului la reacţiile cititorului contemporan şi la experienţele ştiute de el. Scrisorile lui Franz Marc par menite să pătrundă şi în viitor, nu ca o carte destinată unei simple lecturi, ci mai cu seamă ca o lecţie gravă despre riscul de a trăi visul în realitatea vieţii. Dincolo de acest aspect, sensul istoric al mesajului lor se cuvine a fi preţuit şi ca un document de prim ordin pentru cunoaşterea unor motive din care a trebuit să apară şi să se dezvolte arta modernă.

RAOUL ŞORBAN

Alsacia **Rothau** 1 sept 14

D. . . . . .,*

astăzi am făcut prima gardă, 18 posturi; a fost foarte impresionant, o noapte minunată de toamnă, presărată cu stele. Cît e de încîntător aşa ceva, în comparaţie cu plicticosul serviciu din garnizoană. Cafeaua din bidonul de campanie îmi face acum servicii minunate. O economisesc chiar, pe cît îmi stă cu putinţă. În regiune se desfăşoară lupte şi populaţia e înspăimîntată; nu mă îndoiesc cîtuşi de puţin că simpatizează cu francezii. Nu mi-ar place să trăiesc aci, cu toate că nu-mi pare periculos; oamenii sînt prea intimidaţi. E de prevăzut că o să plecăm la *Saales*; aşteptăm doar ordinul. Mă simt atît de bine, că nu mă sperie eforturile care ne aştepată. Ca mîncare, se găseşte numai pîine cazonă făcută de brutăriile de campanie. Dar nici nu-mi trebuie altceva, stocul de rezervă pe care l-am făcut la München îl păstrez pentru alte vremuri, cine ştie unde o să mai ajungem; eu sper că la *Belfort*, prin *Epinal*. Vă salut pe amîndouă.

---

* Dragele mele.

Sâles 2 sept — după prînz.

Dragele mele din Ried,

am dat astăzi primul raport, după o bună bucată de drum (30 km) făcută călare: îmi pare bine că ceea ce mi-am dorit s-a realizat, adică să fiu un fel de adjunct al comandantului coloanei regimentare împreună cu locotenentul X (consilier pentru construcții la W, un bun cunoscător al *Sindelsdorf*-ului). Am pătruns destul de mult în interiorul Franței, pînă la *Remomeix* (înainte de *Dié*), avînd înaintea noastră o uriașă linie de foc; artileria germană trage spre apus, peste munte, și e bombardată la rîndul ei de bateriile franceze care sînt amplasate în spatele muntelui. Pe șoseaua *Saales—Dié* este o inimaginabilă agitație războinică; mă simt atît de bine în toate situațiile de acest fel, de parcă aș fi soldat de cînd lumea; furăm fructe din pomi și în expediția pe care am făcut-o călare am fost tratați cu vin; în *Saales* nu mai e nimic. Ducem rapoarte la brigadă. Acum după prînz stau liniștit în fața postului telefonic din piață (instalat într-un mic hotel) și aștept eventualele ordine. Dar pentru că nu sînt singur și la un moment dat voi fi chemat, urmăresc în aceste ceasuri liniștite agitația originală din piața *Sâles*-ului, — un fel de „Tabără a lui Walenstein" transpusă în realitate. Direcția în care o să ne deplasăm depinde de ordinele pe care le aștept aci. Ne gătim mîncarea singuri, pe cîmpul din afara localității, unde ne-am stabilit și cantonamentul.
Însemnați-vă deocamdată ceea ce o să fie necesar să-mi trimiteți mai tîrziu.

La croix aux mines, lîngă Lavaline, 6 sept 14.

Am primit ieri ordin să mă prezint la comandamentul diviziei spre a primi dispoziții și am ajuns să mă culc abia la două și jumătate și atunci pe o pajiște, înfășurat în manta

și cu gluga sub cap. M-am trezit la patru și jumătate; asemenea lucruri o să se mai întîmple des. Dar te deprinzi să profiți din plin, chiar și de somnul acesta scurt și fără vise. În vreme de război omul învață să-și economisească forțele! Astăzi ne-am dus din nou în liniile de luptă. Francezii s-au retras iar un pic; se spune că poziția noastră este cea mai periculoasă de pe întregul teatru de operații. Germanii înaintează, dar foarte, foarte încet și cu pierderi uriașe; însă merge. Mirosul de stîrv răspîndit pe o rază de mulți kilometri este lucrul cel mai groaznic. Îl suport mai greu chiar decît vederea atîtor cadavre de oameni și cai. Confruntările acestea dintre artilerii au în ele ceva nemaipomenit de impunător. Trupește mă simt bine și cred că vinul roșu îmi strînge stomacul; cît despre reumatism, l-am uitat.

Frz *.

p.s. În zilele liniștite citesc *L'histoire des Girondins* (Lamartine) pe care am găsit-o aci — dar acum sună alarma de plecare; despărțire pripită de cămăruța noastră, spre o direcție necunoscută.

11 sept. dimineața.

D. M., **
am încheiat cartea poștală de ieri cu știrea despre o alarmă neașteptată. Ea însemna și sfîrșitul primului capitol al activității mele pe teatrul de luptă. În patru ceasuri au dispărut toate trupele din acest blestemat cot al Vosgilor, *Laveline — La croix (Col du Bonhomme)*. Imaginează-ți cum arătau șoselele (în direcția *Saales)*. Am fost trimis cu rapoarte la divizie și am rătăcit apoi prin partea locului, pînă la unu noaptea, fără

* Prescurtare de la Franz,
** Dragă Maria,

să-mi găsesc unitatea. A fost frumos. Noaptea strălucea în limpezimea lunii. Am dormit pe fîn, în podul unui grajd din *Colroy*, după ce mi-am adăpostit calul ostenit. Cînd m-am sculat, am crezut că sînt pe pajiştea de pe coama *Staffel*-ului, pentru că m-a trezit mugetul vacilor şi larma mulsului; mai tîrziu mi-am dat seama că eram pe pămîntul Franţei, în plin război european. Acum mă duc să-mi caut unitatea. Sigur că nu deparţe de *Colroy*. Nu trimiteţi nimic, în forfota asta de trupe e exclus să ajungă ceva pînă la mine.

Grube, sîmbătă 12 sept 14.

D. M.,
Mi-am găsit iar trupa, vineri la prînz; să fi văzut hărmălaia prin care m-am strecurat. Era ceva inimaginabil. Şi iată-ne iar în Germania (cel puţin coloanele). Am trecut pe la *Lubine*, prin celebrul defileu al Vosgilor, construit sub Napoleon la 1854, între *St. Dié* şi *Urbais*, un pas minunat (asemănător cu cel de la *Kesselberg*). La graniţă se vedeau încă urmele rezistenţei şi distrugerilor provocate de ciocnirile crîncene de la începutul ostilităţilor. Apoi am venit înapoi la *Grube*, de la *Urbais* şi am făcut pe şeful încartiruirilor (pentru că nu se poate obţine nimic de la alsacieni, dacă nu li se vorbeşte în franceză) şi, în această calitate, sigur că am avut grijă şi de mine, atribuindu-mi o cămăruţă cu un pat grozav; am dormit de la opt pînă la şase; condiţii bune de spălat, cafea la micul dejun. Cînd dai peste asemenea lucruri, *autrefois* fireşti, devii copilăros. N-am putut să aflu încă dacă, atunci cînd ne vom înapoia în Franţa, o să trecem iar prin trecătoare sau prin *Schlettstadt — Belfort*. Dar tare aş vrea să rămînem cîteva zile aci. Ieri am stat mai bine de optsprezece ceasuri în şa. Cum te

mai simți dragă mamă, și tu Maria? Ce fac animalele, grădina?
Mai cînți adesea la pian? Dar merișorii noștri ce fac?

Grube (lîngă Schlettstadt) 12.X.14

D. . . M. . .,

astăzi încerc, în sfîrșit, să scriu o scrisorică... Mă gîndesc atîta la războiul ăsta și nu ajung totuși la nici o concluzie; probabil pentru că „evenimentele" îmi îngustează orizontul. Nu poți trece peste „acțiune" spre a da de firul lucrurilor. Dar sigur că războiul n-o să fie în stare să facă din mine un naturalist — din contră, simt spiritul care plutește în spatele confruntărilor, al fiecărui glonț, atît de precis încît materialitatea, realitatea faptului aproape că dispare. Bătăliile, rănirile, toate mișcările au un efect atît de mistic, de ireal, de parcă ar fi cu totul altceva decît le arată numele; totul e de un mutism îngrozitor, parcă cifrat, sau urechile mele s-au tocit, au fost scoase din uz de larma continuă, sînt incapabile deocamdată să înțeleagă limba adevărată a acestor treburi. Nici nu-ți vine să crezi că au fost vremuri în care războiul era reprezentat în pictură prin focuri de tabără, sate ce ard, cai arzînd, pîlcuri de călăreți și altele asemănătoare. Mi se pare comic gîndul acesta, chiar dacă mă refer la Delacroix, care cel puțin le-a reprezentat cel mai bine. Uccello este mai în notă, iar frizele egiptene cu atît mai mult; noi o să trebuiască însă s-o facem cu totul în alt fel. Cînd o să ajung să pictez iar? Sînt fericit că am fost mutat de la voluntarii de război; sper ca de-aci, de la trupele obișnuite, să am șanse să ajung mai repede acasă decît de la acești voluntari proaspeți. Dar tot o să se facă și primăvară. Nu cred să se poată mai curînd. Dar mai știi, poate să se întîmple și mai repede. Numai să

nu încurce englezii toate treburile.
Închei, toate bune....

22.IX.14

D... M...,

m-am bucurat nespus de semnul de viaţă pe care mi l-ai dat cu cele trei pachetele. Sînt bine dotat cu mănuşi, le am pentru iarnă pe cele albastre, iar pentru toamna, cînd plouă, pe cele fără degete cu manşete mari, pe care mi le-a adus cineva de la *Strassburg*. Portbartul l-am vîndut vagmistrului meu cu trei mărci. Am nimerit preţul? Cel pe care-l am eu acum, e mult mai solid şi am preferat să-l păstrez pe el. Dar nu mi-ai scris nici un rînd. Crezi că am primit toate scrisorile tale? Nimic pînă acum, în afara celor două cărţi poştale neimportante (cea de la E şi una de la tine) sosite cu opt zile în urmă. Încă bine că au ajuns pachetele; mă bucur de baterie, pentru că am o lampă pentru ea. La prînz am făcut un minunat drum călare; Vosgii au ceva prietenos ,paşnic; de cele mai multe ori nici nu-ţi vine să crezi în realitatea acestui război înfricoşător, pînă nu-l vezi cu proprii tăi ochi. Dacă vrei să-mi trimiţi ceva, să nu mai pui nimic din cele cerute de mine înainte (creion chimic, foi de raport, etc., pentru că se găsesc), ci mai degrabă ceea ce ţi-ar face ţie plăcere, cîteva ţigări de foi bune — pe aci se fumează nişte orori — dar nu ţigarete; cele franţuzeşti pe care le găsesc şi aci îmi plac destul de mult. În rest mă bucură orice.
Aş vrea tare mult să primesc în curînd o scrisoare de la mama şi de la tine!

Strassburg 24 sept. 14.

Dragă Maria,
mă simt mulţumit sufleteşte, aci la *Strassburg*; nu mai există nici pericolul nocturn

care ne pîndea la *Saales*; și apoi mi-am luat și un tunar ca ajutor pentru cele de rezolvat. Am ajuns la șase dimineața, am luat micul dejun, ne-am dus la catedrală și apoi am hoinărit prin minunatul oraș. M-am simțit foarte ciudat, totul părea ca într-un vis. Acum sînt într-o berărie și mă ghiftuiesc cu pîinișoare cu unt și brînză. Viața pare atît de pașnică, de parcă aș fi la München la „Cocoșul roșu", și totuși mai încolo se dau lupte crîncene. Nici nu pot să-mi imaginez că or să vină iar vremuri în care să umbli fără pistol, fără să te uiți în jur după dușmani, după baterii inamice, înainte de a te duce cu coloana la odihnă. A devenit firesc să simțim dușmanul în față.

Strassburg-ul e foarte frumos, simți că ești într-un oraș străvechi; dar mai impresionante decît totul sînt vitraliile catedralei, extraordinare; Kandinsky se apropie de arta lor, e chiar ciudat de aproape de ea; am fost foarte surprins. Nici nu-ți pot spune cît mă bucur pentru ziua cînd voi picta iar. Vă îmbrățișez pe tine și pe mama. Mîngîie pe Russi și căprioarele, din partea mea.

Lubine, 30 sept. 14

Dragă Maria,

șed toropit ca o muscă sub soarele plăcut al toamnei, în fața ușii casei (regret că nu în fața casei mele, alături de voi). Povestea asta cu stomacul meu e mai mult decît neplăcută. După un regim de foame de patruzeci și opt de ore (numai trei ouă moi și cîteva linguri de fulgi de ovăz), parcă mă simt puțin mai bine, dar cu un asemenea regim ajungi prăpădit ca un copil. Ieri n-a mai venit medicul, dar îl aștept astăzi. Cînd nu te simți bine, războiul e de două ori mai cumplit și mai afurisit.

Ieri au sosit niște rezerviști bavarezi, băr-
27 bați cu bărbi cărunte; și încă din cursul

nopții au început să sape tranșee ; acum îi văd suind coasta de la *Lubine*, pe care au fost zăriți civili înarmați. E întristător să vezi luptînd oameni bătrîni. Mă întreb cîți bărbați zdraveni mai aveți voi acolo, în Germania. Noi ne menținem cu mare greutate ; am devenit mai degrabă trupe ce apără granița ; și e foarte îndoielnic să ne putem menține multă vreme pe pămîntul Franței. Dintre caii noștri, cei mai mulți sînt în starea în care mă aflu eu astăzi, adică toropiți și buni de nimic. Singurul lucru pe care l-aș vrea acum, ești tu, Maria ; să fim alături în loggia noastră sub soarele toamnei, să privim frunzele roșii ale viței sălbatice, ronțăind fructe zemoase, și să știm că există o cadă și un pat curat. Aci te înconjoară din toate părțile miasmele neplăcute și aproape că te scufunzi în murdărie, iar dacă stai toată ziua acasă și pe deasupra mai ești și bolnav, atunci simți întreit toate relele astea.

Să știi că n-am vrut să vă scriu o misivă plîngăreață, dar cred că sînt mult prea ostenit pentru a așterne pe hîrtie ceva mai inteligent. Voi însă nu vă faceți griji pentru mine din pricina asta. Boala cu stomacul nu e complicată, nu mă doare nici capul, nici nu elimin sînge și n-am crampe ; poate doar un pic de temperatură fiindcă mi-e mereu sete, dar n-am voie să beau nimic. Iar *Saales* arde din toate părțile. Poșta o luăm acum de la *Bowy — Bruche*. De mișcat, nu ne mișcăm decît noaptea, sau făcînd ocoluri imense ca să nu trădăm francezilor pozițiile pe care le ocupăm, expunîndu-le astfel tirului lor.

E foarte misterios unde se află armata prințului moștenitor. Se tot povestește că ar exercita presiuni asupra corpului francez de la *St. Dié* și *Epinal*, pentru a-i tăia retragerea și a ne despresura pe noi, dar cred că toate acestea vor avea rezultate tot atît de puține ca și decizia hotărîtoare din fața Parisului. Cine știe cît o să se mai lungească

toată povestea asta. Citesc jurnale vechi franțuzești (din 14 iulie; n-au nici cea mai vagă presimțire a războiului; (e întristător să te gîndești la frumosul Paris, cu totul nebănuitor atunci, și la cel de acum, după numai două luni), și am mai găsit aci și niște fragmente din *Eugénie Grandet* a lui Balzac, pe care le recitesc cu mare plăcere.

Așa îmi petrec viața, visînd, toamna, departe de cea pe care mi-am imaginat-o și care de fapt mi-a și aparținut. Cît trebuie să fie de frumoasă toamna la *Ried!* Mă bucur de pe acum pentru cea care o să vină. Nu cred să fiu acasă de Crăciun. Hanni iar a șters-o? Sigur că știrile pe care am să le dau în viitor, o să fie mai senine și poate și mai interesante, deîndată ce mă voi simți iar bine.

2. oct. 14.

D. M., astăzi am fost transferat la spitalul garnizoanei, pentru a primi îngrijiri mai serioase. Astfel, adresa nu mai este cazarma vînătorilor, ci *Schlettstadt*, spitalul garnizoanei, camera 9. A fost plăcut ieri, am mai hoinărit prin orășel (mai „perlă" decît *Insterburg*); dar în cursul nopții mi-a fost atît de rău, încît astăzi dimineață m-am prezentat singur medicului șef al garnizoanei. În cazarmă abia dacă se interesa cineva de starea mea; fără îndoială că m-aș fi refăcut și acolo, fără probleme, dar n-aveam nici tratamentul, nici regimul corespunzător. Aci mă aflu într-un spital, sub continuă observație. Aș fi chiar curios să știu cît o să dureze. Fiindcă nu plec de-aci decît dacă mă simt cu desăvîrșire sănătos. Voi nu vă faceți griji, curînd o să-mi fie iar bine. Astăzi e o zi frumoasă de toamnă. Dimineața a fost ceață, dar pe urmă ziua a devenit strălucitoare. Li se dau puilor mei de căprioară și castane?

Aci toate drumurile sînt pline de ele. Noaptea, cînd e rece, le plesnește învelișul și apoi cad.

4 oct. duminică.

Biciclistul coloanei care mi-a adus un pachețel cu țigări de foi și ciocolată trimise de Koehler * și o carte poștală de la mătușa J, îmi vorbește despre îmbarcarea coloanei noastre pentru a pleca în nord (nu se știe destinația precisă). Am rămas uluit. Deci adio Vosgi; nici unul dintre noi n-o să uite ce am pățit aci și toți sînt fericiți să plece; întotdeauna ne bucurăm de ceva nou. Cinci săptămîni de cînd am plecat de la München! O să fie amuzantă peregrinarea pînă o să-mi găsesc iar unitatea. Un asemenea lucru nu-i deloc atît de simplu pe cît îi pare laicului. Mă simt astăzi mult mai bine cu stomacul. Cred că am depășit criza și nu trebuie să mă tem că-i vorba de o boală cronică; un asemenea gînd mi s-ar părea cumplit. Din nefericire, manșetele de lînă de la mama n-au sosit încă.
În orice caz, pentru mine s-a terminat prima parte a marelui război și după ieșirea din spital, va începe un capitol nou.

8 oct. 14.

D..., concediul medical o să-l petrec în *Schlettstadt*, fapt care îmi convine de minune. Hoinăresc toată ziua prin orășelul ăsta nemaipomenit, mă simt foarte bine și frămînt toate gîndurile care mă năpădesc. Cred că n-o să înceteze să-mi vină idei nici cînd o să fiu iar pe front; am să lucrez „în spa-

* Koehler Bernhardt, colecționar și comerciant de tablouri, văr al lui August Macke. Proprietarul unei săli de expoziții din Berlin.

tele frontului"; picul ăsta de linişte şi de scris mi-a priit; ceea ce scriu acum, e foarte serios şi de mai largă respiraţie; poate aduc acasă, în locul unei cruci de fier, un manuscris.
Am să-l am în orice caz în cap. Timpul e sublim.

Schlettstadt 11.X.14.

Iubita mea,

e iar duminică şi s-au şi făcut şase săptămîni de cînd am plecat! Ce o să fie după alte şase săptămîni? Îmi merge strălucit. Ba am dat şi peste un restaurant de primă mînă — *boc-aigle*, ţap-vultur — la care se mănîncă tot atît de bine şi de rafinat ca la Paris sau la Bruxelles; mă duc din cînd în cînd seara acolo, la un „desert cu vin roşu". Nu e scump, dar bineînţeles că tot costă ceva. Nici o pagubă. Iar la starea asta strălucitoare pe care o am, mai contribuie şi o cofetărie bună. De fiecare dată mă văd împreună cu tine şezînd aci. Atît de mult am îndrăgit orăşelul ăsta că, odată, mai tîrziu, am să vin sigur într-o călătorie prin *Kolmar*, *Schlettstadt*, excursie în Vosgi, *Strassburg*, Paris. Poate o să găsesc timp să mai fac şi acum o haltă secretă la *Strassburg*, să văd galeria; aci am găsit ilustratele acelea minunate („Învierea" de Filippo Mazola şi „Sfîntul Konrad" de la Konstanz de Maestrul din *Strassburg*). Nu e oare o încîntare atmosfera reţinută a dimineţii din „Învierea"? Sînt vrăjit de ea. Patetismul evenimentului e cast, curat, reţinut, aş spune: se citeşte printre rînduri (în opoziţie cu Grünewald, a cărui „Înviere" celebră n-am îndrăgit-o niciodată cu adevărat, din cauza trăsăturii sentimentale şi raţionale). Cele nespuse capătă sens în mintea privitorului. Mantegna şi Bellini au realizat-o şi mai desăvîrşit decît acest

Mazola. Îți amintești, la Londra? Dar mai minunat e acest Maestru din *Strassburg* — nu e încîntător? Privind-o, am același simțămînt care mă cuprinde cînd ascult muzică de Bach.

11 oct. 14

Iată-l pe medicul șef, care-mi spune că primește un înlocuitor pentru mine și că de îndată ce-l voi fi inițiat, pot să plec. Vreau să sper că atît pachetul trimis de voi cît și de Mayer, căruia am să-i telegrafiez chiar acum, au să mă prindă încă aci. Iar legătura probabil că am să mi-o fac miercuri, fiindcă din nefericire, nu mai am nici un pretext să-mi continui lenevitul. Dar plec senin; pe front e totuși de mii de ori mai frumos. Deci, de-acum înainte, iar pe adresa unității.

Schlettstadt 13.X.14.

Iubito,

urmărești și tu cometa de război? Am văzut-o prima dată cînd m-am dus la *Strassburg* (de la *Lubine*) și am fost foarte intrigat că nici un ziar nu amintea nimic despre ea; nu puteam să pricep de ce. Și chiar nimeni nu știa nimic, cu toate că fiecare admitea fără rezerve că e vorba de o cometă. Abia de curînd am citit într-o gazetă, din întîmplare, cîte ceva. Mi se pare mai clară și mai mare decît a fost Halley* atunci. O găsești seara pe lîngă Ursa Mare. Uită-te la ea și gîndește-te la mine.

Articolul numărul III trebuie să-l rescriu în întregime, îl simt eu că nu e bun. Am să ating problema profesorilor, dar sub o cu totul altă formă și am să lărgesc sfera raționa-

* Halley Edmund (1656—1742), astronom englez; a găsit prin calcul cometa care îi poartă numele.

mentului. Nu sînt atît de departe de chestiune cum crezi tu; tocmai asupra „științelor exacte" cuget acum mai mult și sînt necesare raționamentelor mele noi; adică sap ca o cîrtiță.
Îmi pare rău de voi, ce-i de-acasă; am impresia că acolo doar se urzește; decupajele din ziare mi-au dat dispoziția pe care ți-o trezesc răvașele de plăcintă nepotrivite. Trist, foarte trist. Ce cumplită bătălie o să trebuie dată împotriva acestor stări de lucruri. Și cît de puțini prieteni voi avea alături. Am dat astăzi din întîmplare peste un atlas și căutînd în el *Kochel*-ul meu, am găsit *Ried!* Îmi bătea inima. Apoi am văzut și *Sindelsdorf, Aidling, Riegsee, Murnau*; m-am speriat cît sunau de îndepărtat. Vremi în care treceam doar un deal ca să mă duc la un camarad de idei, Kandinsky, și astăzi ..... Gîndurile acestea sînt pentru moment faptul cel mai dureros. Chiar dacă am fost nemulțumit de multe ori de X și n-a ieșit chiar totul cum ar fi vrut — toate acestea nu înseamnă nimic față de pierderea cea mare. Deoarece mă tem că pentru mine e pierdut. Rămîne în Rusia să predice acolo, sau se duce în Elveția — în timp ce eu am devenit german, chiar mai mult ca oricînd. Cine mai rămîne, Wolfskehl? El poate fi o consolare, dar nu un pictor. August? Știi bine că n-o pot crede, cu toată dragostea pe care i-o port. Acestea sînt grijile mele. Scrisoarea mamei tale m-a interesat în mod deosebit. Cît e de necrezut că a reținut-o pe Herta de la plecare. Sigur că dacă totul s-a sfîrșit bine, e bine, dar dacă stai să te gîndești, tot ți se încrețește pielea pe tine. Bietul unchi H. Și ce mult s-a bucurat de amurgul vieții. În sfîrșit, după toate necazurile, odihnește-te și înzdrăvenește-te bine, mamă, o să vină iar timpuri mai bune și mai fericite. Și stai la Ried cît poți mai mult. Vă salut pe amîndouă.

D..., alăturat nr. III. Numele meu poate fi trecut la început, sub titlu. La amănunte poţi să modifici cît vrei, în general însă, doresc să fie spus tot, chiar dacă atacul împotriva profesorilor (care e blajin), o să stîrnească opoziţie. Ca simptom treaba este totuşi un caz serios şi nu-l pot accepta ca bun. Sigur, o să te surprindă că gîndesc astăzi altfel despre „ştiinţă", faţă de cum gîndeam înainte. N-am exprimat echilibrul dintre ştiinţa modernă şi artă, aşa cum îl am în cap. Însă el trebuie aflat şi nu *au détriment des sciences*, ci în plină consideraţie faţă de ştiinţa europeană, ea fiind temelia europeismului nostru; iar dacă vom izbuti să avem şi o artă prporie, ea sigur că nu va trăi în duşmănie cu ştiinţa.

Trimite un exemplar cu *povestea din Voss* lui Koehler (adăugînd cîteva cuvinte, că am scris-o în spital, etc.) şi lui Kubin *; am primit astăzi o scrisoare foarte agreabilă de la el. Poate vine într-o zi să te vadă; ar face-o cu multă plăcere, doar că nu prea are bani disponibili pentru călătorii.

Kandinsky şi Jawlensky ** sînt în Elveţia. După cum scrie Kubin, se pare că şi Klee. Dacă poţi să obţii adresa lui Kandinsky, poate de la Klee, trimite-mi-o şi mie. Apoi să-i trimiţi un exemplar şi lui Niestlé, am primit şi de la el o scrisoare astăzi.

Mîine plec. Mă bucur de pe acum de noutăţile pe care am să le văd şi de cele la care am să particip. Aş fi putut să mă reped pentru o zi pînă la *Kolmar*, dar n-am făcut-o, în intenţia de a-l rezerva pentru călătoria pe care o s-o facem împreună prin regiune; nu-i

---

* Kubin Alfred Victor, ilustrator, gravor şi romancier german, născut la Leitmeritz în 1877.

** Jawlensky Alexei (1864—1941), pictor expresionist rus stabilit în Germania, prieten cu Kandinsky. A făcut parte din grupul „Der Blaue Reiter".

drăguț din partea mea? Așa îmi mai rămîne și ceva necunoscut, care o să fie *clou*-ul călătoriei. Dar la *Strassburg*, unde fac astăzi haltă pentru a afla cîte ceva despre unitatea mea (am auzit că s-ar afla în regiunea *Metz*), am să trec pe la galerie, să-i văd pe Memling* și Kölner. Alsacia pe care o părăsesc acum, mi-a devenit dragă (influența franceză i-a dat intimitate și grație, dar și melancolie). Dialectul e ciudat, dar nu și supărător. Mă îngrozește doar dialectul șvabilor și al celor din Würtenberg — pot să-l ascult tot atît de puțin fără să mă enerveze, ca și pe cel saxon — în timp ce abia acum mi s-a format urechea pentru originalitatea celui din Köln, pe care-l ascult cu plăcere. Și bavareza sună altfel aci decît acasă; cel puțin pentru mine are o rezonanță mai plăcută, mai demnă, mai gîndită și nespus de sigură; cînd auzi un bavarez printre toate felurile acestea de vorbire, îți impune; și are în esența ei ceva odihnitor. Stupizi mi se par cei din Hanovra, în timp ce prusacii orientali impresionează; am avut chiar mai mult timp o ordonanță din Prusia Orientală. Dar pachetul de la tine îl aștept în orice caz aci. Dacă o să fie necesar, n-am să plec decît tocmai vineri la prînz, însă sînt sigur că o să vină mai repede. Am stat și astăzi tot liniștit, dar din nefericire fără tine, așa cum am stat atunci împreună, înainte de plecare, pe banca de sub mărul nostru, cu conștiința despărțirii. Zilele petrecute au fost plăcute aci, așa că e un adevărat rămas bun. Și în ce hal am ajuns. După ce am coborît din tren și am făcut prima sută de metri, a trebuit să mă așez pe o bancă, atît eram de sfîrșit; trebuie să fi arătat tare prăpădit; în două rînduri s-au apropiat trecători de mine să mă întrebe dacă pot să-mi aducă limonadă sau ceva asemănător. Limo-

* Hans Memling (1440—1490) pictor olandez, probabil de origină germană, născut la Brügge.

nadă, la stomacul meu. Pentru a nu neliniști în continuare trecătorii, m-am ridicat și m-am tîrît pînă la cazarma vînătorilor. Seara mi-a fost mai bine și chiar am hoinărit prin oraș. Dar drumul de la gară la cazarmă, n-o să-l uit niciodată. Tot atît de rău mi-a fost și în ziua în care m-am prezentat la spitalul garnizoanei. După ce trec, asemenea amintiri sînt amuzante ; îmi revin doar pentru că plec.

17. X. (duminică).

D. M..., astăzi am ajuns pînă la *Gorze*, unde am găsit adăpost la niște camarazi și am dormit foarte bine pe paie. Toamna se instalează în mod serios, cu ceață umedă. *Gorze* e un tîrg mare de lîngă frontieră. Caut acum o ocazie (mașină sanitară, sau ceva asemănător) spre *Chamblay*. Profesorului O. i-am trimis o carte poștală cu felicitări. Dar gîndul mi se duce la August ; nici nu pot să-mi imaginez că-l părăsește steaua lui protectoare.

Gorze 17. 10 (duminică)

Rămîn pe loc astăzi ; mai departe, la *St. Benoit*, unde-i comandamentul general, o să merg mîine. Și acolo o să caut iar o ocazie să-mi găsesc unitatea. Se pare că nu se află nici în regiunea asta, pentru că nimeni nu știe să spună unde ar putea fi. Sînt fericit pentru ziua pe care o petrec aci.
E un sat frumos și pașnic, așezat între două coline înalte, acoperite în întregime cu grădini de zarzavat și pomi fructiferi ; fiecare grădină e despărțită de cealaltă printr-un zid scund și vechi ; poți să rătăcești ceasuri întregi printre ele. Natura are un aspect tomnatec, pădurile sînt roșii. Gîndul mi-e mereu la grădinița noastră din *Ried* ; să plantezi neapărat în toamna și iarna asta cîțiva pomi, iar în lungul gardului tufe zdravene de agriș și alun.

Mă frămîntă cîte odată gîndurile, pînă mă doare capul. O să fie foarte bine să ajung să stau iar în șa. În orice caz mă bucur de perspectiva asta. Sus, dincolo de grădini, am dat peste o capelă măruntă în jurul căreia erau risipite cîteva pietre funerare.
Sînt îngropați acolo soldați care au căzut în luptele de la *Gorze* din 16 august 1870; m-au impresionat dureros. Mai sînt cantonate în localitate trupe de infanterie aduse de curînd, care stau inactive de mai bine de opt zile, semn că nu e nevoie de ele pe front. Oameni dornici de luptă, care n-au voie s-o facă. Sigur că asemenea lucruri sînt liniștitoare, înseamnă că stăm bine.

Buxières 19. X. luni.

Am plecat de dimineață cu niște ofițeri pînă la *St. Benoit-Vigneulles* și de-acolo cu furgoane de furaje, la sud de *Buxières*, unde se află comandamentul diviziei noastre. Probabil că nici unitatea mea nu poate să mai fie departe. Pozițiile diviziei se întind între *Toul* și *Verdun*, avînd în față *St. Mihiel*, unde trebuie deschisă o breșă și înfăptuită apoi încercuirea *Verdun*-ului. Ți-am scris în mare grabă.

Hagéville 20. X. 14.

Dragă M..., în dimineața asta am ajuns la unitate. Se află aci, inactivă de patrusprezece zile; cum se pare, artileria de cîmp nu-și mai găsește întrebuințare; în jur de o sută cincizeci de baterii se află în afara luptelor. Probabil că în viitor o să fim utilizați ca trupe de ocupație pe cîte undeva (poate în Belgia). Caii sînt într-o stare de plîns, iar printre soldați, foarte mulți bolnavi; săptămînile acelea de efort nebunesc din Vosgi se răzbună acum. Dar poți fi liniștită, nu sîntem ex-

puşi nici la pericole, nici la eforturi. Lucru care mă bucură şi pe mine, pentru că nu sînt totuşi chiar atît de bine pus la punct, ceea ce cred că mi se vede şi pe faţă. Am să fiu foarte atent la ceea ce mănînc şi beau şi am să mă supraveghez. Satul e anemic şi totul pluteşte într-o murdărie înspăimîntătoare. Mi-am reinventariat avutul. Sînt bine înzestrat cu şosete, cămăşi şi altele, dar îmi lipsesc cotierele şi genunchierele. N-am descoperit decît una. Aş fi deci foarte recunoscător pentru aşa ceva. Dar şi pentru puţină ciocolată, ţigări de foi mai bune (cele pe care mi le-ai trimis au fost excepţionale, dar sînt fragile din cauza formatului) şi, dacă se poate, un pic din lichiorurile tale. Se vorbeşte cu insistenţă despre încheierea războiului cu Franţa, despre o eventuală alianţă cu ea şi despre tot felul de lucruri asemănătoare. Poate că e ceva la mijloc. De trei zile nu se mai trage la *Verdun*, este ca o aşteptare nedefinită, care fără îndoială are un motiv. Dacă o fi aşa, e de presupus că divizia noastră, formată din rezervişti bătrîni, va fi expediată acasă. E plăcut chiar să şi nutreşti numai asemenea speranţe.

Hagéville 23. X. 14.

Draga mea,
moartea lui August * mi se pare atît de înfiorătoare încît nu ştiu nici cum s-o accept, nici ce atitudine să iau faţă de ea — sau, mai bine spus, este un adevăr care refuză să-mi intre în cap. În ultimele zile am avut într-adevăr un fel de teamă pentru el, i-am scris pe scurt şi lui Lisbeth. Nervii mei sînt cam zdruncinaţi de la o vreme încoace şi acum,

---

* August Macke, pictor german născut la 3.1.1887 la *Meschede* (Westfalia), căzut la 23 sept. 1914 la *Perthes-les-Hurlus* (Champagne). După alte surse, moartea s-ar fi produs la 26 sept.

cînd primesc ştirea de la tine, conştiinţa îmi devine greoaie şi obtuză. Am să-i scriu măcar cîteva cuvinte lui Lisbeth; că nu sînt în stare să-i fac acum un necrolog; sigur că peste cîtva timp am să-l realizez. Simt acum cît am fost de legat de August; evident că părerile mele artistice despre el nu au nici o importanţă în cazul de faţă; toane de o zi; mai valoros de o mie de ori şi copt pentru toate (pentru fiecare dintre ideile cu care voi fi nevoit să lupt, poate chiar singur de tot) era omul. În ceea ce îl priveşte pe Kandinsky, sigur că ai dreptate. Mă făcea să fiu optimist nevoia de a fi singur, iar premiera adevărată a activităţii mele este opera lui, atît ca idei cît şi ca aspect. Dar sînt sigur că nu-l înţelegem bine, nici omeneşte, nici „nemţeşte". Asta pentru că ne e străin de rasă şi european occidental numai în travesti. Sigur că tot atît de puţin ne-am putea înţelege şi cu un spirit chinez, chiar dacă ar fi de aceeaşi valoare. Dar poate că tocmai această spiritualitate aşa de „îndepărtată" l-a făcut apt să pătrundă atît de bine boala artei europene. Ceea ce scrii tu despre Kandinsky este fără îndoială foarte just; numai că în ce-l priveşte pe primul, n-avem voie să-i uităm acţiunea.

Vă salut şi mîngîie puii de căprioară.

Frz.

Duminică 25.X.14.

Draga mea,

opt săptămîni! Vremea frumoasă de toamnă blîndă continuă; continuă şi viaţa noastră sătească; în afara zilnicelor lupte aeriene care se dau deasupra capetelor noastre, nu simţim că-i război; trasul la verticală cu tunurile împotriva avioanelor, pe cît e de interesant,

pe tot atît e de enervant; o luptă adevărată între avioane nu am avut încă prilejul să văd. Ai noştri forţează avionul inamic să intre în zona de tragere a bateriilor.

Să-ţi spun şi cîte ceva în legătură cu poşta de la voi; se pare că s-au pierdut cîteva scrisori şi anume în incendiul de la *Saales*, din care nu au putut fi salvaţi vreo opt saci cu poştă. Vă scriam la vremea respectivă că *Saales* a fost incendiat de tirul artileriei grele franceze. La fel s-a întîmplat şi aci la *Bauxières*, unde la 21 octombrie se aflau atît poşta cît şi comandamentul diviziei. Se spune că şi atunci ar fi ars doi sau trei saci cu poştă. Accidente inevitabile în vreme de război, cu care trebuie să ne deprindem. Altfel pot să mă declar foarte mulţumit în comparaţie cu alţi camarazi. Se spune că multe din trimiterile poştale s-au pierdut şi din cauza notării cu indicativele 1 şi 4 FAR, de aceea noi am şi eliminat procedeul respectiv. Poşta trupei se difuzează la fel ca cea a ofiţerilor. Mă simt tot atît de bine ca şi înainte, dar şi tot atît de trist. Nu pot să mă deprind cu ideea morţii lui August. Ce mult am pierdut cu toţii; e exact ca o crimă; nu pot să realizez, în ceea ce-l priveşte, foarte firească idee soldătească despre moartea în faţa inamicului, pentru colectivitate. Sufăr din cauza asta.

H. 30.10.14.

D. M..., de trei zile nu mai am poştă, cel puţin eu; sînt mereu neliniştit şi dornic să aflu cîte ceva despre August; în caz că auzi ceva nou, repetă ştirea în mai multe scrisori şi cărţi poştale, ca dacă s-ar pierde una, să găsesc informaţia în cea următoare. Ţi-am expediat un necrolog, dar cu speranţa că l-am scris în zadar. Nimic nou pe-aci; trăim şi mîncăm bine.

Ceea ce îmi lipseşte însă mai mult, e cîte ceva preparat de tine, să am la ceai sau cafea; poate cînd ajunge odată lada regimentară, îmi trimiţi ceva pus în cutii de tablă. Altfel îmi merge grozav.

Hagèville 1 nov. 14.

Dragă mamă,

astăzi, de ziua „tuturor sfinţilor din campanie", îţi trimit o urare mică din grădina mea, în care îmi petrec mult timp, gîndesc şi scriu. E o toamnă tîrzie; cum i se spune în mod obişnuit în Bavaria, „vara femeilor bătrîne", adică zile de linişte blîndă şi melancolică, conturbate doar de grohăitul continuu al tunurilor din vest şi din sud *(Toul — Verdun)*. Ferestrele vibrează neîncetat, chiar şi noaptea. Se trage de-acolo cu tunuri grele, pe care le recunoaştem după mugetul lor sec. Astăzi am avut şi primul serviciu religios de campanie, care a fost oficiat afară pe cîmp, în preajma bateriilor, pentru că în biserica din sat a fost instalată cămara unităţii. Cîteodată mă duc la cimitir; seamănă cu cel din *Pipping*. E surprinzător de emoţionant să citeşti numele acelea străine, franceze, nume de pe vremea primului Napoleon şi chiar de mai înainte. Astăzi m-am gîndit şi la micul mormînt al tatei, a cărui piatră simplă mi-o amintesc cele de-aici şi am depus în gînd un mic buchet de flori pe el. Viaţa noastră e neschimbată; în fiecare zi călăresc cîte un ceas, două, pe calul meu (un roib puternic, căruia odihna de-aci îi priieşte de minune); în rest, scriu, citesc şi mă plimb ceasuri întregi prin grădiniţa mea, meditînd. Bineînţeles că se mai ivesc şi zile cu gardă, rechiziţii; în ultimul timp am supravegheat lucrări de drumuri. Prea multă treabă însă n-avem. Mă simt iar la fel de puternic ca

înainte, numai că nu pot să beau bere şi trebuie să fiu atent la ceea ce mănînc. Intestinele sau poate stomacul, mi-au devenit foarte sensibile ; bine că mă pot menaja. Primeşte odată cu scrisoarea o sărutare dragă de la al tău

Frz.

Hagèville 11.XI.14.

Dragă mamă,

treptat se face iarnă şi la noi, e frig, chiar ger. Stăm în cantonamente plăcute şi aproape că ne ruşinăm să ne gîndim la aceia dintre camarazii noştri care se află pe poziţii şi în tranşee. Singura lor consolare e că sînt victorioşi, că deşi înaintează încet, cercul din jurul duşmanului se tot strînge, devenind mai apăsător ; cel puţin aci, în Vosgi, nu se mai forţează înaintarea atît de nebuneşte ca în august şi septembrie, pentru a cruţa pe cît posibil materialul uman. Curînd grozăvia acestui război o să înspăimînte ; şi aşa Asia, Persia şi China sînt tîrîte fără putinţă de scăpare în vîltoarea lui şi nu cred că America se va putea sustrage în cele din urmă. Incendierea aceasta a întregului pămînt este fără îndoială momentul cel mai cumplit al istoriei universale.

De multe ori mă gîndesc cum, copil fiind, îmi părea rău că nu pot participa la o perioadă măreaţă din viaţa omenirii şi acum iat-o, mult mai îngrozitoare decît şi-ar fi putut-o imagina cineva. Devii mărunt în faţa copleşitoarei imensităţi a evenimentelor şi te străduieşti să stai răbdător pe locul pe care ţi l-a hărăzit soarta. Nu mai consider de mult acest război ca o treabă a Germaniei, ci ca pe un eveniment al întregii omeniri.

Ai dreptate că mulţi vor îmbrăţişa idei religioase, socotite de mult uitate sau depăşite.

Îmi merge şi mie tot aşa. Puternicul cutremur sufletesc ne determină să reexaminăm cunoştinţele şi convingerile pe care le avem. Numai că, presupun eu, nu se va trece iar la vechile forme şi obiceiuri, ci că dacă se va urmări găsirea unei baze stabile în marea aceasta de războaie şi tulburări, vor trebui găsite temeiuri noi şi făcută o altă Europă. Simţămîntul pentru cult al oamenilor rămîne întotdeauna acelaşi, numai că îşi caută mereu forme noi de exprimare. Vechii greci n-au crezut mai puţin decît indienii, mahomedanii sau creştinii şi nici europenii veacului al douăzecilea n-o vor face, doar că vor simţi în felul lor. De cele mai multe ori mă frămîntă tocmai această întrebare: spre care ţintă şi în ce fel se va schimba şi va evolua omul modern? Dar e sigur că după acest război uriaş, Europa nu poate să rămînă aşa cum a fost.

Şi pe cît îmi e de grea despărţirea de casa, de căminul şi de munca mea, pe tot atît sînt de fericit că mă aflu aci. M-aş simţi bolnav şi stingherit, dacă aş sta acasă. Aci trăiesc şi particip la tot ceea ce se întîmplă şi sper că voi şi supravieţui sănătos, la toate. De altfel, aci la H. acumulăm forţe, sîntem foarte bine îngrijiţi. Nici un soldat nu suferă de foame sau de sete.

Hagèville 16.XI.14.

D. M..., am primit astăzi scrisoarea ta din 9. Îmi pare rău că aveţi atît de multe necazuri cu cîinii; cred că Russi este destul de bătrîn. Dacă găsiţi că-i necesar să-l scutiţi de o bătrîneţe grea, administraţi-i cu toată liniştea leacul izbăvitor. Am împuşcat şi eu aci, cu toată liniştea, cai care mi-au fost foarte dragi, tocmai pentru că îi vedeam că suferă. Sînt de invidiat animalele că viaţa lor poate fi curmată astfel. După experienţa de

la *Sindelsdorf*, nu cred că o să supraviețuiască încă unei ierni. Nu mai are nici dinți și nici un stomac zdravăn. După cîte știu eu, la vremea asta cățelele nu mai pot fi în călduri ; de aceea nici nu cred că Welf ar suferi. Epocile sînt primăvara și timpuriu, toamna. Abia cînd Welf o să fie singur, o să devină, treptat, un cîine foarte bun. Poate să se miște în voie, mai ales acum toamna și iarna, cînd are la dispoziție toată grădina. Dar atîta timp cît trăiește Russi, fără îndoială că n-am să mă duc la plimbare cu el. Și așa gelozia sporește și Welf devine tot mai nebun pentru că e lăsat acasă. Dar cred că ar fi mai bine să-l dați pe Russi în grija lui B., să scăpați de bătăile dintre ei. Iar atunci cînd aveți chef să vă duceți la plimbare cu el, să-l luați de acolo, de unde se află. Așa veți avea liniște în grădină și în casă, iar Welf, care ne e necesar, nu se va strica de tot, fapt de care mă tem ; că doar cunosc atît problema, cît și faptul că nu ne e ușor a o rezolva.
Atunci cînd o să se vadă singur, Welf va fi cu totul altfel și chiar se va lăsa condus. Iar dacă se va juca din cînd în cînd cineva cu el, va face și mișcare destulă.
Cum trăiesc ? Coloana este compusă din trei trenuri, care au fiecare cîte trei furgoane. Eu, ca subofițer, sînt repartizat la comandantul celui de al treilea tren (care e sergent), fără să am atribuții speciale, deoarece sînt curierul întregii coloane. Locuiesc cu el, sergentul, care e un om foarte simpatic, horticultor (și ține neapărat să ne viziteze după terminarea războiului, pentru că vrea să-ți dea tot felul de sfaturi pentru grădinărit) și cu încă doi fruntași, în aceeași cameră. Eu am un pat confortabil, iar ceilalți trei dorm pe un așternut improvizat cu fîn. Dimineața ne sculăm între cinci și șase — eu și sergentul — apoi se aprinde focul și se fierbe cafeaua. După aceea ședem de cele mai multe ori un ceas sau două în preajma sobei, fumînd pi-

pă ; ceasuri care îmi sînt deosebit de dragi. Sigur că din cînd în cînd se mai ivesc şi ordine de executat, dar atunci înhămăm caii dis-de-dimineaţă şi plecăm. Alteori, cînd se luminează de ziuă trec peste drum în locuinţa vagmistrului, unde faţă de condiţiile existente pot să mă spăl bine. Mai am şi săpun pentru destulă vreme, chiar Koehler mi-a trimis. În măsura în care nu o să fiu mutat de-aci, voi sta ziua ba în camera noastră, ba în cancelarie, în funcţie de situaţie. Cîteodată, seara, jucăm taroc. Lucrurile mi le ţin într-un dulap de perete destul de încăpător. Astăzi am primit de la Kandinsky scrisoarea alăturată şi un pachet cu ciocolată de la Gabriele Münter *. Sînt puţin împreună cu locotenentul ; el îşi trece vremea cu ofiţerii secţiei ; dar sînt foarte mulţumit că majoritatea timpului rămîn singur şi mai pot lucra şi pentru mine. Nu umblu după trecerea timpului în care sînt singur, pentru că n-am ajuns încă pe culme — deci fără jumătăţi. Trebuie să suportăm asprimea vremurilor vitejeşte, spiritualitatea momentului o merită.

Hagèville 18.XI.14.

D..., viaţa noastră se scurge tot aşa liniştită, adesea cu serviciu mult, călărit la etapa cutare sau cutare, cărăuşie spre front (unde viaţa este tot atît de puţin complicată, de necomparat cu cea din Vosgi). Înaintarea încetă, respingerea de incursiuni şi atacuri ale francezilor, cu dobîndirea de succese mărunte, despre care vorbesc comunicatele, e conformă cu realitatea ; şi e frumos că laconismul oficial este în perfect acord cu siguranţa poziţiilor noastre ; întreaga suflare aşteaptă

---

* Pictoriţă germană, născută la 19.2.1877 la Berlin. Eleva şi prietena lui Kandinsky. A murit în 1962 la Murnau.

un deznodămînt în nord. Dacă victoria va fi a noastră acolo, atunci pozițiile franceze de-aci nu vor putea fi ținute, pentru că le vor fi tăiate liniile de comunicație.

Iar au fost zile minunate de toamnă; nopți cu ger cumplit și dimineți sclipitor de albe; o minune să pornești călare sau în furgon, la lumina stelelor, să vezi răsărind soarele și topindu-se treptat toată bruma. Grămezile de gunoi din sate plutesc în aburi; cunoști doar bine atmosfera. Iar pentru mine ea e accentuată de imaginea tipică a satului francez; pretutindeni tablouri de Monet, de Sysley, de van Gogh. Fiindcă satul francez are o înfățișare caracteristică. Construcțiile lui nu sînt făcute din cărămidă, ci mai totdeauna dintr-o gresie cenușiu gălbuie, de obicei tencuită și foarte subțire. Impresia aceasta de impresionism francez îmi apare ca o amintire din copilărie și-mi strecoară în suflet un simțămînt de melancolie; dar de fiecare dată cînd mă concentrez asupra unor asemenea scene, mă surprind, în loc să văd succesiunea de rece-cald, cald-rece și perspectiva aeriană, apărînd cifre și tonuri abstracte, iar apoi visul impresionist abia înfiripat se destramă; mă surprind începînd să lucrez.

Ți-am scris că de cîtva timp sînt mult împreună cu domnul Valentiner *, cel care mi-a fost subordonat la München ca voluntar de război? E de cîtăva vreme furier la secție. Un om deosebit de fin și foarte cultivat. Relațiile cu el sînt o adevărată binefacere pentru mine.

Ades, în expedițiile pe care le fac, întîlnesc oameni din țara Rinului, fapt care înainte îmi făcea nespusă plăcere, dar acum dialectul din Renania mi-a devenit un chin, motivul fiind

---

* Valentiner Reinhold, critic de artă german, fost conservator la un muzeu din New York; în 1914—1916 se află pe frontul de vest în armata germană; apoi se stabilește definitiv în Germania.

același; îmi aduce aminte de bietul August. Mă întristează numai cînd îl aud.
Din multele bunătăți pe care mi le-ai trimis, m-au bucurat mai ales tot merele. Rachiul prost care poate fi cumpărat aci, nu pot să-l beau. La începutul războiului l-am sorbit fără prejudecăți, poate chiar în prea mare măsură; acum sînt fericit că-mi repugnă; în schimb mi s-a părut deosebit de bun cel de la voi; n-am gustat încă din sticla frumoasă, în împletitură de răchită. Amîndouă să fiți sigure, că viața voastră de la *Ried* mi-a devenit foarte aproape prin cele trimise; cînd gust din sticla de Princiar, gîndul îmi zboară întotdeauna la serile plăcute de la Berlin. Cît de îndepărtate sînt toate. Mîine am să particip în gînd la aniversarea nașterii mamei. I-am scris o carte poștală. Să trăiți în pace și sănătate, amîndouă!

Hagèville, 23.XI.14.

D. M..., alăturat manuscrisul. Sînt curios să aflu cum îți place și dacă-l consideri inteligibil. Firește că aici îmi lipsește liniștea pentru desăvîrșirea formei și a expresiei și mai ales pacea pentru echilibrarea construcției interioare, — fiindcă prea sînt obligat să fur ceasurile în care lucrez. Dar cu toate acestea vreau să-l văd publicat acum, în acest moment nepotrivit, în care oamenii nu se gîndesc decît la ziua de astăzi și cea de mîine. Poate se va găsi careva să răspundă, lucru care mi-ar conveni grozav; m-ar incita la replică. Și asta fiindcă sînt convins că gîndurile mele despre Europa sînt realiste, sau cel puțin posibil realiste, cel din urmă cu atît mai valabil cu cît înglobează și sarcini pentru viitor. În lucrarea următoare am să mă învîrtesc în jurul aceleiași probleme, am s-o reiau și iar s-o reiau, pînă voi ajunge la cea mai clară expresie. Voi (prin aceasta te înțeleg pe tine și pe Klee) puteți opera fără

menajamente schimbări în conceptul meu, puteți lega mai logic, cînd vi se pare necesar, unul sau altul dintre argumente. În rest, nu mă tem de atacuri, armele mele sînt foarte ascuțite; atacurile nu pot decît să-mi întărească și să-mi lărgească ideile.

Am primit ieri, cu întîrziere, scrisoarea din 7 nov. Pericolele care l-ar putea amenința pe Wilhelm ca șef de baterie sînt mai mici decît cele la care ar fi expus la comanda unui pluton; pentru că în primul caz nu se află în permanență în preajma tunurilor, care fără îndoială sînt ținta principală. Dar pericolele care-l pasc pe un artilerist nu sînt de prevăzut; trebuie să ai, pur și simplu, șansă. Pierderile de la artilerie au fost mari la începutul ostilităților, chiar și la coloane și la piesele grele, comparate cu cele de astăzi; și aceasta pentru că tehnica etapelor, a acoperirii mișcărilor, nu era încă bine pusă la punct. Acum oamenii au devenit de mii de ori mai prudenți și au învățat să evite atacurile date prin surprindere de infanterie, care au produs pierderi mari în trecut, dar nu mai sînt de imaginat astăzi decît doar în cazul unor replieri foarte disperate și sub impulsul panicii, de care sper să fim scutiți.

Ați curățat pomișorii din grădina căprioarelor de mîlul dăunător din jur? Vă rog s-o faceți. Ieri am primit prin *Schlettstadt* scrisoarea alăturată, de la Helmuth. Am să-i scriu și lui Heinritzi. Tot m-avem încă zăpadă. Mă simt bine, mi-au trecut și durerile nervoase pe care le aveam încă din vremea spitalului. Trebuie să am mare grijă cu mîncarea și băutul; dar cel puțin nu mai am dureri.

Crăciunul o să-l petrecem cu siguranță aci; trimite-mi doar niște prăjituri... Dar făcute de tine, că atunci mă bucur și îmi plac mai mult.

Stejari la inceput de primăvară
ulei.

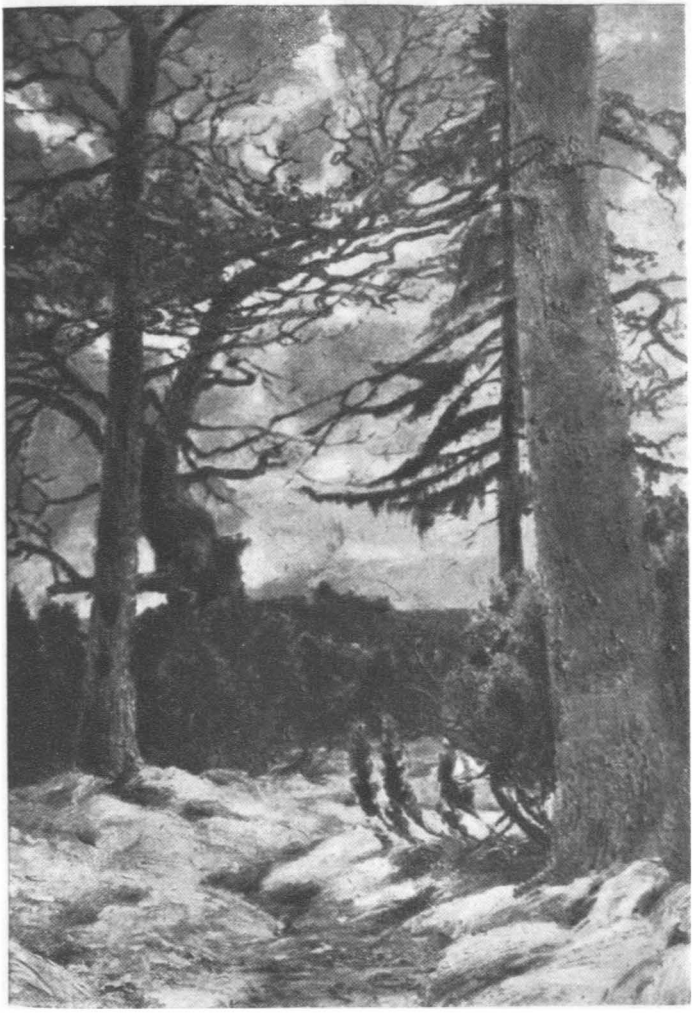

Căprioare
ulei.

Ciinele meu
ulei.

Mînji
cărbune.

Căprioare în amurg
ulei.

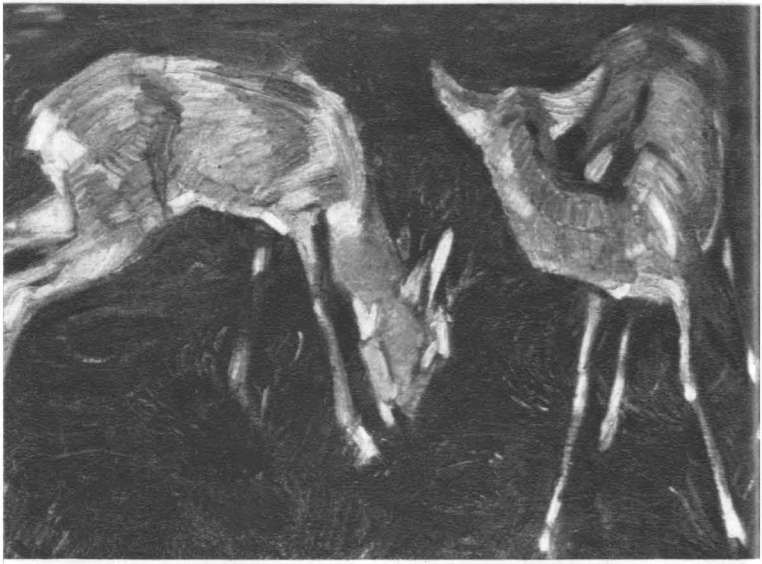

Cai sărind
cărbune.

Cal—studiu
studiu în cărbune.

Ciinii noștri
ulei.

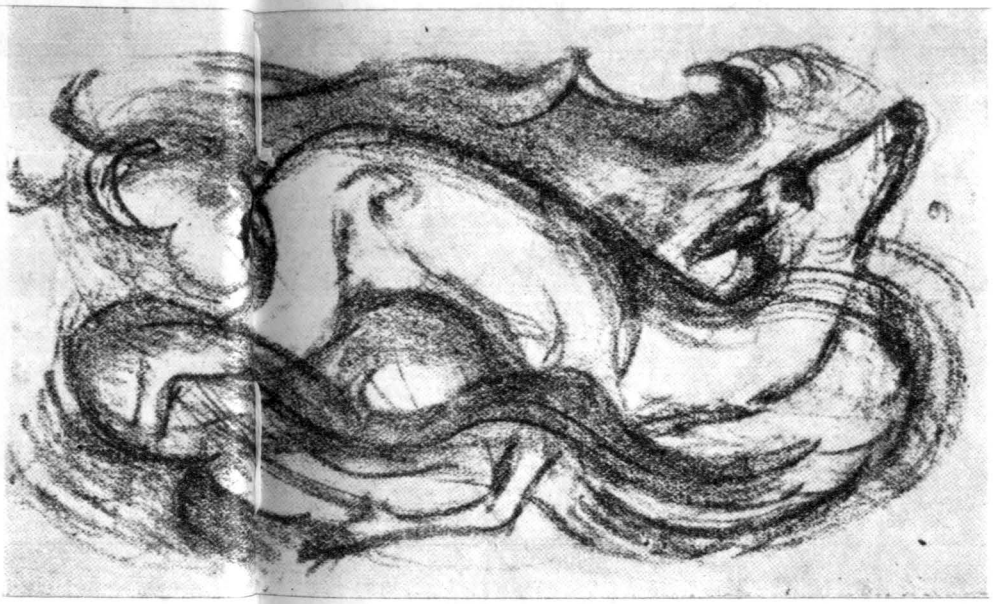

Căprioară inotînd
cărbune.

Cai in peisaj
creion.

Minji
creion.

Cai tineri
cărbune.

Cai
creion.

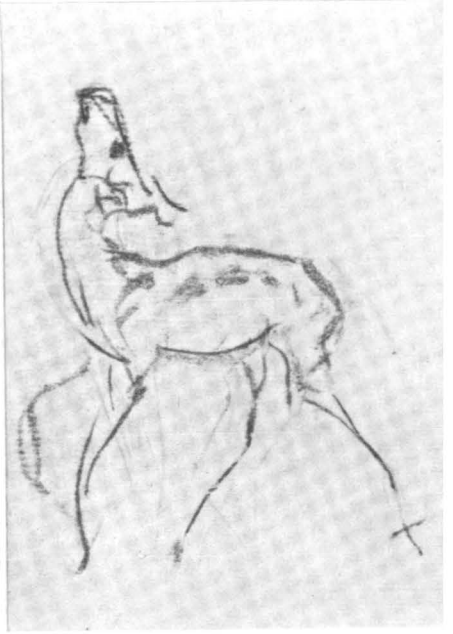

Căprioară
studiu în cărbune.

Cap de cal
creion.

Cai certindu-se
ulei.

Cai pe deal
cărbune.

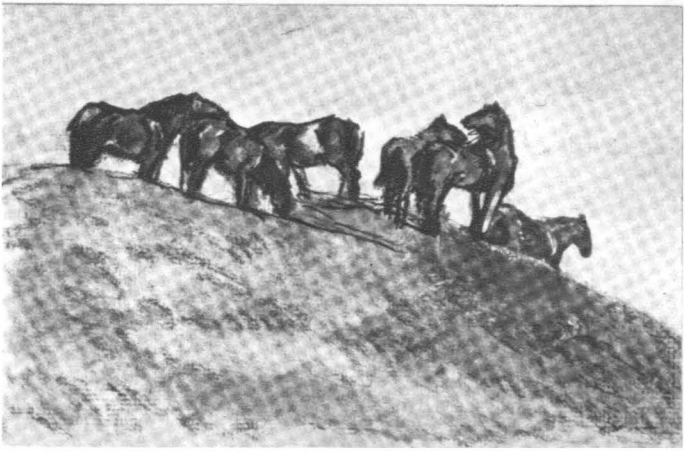

Cal în peisaj
ulei.

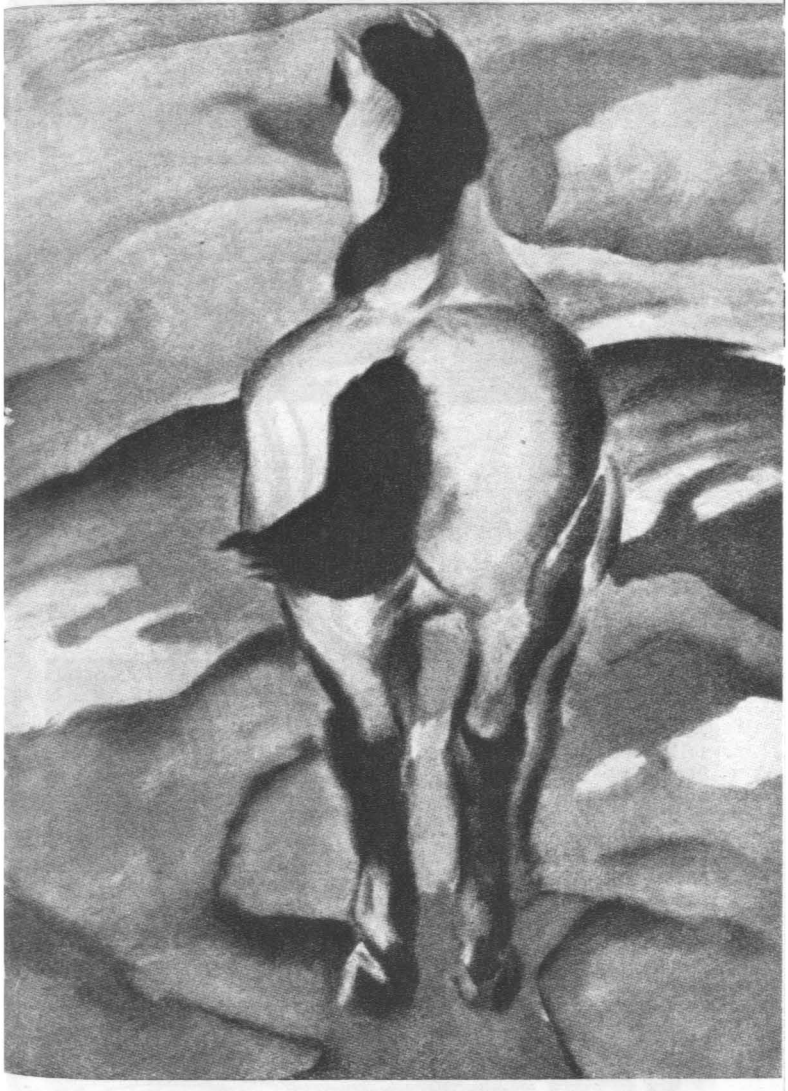

Căprioară murind
cărbune.

Cal speriat
cărbune.

Peisaj cu cai
ulei.

LUCRĂRI DIN PERIOADA DE „STRĂLUCIRE" A ARTISTULUI, 1912 – 1914

Nevăstuici jucîndu-se
ulei, 1912.

Căprioarele roşii
ulei, 1912.

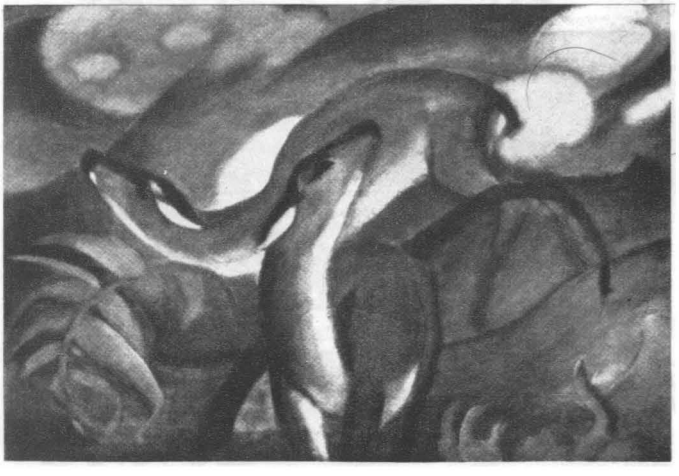

Căprioară
studiu în cărbune.

Pisică
ulei, 1912.

Cai in repaus
gravură in lemn, 1912.

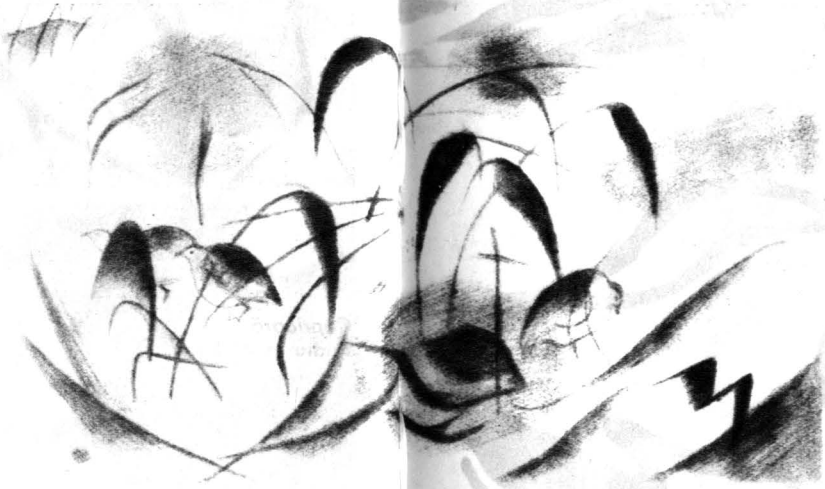

Păsări iarna
cărbune.

Destinul animalelor
ulei, 1913.

Elan culcat
vignetă, 1912.

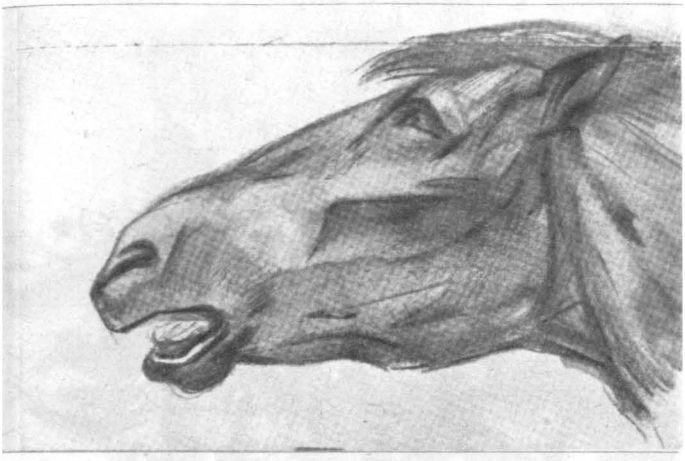

Cap de cal mort
cărbune.

Peisaj
cărbune.

Cai speriați
cărbune, 1915.

Pisici
cărbune.

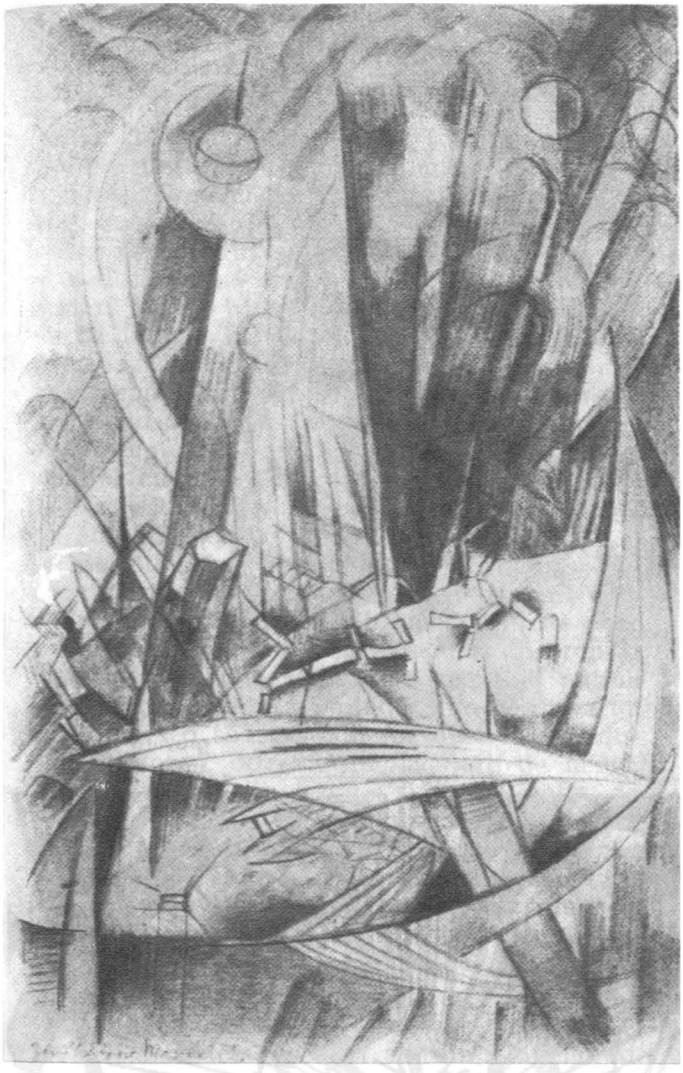

Moment de vrajă
creion, 1915.

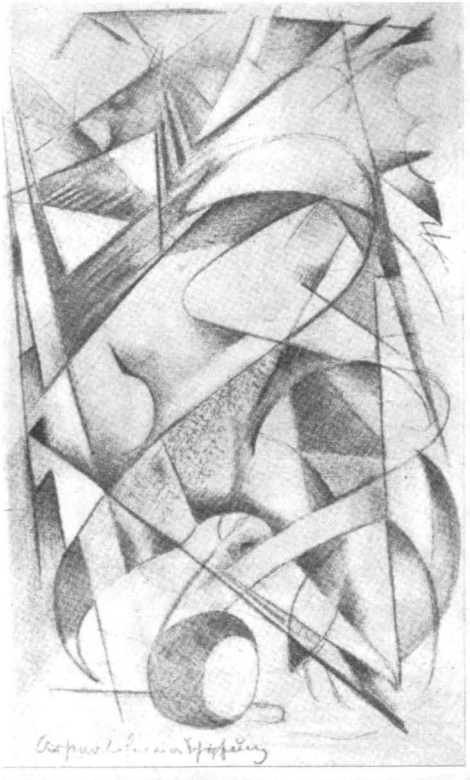

Arsenal pentru o creație
creion, 1915.

Împăcare
gravură în lemn, 1916.

D. M..., iată o căniță destul de arătoasă de 1/10; cred că e din cositor (dacă n-o fi din plumb, deși pentru plumb mi se pare prea ușoară). Cred că îți imaginezi pentru ce am luat-o; ca s-o prelucrez. Poate fi cizelată adînc și mînerul se pretează la ciocănire. O și văd cum o să arate.

Astăzi fac pe Moș Nicolae, cu blana mare și barbă lungă; o să-i încînt pe niște micuți francezi. Tu știi că la mine nu prind asemenea treburi, dar pentru că nici unul dintre ai noștri nu cunoaște franceza în afară de mine, am acceptat. Mi-am făcut chiar rost de un săculeț cu nuci; vezi în ce situații comice poți să ajungi? *Hagèville* nu se poate plînge de soldații germani. Sînt foarte curios cît o să mai stăm în căsuțele astea mărunte și neprimitoare; în ultimele zile, am devenit cam melancolic și nerăbdător! Am rar liniște pentru lucru și meditație, iar o activitate propriu zisă lipsește cu desăvîrșire, exceptînd puține zile. Poate dacă o să ningă și o să fie frig, nervii mei o să se simtă iar bine. N-am dureri nervoase, doar o simplă stare de nervi, dar mă reține din lucru; și totuși pofta de a scrie o să-mi revină. Cu sănătatea o duc perfect, în afară de un păcătos de guturai de care nu pot să mă descotorosesc; mă simt însă cu desăvîrșire inutil aci; ăsta-i răul cel mare. Aș vrea să intervină iar o schimbare, dar e cert că n-o să se producă pînă în ianuarie.

Cînd mă gîndesc la munca mea, la pictură, fac febră. Sîntem cu atîta stăruință îndemnați să nu scriem nimic cu caracter militar în scrisorile pe care le expediem acasă, nimic din ceea ce vedem și trăim aci, că mă reții de la povestirea unei sumedenii de lucruri interesante; se spune că spionajul francez este foarte activ și se servește mai ales de poștă.

 Cu o vorbă neghioabă poți trăda o mulțime

de lucruri. Încordarea dintre armate nu va mai dura mult. Bănuiesc că apogeul va fi atins încă înainte de Crăciun.

Hagèville, 11. dec. 14.

D. M..., ne-am trezit așa, dintr-odată, că se dă alarma. Secția trebuie să plece pentru întărirea unei poziții care a fost atacată la *Pont-à-Mousson* (la sud de *Metz*, în zona frontierei lorene). Acolo francezii străpung mereu și cu unități tot mai importante (o informare în sensul acesta s-a dat și în comunicatele oficiale recente). După această expediție, care probabil că nu va dura mult, unitatea se va întoarce în cantonamentul de la *Hagèville*; de aceea eu și încă doi soldați rămînem pe loc pentru supravegherea cantonamentelor. Locotenentul, întotdeauna foarte drăguț cu mine, consideră boala pe care o am mult mai gravă decît este și mi-a oferit acest „post"; puteam să-l refuz, insistînd, dar în conformitate cu principiul de a accepta, aci pe front, totul, am primit imediat; m-am gîndit și la tine; sînt sigur că preferi să mă știi în *Hagèville*-ul liniștit. O să fie zile memorabile, de pace absolută, dar în gînd îi voi însoți pe ceilalți, pentrú că undeva, în tainițele inimii, aș fi preferat să merg cu ei. Sigur că e ipotetic dacă o să aibă prilejul să participe la multe evenimente acolo. Îmbarcați în tren la *Mars-la-Tour* și apoi debarcați la *Metz*, o să fie împinși înainte, sau ținuți pe loc în rezervă. Acestor incursiuni nu li se acordă o mare importanță strategică; li s-ar putea întîmpla francezilor să fie interceptați și să plătească scump asemenea erori de strategie. Cel puțin așa considerăm noi situația acelei poziții. Mai rămîn aci și cîțiva oameni, din partea comandantului, sub comanda unui locțiitor de ofițer.
Noi avem de supravegheat cai bolnavi, activitatea populației și cantonamentele. Într-un fel mă bucur de acest *intermezzo* liniștit.

Sîntem în deplină siguranţă ; cei cîţiva locuitori sînt cu toţii oameni în vîrstă şi femei cu mulţi copii, care se bucură că nu le facem nimic. În ultimele zile luptele sînt iar foarte aprige, geamurile zornăie necontenit de bubuitul tunurilor. Ce o să se întîmple cu poşta noastră de Crăciun ? Sigur că o să zacă iar, pînă cînd o să ne adunăm cu toţii la un loc. În ultimele opt săptămîni am fost într-adevăr foarte răsfăţaţi. Cînd s-a dat alarma, astăzi, aveam impresia că mă aflu într-un azil de oameni bătrîni cărora nu le place să fie deranjaţi din liniştea lor. Incomparabil cu perioada din Vosgi. Aşa că dacă nu o să ai veşti despre mine în viitorul apropiat, să nu devii nerăbdătoare, — poate se vor ivi ocazii, dar certitudinea nu există şi înainte de toate nu voi primi nici eu nimic de la tine. Crăciun fericit.

H. 13 dec. 1914.

D. M..., singurătatea asta neaşteptată, în satul pustiu, mă predispune la visare ; mă simt ca pe o insulă părăsită ; să ştii că afară, dincolo de orizont, se desfăşoară frămîntarea vieţii, iar tu să nu te poţi duce pînă la ea. Stau mai mult în dugheana mea („Hieronim în chilie") şi scriu iar un articol.

Să fii atentă cu publicarea articolelor, să nu pierd drepturile de autor, să le pot tipări mai ales într-un volum. Ceea ce scriu acum o să capete tot o formă aforistică, aşa că vor putea fi strînse cu uşurinţă, toate, într-o carte. Chiar să te interesezi de acest lucru, poate la Delius, care cunoaşte fără îndoială problema.

Un concediu de Crăciun e exclus, dar viu sigur la opt februarie. Cîte odată mi-e un dor teribil de casă şi cu toate acestea trebuie să rămîn viteaz. În prezent lunile nu mai contează. Rămîi tu bine şi sănătoasă, şi

totul va fi în ordine. Vremea de-afară e foarte proastă ; camarazii nu o duc prea bine. Eu stau destul de confortabil, mai ales uscat ; „are noroc" o să spună mama.

H. 15. dec. 1914.

D. M..., scrisoarea în care te informam despre scoaterea noastră din dispozitivul diviziei şi plecarea de-aci, cred că ai primit-o. Mîine cred că pornim. Imaginează-ţi că trebuie să cărăm cu noi toată poşta de Crăciun (ea umple o jumătate de cămăruţă de înălţimea unui bărbat). Sarcina mea de-aci, în aparenţă nevinovată, a evoluat spre o problemă tactică, sau măcar una de transport. Secţia Gaede căreia îi aparţinem acum, respectiv divizia Fuchs, este o unitate de rezerviști. Deci nu ai motive să te neliniştești. Văd chiar în faptul acesta posibilitatea unei înapoieri mai grabnice ; pentru că înainte de toate o să fie desfiinţate unităţile de rezerviști. Dar iată că avem informaţii despre o posibilă înapoiere a celor plecaţi ; deci totul ar putea să rămînă aşa cum a fost. Personal nu-mi vine să cred, dar tu aşteaptă veşti sigure, înainte de a scrie la o adresă nouă.

Metz, 16. dec. 14.

D. M..., în sfîrşit s-a terminat şi cu incertitudinile ; s-a dat alarma la unu noaptea şi ni s-au acordat patru ceasuri pentru a ne pune în mişcare, atît cu bagajele de Crăciun cît şi cu caii bolnavi, în plină furtună şi pe o ploaie torenţială. Despărţirea asta precipitată de Hg. a avut multă măreţie în ea. Acum şedem liniştiţi în tren şi ne bucurăm de noul spre care mergem. Adresa o să fie bună. Secţiunea de armată Gaede, etc. etc. Transportăm vreo opt sute de pachete de Crăciun. Din nefericire, cel trimis de tine nu se află

printre ele; urmează să vină cu poşta; dar cine ştie cînd?
Crăciun plăcut.

Mühlhausen, 17 dec. 14, seara.

D. M..., pachetul tău de Crăciun, cu toate bunătăţile din el, inclusiv lumînărelele, a sosit totuşi, trimis de la regiment direct aci. Cum au auzit despre plecarea noastră precipitată şi pentru că regimentul îşi face transporturile cu automobile, mi-au trimis şi pachetul, care a sosit astăzi. Nu pot să-ţi spun bucuria mea; Crăciunul mi s-ar fi părut totuşi trist fără pachetul de la tine. Cred că nu te îndoieşti că am şi început să mănînc temeinic din el, pe de o parte pentru că totul era prea tentant, iar pe de alta pentru că astăzi am o poftă deosebită, după o călătorie foarte obositoare şi existenţa pericolului unei noi alarme, care să se soldeze cu o nouă strămutare, ocazie în care nu e bine să ai stocuri de rezervă. Am mai primit şi de la Koehler un pachet uriaş cu salam uscat şi alte daruri de factură mai masculină, spre deosebire de cel de la tine, bogat în dulciuri. M-au bucurat mult merele. Nutresc speranţa că şi urările mele atît de sărăcăcioase au să-ţi ajungă la timp. Petrece Crăciunul veselă şi încrezătoare. Nici vorbă de concediu, dar că războiul se va termina relativ repede şi dintr-odată, cred în fiecare zi tot mai mult. Ar fi curată nebunie din partea Franţei să prelungească un deznodămînt şi aşa îndoielnic, după ce Rusia a ieşit din joc şi toate cheltuielile îi revin ei, sporind în mod incalculabil dacă va continua războiul pînă la ultima suflare. Mai cred că pe undeva şi Germanii au străpuns, ceea ce ar produce o răsturnare a întregii situaţii. Anglia o să continue, dar fără Franz Marc.

Acum ducem viață de cazarmă, care mi-e tot atît de antipatică aci cum mi-a fost și la început, la München. Asta nu-i război, ci garnizoană curată, în ciuda proximității dușmanului (Tot atît de aproape pe cît e de nepericulos). Ce e „cazarma" ai putea să realizezi dacă ai fost cumva la Max II; ești cu desăvîrșire încătușat prin mediu, prin lipsa lui de originalitate și de intimitate. Singurul lucru care mă bucură sînt grajdurile. Cît pot să fie de fericiți bieții cai în ele și cum se mai tolănesc în paie. Grajdul vînătorilor călări este foarte frumos construit. În cele de la *Hagèville*, caii nu puteau fi înșăuați în grajd, pentru că riscai să te lovești de tavan, paiele nu erau uscate niciodată; iar curentul era atît de mare că nu îndrăzneam să zăbovesc în ele. În afara faptului că rănile se vindecau greu din cauza aerului închis și plin de praf care le reinfecta. Prea de multe ori mi-a sîngerat inima pentru bieții căluți. Și acum, ce diferență. Din păcate n-am fost aci în prima zi, dar mi s-a povestit că după numai un ceas toți caii s-au culcat și s-au tăvălit de plăcere în paiele uscate. Dar gîndul acesta la cai nu mă împacă deloc cu atmosfera plictisitoare de cazarmă. Cred că prezența noastră aci nu va fi de durată. Bateria a doua, care a fost pe poziție și a tras strălucit, se întoarce mîine victorioasă la *Mühlhausen*. Strigătul scurt bavarez „trage bine" pare să fi adus o nouă cunună de lauri acestei baterii; entuziasmul cu care sîntem primiți peste tot noi bavarezii, la *Metz, Strassburg* și aci, este de nedescris. Nimeni nu-și imaginează vreo victorie la care să nu fi participat bavarezii, care să nu fi luat, prin felul lor curajos, inițiativa. Îți mulțumesc pentru operele lui Mombert*; sînt foarte curios de impresia pe care o să mi-o facă acum. Cîteva rînduri citite în

* Mombert Alfred, poet german, născut la Karlsruhe la 6.2.1872.

grabă mi-au trezit iar acel simţămînt de fericire tacită, pe care l-am perceput la multe din remarcabilele lui pagini. Îi mulţumesc şi mamei pentru apa de colonie, care o să-mi prindă bine. Vrem aşadar să petrecem seara de ajun veseli cu toţii, dorindu-ne reciproc, fără să fim trişti ; o să ne fie iar bine, nouă tuturor, numai că noi doi o să fim întotdeauna îndoliaţi după August. În cele trei zile liniştite de la *Hagèville*, am lucrat intens la desfăşurarea ideilor mele — dar cu alarma neaşteptată de atunci totul e ca rupt şi mă străduiesc să le descîlcesc ca pe un scul încurcat. Să vă aprindeţi cîteva lumînările ; am să le aprind şi eu pe ale mele, în brăduţul de la Lasker *.

Mühlhausen, 22.XII.14.

D. M..., tocmai îţi expediam o carte poştală cînd am primit scrisoarea aşteptată cu nerăbdare de la tine (relativă la primirea articolului), care purta încă adresa veche. Atunci mi-a lipsit mult, cu tot ceea ce conţine. Mă bucur că eşti de acord cu ideile mele şi probabil, adică în mod sigur, o să se întîmple astfel şi cu cel la care lucrez acum, care e mai dificil, tratează, pentru mine cel puţin, probleme mai grele. Aproximativ reversul medaliei turnate în cel anterior. Mă tem numai că ideile mele o să fie considerate foarte frumoase, dar şi utopice ; ar fi obiecţia pe care aş respinge-o în modul cel mai pătimaş. Sigur că eu n-am să pot realiza decît în imagini reprezentările pentru viitor, dar sper cu toată ardoarea că o să se găsească totuşi oameni care să le concretizeze

---

* Else Schüler Lasker, poetă germană născută la Eberfeld în 11.2.1876, soţia lui Herwarth Walden, (între 1908 şi 1912), scriitor, critic de artă şi compozitor (numele adevărat Georg Lewin, născut la Berlin la 16.9.1878, mort la Saratow-URSS în 1941).

în literatură, în filosofie, în moravuri, măcar pentru un cerc restrîns şi acest mic cerc va chezăşui mai mult decît dacă s-ar pune în mişcare o mulţime greoaie. Nici nu mă gîndesc la aşa ceva.

Aci sînt destul de des nervos şi mă simt apăsat, dar mă străduiesc să par liniştit într-un mediu îngrozitor, încît mă mir şi eu de reuşita mea; pentru că pe cît bag de seamă, izbutesc să fiu iubit şi de camarazi şi de superiori. Pînă acum, în orice caz, n-am avut cu nimeni nici cele mai mărunte neplăceri; e adevărat că în rîndul trupei sînt singurul care nu urmăreşte avansări şi obţinerea de diverse tinichele — şi că asemenea oameni sînt buni de ştiut pe lîngă tine şi de îndrăgit. Am adăugat scrisoarea de la Helmuth. E cert că războiul va face alt om din el; e şi foarte tînăr; cînd am citit scrisoarea lui plăcută şi mi-am reamintit cum îl priveam în urmă cu patru sau chiar cinci ani pe pictorul Helmuth — nu e ciudat?

M. 23 XII. 14.

D. M..., ieri am sărbătorit Crăciunul soldăţesc — Crăciunul nostru de cazarmă; a fost drăguţ aranjat; pom cu lumînări, bere la discreţie, tutun şi daruri mărunte cu care locotenentul, foarte liberal, a prevăzut coloana din belşug. Şi tot ieri am făcut şi un mic exerciţiu în preajma *Mühlhausen*-ului, cu ocazia inspecţiei generalului F, care a părut încîntat de „bavarezii" lui. Sînt aproape sigur că o să rămînem mult timp în cadrul acestei divizii. Şi îmi convine, dar numai dacă treaba nu se lungeşte prea mult. Se pare că germanii sînt obligaţi să mai întîrzie cu ofensiva, pînă o să vină rezervele din răsărit. Gîndind politic, încăpăţînarea francezilor îmi devine tot mai enigmatică, pornirea sinucigaşă pare mai tare decît raţiunea poli-

tică. E înspăimîntător să vezi cum politica intereselor de stat, unealtă a unei voințe mai puternice, trebuie să se orienteze chiar împotriva ei înșiși atunci cînd voința aceea mai puternică o vrea. Acestea sînt acele așa numite „erori", în politică. Vrem însă să fim răbdători și să nu dorim un sfîrșit prematur dar înjumătățit, chiar dacă „interesele" noastre pretind un sfîrșit mai grabnic. Oh, dar cît îl doresc eu...

Ați mai auzit ceva despre Wilhelm? Bănuiesc și sper că are undeva un serviciu liniștit de grănicer, după ce faimoasa bătălie decisivă s-a desfășurat atît de departe în sud. Cum presupun și visez, războiul nu se desfășoară cu aceeași acurateță pe arena din răsărit, ca între Franța și Germania. Acolo sînt prea multe elemente neeuropene, ca totul să poată fi angrenat în ameteala războiului. Mă întreb, cum se desfășoară oare războiul cu Anglia? Mă gîndesc mereu la asta, dar nu sînt în stare să-mi construiesc o imagine.

Un an nou bun tuturor și nouă amîndurora. Cîntă pe săturate la pian și gîndește-te la mine, la noi amîndoi.

Mühlhausen, seara de Crăciun, în camera de gardă.

D. M..., sînt foarte mulțumit de acest Crăciun solitar, în camera de gardă. Știrea despre Wilhelm m-a făcut atît de melancolic, că-i mai bine că nu sînt printre camarazi. Pot să mă gîndesc mai nestingherit la voi toți, la viața mea, la trecutul și la viitorul nostru. Atîtea s-au întîmplat în anul ăsta! Casa din „spatele bisericii catolice", casa din Bonn, casa Kandinsky și, în sfîrșit și Gendrin — peste tot femeile au rămas pe loc, dar sensul caselor a dispărut. Ce fericiți sîntem noi că ne avem căsuța de la *Ried*, ca pe o insulă statornică în această dizolvare totală.

Vreau să țin la ea cu toate fibrele ființei mele, ca să rămînă măcar pentru noi și pentru alții această fortăreață. În fiecare zi mă gîndesc cu mai mult dor acasă. Dar înainte de a se fi terminat războiul nu vreau acasă, în primul rînd pentru că nu se poate. Sînt fericit că am devenit iar atît de sănătos, încît nu poate fi vorba de un concediu. Și nici nu regret, nici o clipă, că m-am prezentat voluntar. Aș fi fost nefericit, m-aș fi simțit nemulțumit, apăsat și n-aș fi realizat nimic stînd acasă, față de ceea ce mi-a dat războiul, nici pentru făptura, nici pentru gîndirea mea. Poate o să mă găsești mai tăcut și mai melancolic, dar o să fii și tu tot așa; cei deștepți și gînditori, cei care au fost înainte, n-or să mai poată fi toți. Oamenii nu trăiesc asemenea vremi nici chiar la fiecare sută de ani, ci mult mai rar. Ce mi-a făcut viața de soldat mai grea (și la München ar fi fost la fel) este faptul că pe lîngă serviciu mai am și alte gînduri în cap, că am fost nevoit să opun în permanență milităria activității mele cerebrale și pe aceasta serviciului militar. Îi invidiez de multe ori pe camarazii mei care nu trebuie să fie aci decît soldați și care nu au alte preocupări în afara, cel mult, a dorului de casă, pe care pe lîngă toate celelalte îl mai am și eu. Eu însă nu pot să mă desprind de visurile și ideile mele și de fapt nici nu vreau.

Cele mai mărunte note de ziar, convorbirile la care asist, toate capătă pentru mine un sens tainic și o a doua importanță; în spatele fiecărui lucru se mai află ceva; dacă ți-ai format odată ochiul și urechea în acest fel, atunci nu mai ai pace. Văd tot mai mult în spatele lucrurilor, sau mai exact spus, văd prin ele o altă față, pe care o ascund cu aparența și de cele mai multe ori o fac cu șiretenie, scoțînd la vedere cu totul altceva decît conțin în realitate. Din punctul de vedere al fizicii, este o poveste veche; astăzi știm

ce-i căldura, sunetul, greutatea, avem un al doilea tîlc, pe cel ştiinţific. Dar sînt convins că în dosul acestuia se mai află şi un altul şi încă multe. Dar acest al doilea tîlc a schimbat cumplit spiritul uman; cea mai mare schimbare pe care a suferit-o pînă acum.

Arta merge neabătută pe acelaşi făgaş, evident că în felul ei; dar găsirea acestui fel, aceasta e problema, problema noastră. A răscoli asemenea probleme, a te frămînta cu ele şi a fi în acelaşi timp soldat, şi nu unul dintre cei răi (pentru că în nici un caz nu sînt asta), e de cele mai multe ori foarte greu. Cînd o să se termine? Eu continui să cred într-o cedare din partea Franţei, în „minunea" pe care aţi aşteptat-o, tu şi Niestlé* (dar, în definitiv, războiul e prin el însuşi destulă minune, pentru a justifica toate profeţiile). Însă Franţa o să-şi dea seama, într-odată, încotro o împinge politica engleză; pentru că englezii au interese majore ca francezii să se mănînce cu germanii şi să se slăbească reciproc pînă la epuizare. O Franţă cu desăvîrşire sfîrşită devine unealta cea mai docilă a Angliei de mai tîrziu. De aceea ei întind războiul în timp şi apără cu încăpăţînare doar *Calais*-ul, pentru că acolo sînt interesele lor strategice. La început a fost altceva; atunci existau interesele Triplei Antante. Dar de cînd ruşii şi francezii au eşuat în ofensivă, s-a terminat şi cu planurile Antantei, ea nu mai există. Anglia nu duce război decît pentru ea însăşi şi profită de slăbirea tuturor statelor. Ultima mare ofensivă a francezilor, din 16 decembrie, a eşuat lamentabil pe toată linia frontului. Atît în faţa *Verdun*-ului, cît şi aci, comunicatele oficiale sînt foarte conforme cu realitatea, pot să vă asigur de aceasta, pentru a vă linişti. Şi e foarte probabil că lucrurile stau şi

* Jean Niestlé, pictor animalier francez.

în nord tot așa. Franța nu mai poate să reziste mult. Cred că punctul ei cel mai slab se află în pădurile argoneze. Acolo o să se producă străpungerea germană; o plasare a liniei frontului francez de la nord încoace, pare imposibilă. Sigur că am crezut întotdeauna că evenimentele se vor desfășura mult mai repede, dar de produs, tot se vor produce într-o zi, cînd trompetele or să sune „încetarea totală". Și atunci am să mă întorc și eu.

Scrie-mi despre călătoria voastră; despre Herta și bietul mititel Piep. Unde l-ați înmormîntat pe bunul Wilhelm? Am fost, în gînd, alături de voi; vă doresc sănătate și nu vă lăsați striviți de suferință. Un an mai bun, pentru noi toți.

Bertschweiler (la sud de **Gebweiler**) 27, dec. 14.

D. M., sînt foarte fericit că mă aflu iar în vîltoarea războiului; mă simt atît de refăcut și de proaspăt trupește, că nu sînt în stare să iau în tragic eforturile legate de el, mai ales că acum oamenii sînt altfel menajați decît atunci în Vosgi, cînd s-au săvîrșit, în primul entuziasm al războiului și din cauza lipsei de experiență, atîtea neghiobii. În sfîrșit o să fie curățat și un foarte mic colțișor german, în care se mai află încă francezii. Și această acțiune au stîrnit-o chiar ei cu atacurile lor, fiindcă dacă ar fi stat liniștiți în cele cîteva sătulețe, probabil că ar fi fost lăsați acolo pînă la încheierea ostilităților. Bătăliile pe care le dau infanteriștii și cărora le-am fost martor ieri, sînt fără îndoială mult mai groaznice decît înainte. Am fost tulburat aseară, de curajul cu care atacă, de indiferența sau chiar satisfacția de a muri sau a primi răni, care au în ele ceva mistic; natural că starea sufletească este aceea a împăcării cu soarta, a acceptării a ceea ce

este de neexplicat pentru înțelegerea comună. Artileria trage și ea mai bine, cu mult mai bine decît o făcea la început. În noaptea de ieri trebuia să rămînem în *Wattweiler*, de unde trăgeam. Am petrecut deja două nopți fără să dorm, așa că mi-am amenajat un culcuș bun din fîn; iar cînd a sunat alarma, la unsprezece, dormeam ca un pietroi; am părăsit apoi în grabă localitatea, pentru că era supusă unui tir de artilerie grea. Ne-am întors la *Bertschweiler*, unde am prins să mai dormim o parte din noapte. Dimineață a venit și bateria a treia și s-a așezat în linie de bătaie cu prima. În calitatea mea de curier pentru aprovizionarea cu muniții, am treabă puțină și stau la comandă în *Bertschweiler*. Azi noapte a fost un ger cumplit, acum însă e minunat; vremea asta uscată e o curată binefacere. Să nu vă faceți gînduri din cauza pericolelor serviciului meu. Ca să spun așa, stau la adăpostul muniției mele care, pentru nimic în lume, nu trebuie să ajungă a fi expusă unui tir direct. Cum e și firesc, activitatea scriitoricească rămîne în așteptare în asemenea zile. Tot interesul este necesarmente orientat spre poziție; devii artilerist cu toate simțurile. Mă bucură însă diferitele sătulețe și orășele cu care fac cunoștință: „impresionismul". Nu credem că o să fim mult timp în acțiune; francezii se retrag în cele mai multe puncte. Mă gîndesc mereu la voi, că stați triste în căsuța noastră dragă, cu inimile lipsite de seninătate și atunci devin și eu trist cu voi. Dar cînd vă gîndiți la mine, s-o faceți cu bucurie, cum o fac și eu așteptînd revederea.

1915

Anul nou 1915.

La mulţi ani! E o zi superbă, impresionant de frumoasă privită în cele dintîi raze ale dimineţii, cînd m-am dus călare în poziţiile noastre. Toţi munţii sînt albi, dar aci jos, în vale, iarna nu se face încă simţită. Am băut cu toţii ieri cantităţi atît de mari de punci, că am adormit greu şi clătinîndu-ne. Patul extraordinar şi prînzul bun îmi alungă de cele mai multe ori amărăciunile războiului; sînt acum mai puţin nervos şi agitat, cu gîndul mai mult acasă, cu tot grohăitul tunurilor. Pe cît e de trist că operaţiile din răsărit se temporizează şi vor impune, poate, chiar acţiuni noi, pe atît e de liniştitoare totuşi certitudinea că duşmanul nu va putea pătrunde pe pămîntul patriei, nici în răsărit, nici în apus. Toate tentativele francezilor de a înainta în cîmp deschis sînt zădărnicite cu uşurinţă de artileria noastră (sau cum se exprimă comunicatele oficiale: „uşor şi cu pierderi grele pentru duşman"). Aşa s-a întîmplat în faţa *Verdun*-ului, în Vosgi, aci şi probabil pe toată linia de răsărit. Cele de 42* stau pe coastă, acolo se vor decide lucrurile — dar cum, nu-mi pot imagina: toate operaţiile din

* Tunuri de calibrul 42 cm.

nord se sustrag, din nefericire, închipuirii mele. Afirmaţiile lui T. despre un război economic cu submarine, sînt uluitoare prin francheţea cu care sînt exprimate ; sînt curios, sau mai bine zis avid să aflu ceea ce se va întîmpla în nord.

Slavă Domnului că scumpul nostru *Ried* e aşezat într-un colţ atît de liniştit şi de ocrotit de toate ororile războiului. Să ţii casa şi s-o administrezi cu credinţă, pînă scap eu de hamul ăsta şi vin acasă. Că pentru viitorul nostru n-am nici o teamă. Oameni se găsesc...

2. ian. 15.

D. M., spre deosebire de ieri, astăzi e o zi respingătoare, ploioasă ; atît e de estompat totul, că despre tras cu tunul nici nu poate fi vorba. În schimb am avut ieri, şi la prînz şi după amiază, canonade atît de puternice cum n-am mai avut pînă acum ; hăuia şi vibra totul. Un şir de sate erau în flăcări. Prea ciudat război ; despre o breşă sistematică a francezilor, nu poate fi vorba. De cele mai multe ori îi lăsăm pe ei să înceapă ; apoi, îndată ce a sosit primul obuz de salut, îi şi răspundem. Aşa se succed loviturile duelului, pînă-şi pierde unul răbdarea şi vrea să aibă „linişte" ; iar atunci, după tatonarea poziţiilor adverse prin trageri izolate, se lansează în salve înebunitoare ; adică toată problema constă în a ajunge la tragerea de salve în mod util. Cînd s-a ochit bine, cel lovit amuţeşte pentru a nu-şi trăda şi mai mult poziţiile. Se spune că am fi distrus ieri două tunuri de munte franceze. Ca „represalii", francezii au incendiat cu tragerile lor *Sennheim*. Noi ne-am revanşat imediat, aprinzînd cu bombardamentul nostru *Thann*. Dar despre înaintări, aci în munţi nu poate
 fi vorba ; iar francezii n-o fac nici la şes. În

condițiile de-aci nu se poate da o bătălie mare, nici lămuri o situație. Șed în cămăruța mea caldă și scriu articolul.

Bertschweiler 3 ian. 15.

D. M., ... timpul trece atît de repede, atît de înspăimîntător de repede; și în timp ce el gonește, războiul „stă pe loc"; nu simți decît trepidația îngrozitoare din jurul frontului. Probabil că momentele cele mai înfricoșătoare ale războiului, sînt tocmai săptămînile astea. Vouă cum vă mai merge? Atît de mult mă gîndesc acasă, că mă visez mereu acolo ,copil fiind, cu tine și cu Wolfskehl, cu care mă și întreținîndelung. Aproape că mă și văd printre voi; desigur, nu mai poate să dureze prea mult, cum tot susțin ziarele în profețiile lor. Dar cum va fi acest sfîrșit, îmi devine tot mai neclar. Rămîneți cu bine.

7. ian. 15. — seara.

D. M., în sfîrșit sînt în măsură să-ți trimit marele articol II; sînt tot atît de nesigur în aprecierea lui, cum am fost și la cel dintîi. După cum mi se pare mie, ascunde multe, într-unele locuri chiar prea multe, dar cu toate acestea n-am găsit altă soluție. Nu pot să scriu, aci pe front, mai cuprinzător și mai argumentat. Scrisul în vremuri de restriște este destinat lor. Cei care au intenții bune, pot să învețe și din el; pe mine m-a ajutat în orice caz să progresez în gîndire și vreau să cred că o să-ți spună și ție multe. Fără război, mulțimea asta de idei nici n-ar fi posibilă și în mare măsură nu ne-ar fi la îndemînă. Să-mi scrii sincer cum îl găsiți, tu, Wolfskehl și Klee. Astăzi a fost furtună toată ziua și cu toate acestea e ca în martie.

D. M., iată că îți vin înapoi cutiile goale și tot ceea ce nu-mi mai e de folos. Mama mi-a trimis iar o mulțime de săculeți cu ceai, așa că cel din pachet nu-mi mai trebuie și-ți poate prinde bine ție.

Vremea e primăvăratecă, iar iarna n-are nici o vlagă. Curînd o să apară și primele flori ale primăverii, floarea vîntului bunăoară; și probabil că și la *Ried!* Cît m-am bucurat în anul ce a trecut de surprizele pe care ni le oferea grădina noastră din *Ried* și acum trebuie să le amîn iar cu un an. Mereu mă gîndesc la anul trecut; fiindcă acum esențialul este răbdarea; curînd nici n-o să mai cunoaștem alte virtuți în afară de ea; și o s-o cultivăm chiar, fiindcă altfel nu putem învinge nici în război, nici în spirit. Situația din Europa e tot mai critică, mai fatală pentru ambele tabere; e amestecat tot continentul. Par chiar puerile speranțele mărunte, personale, ce se leagă de acest destin uriaș. Adesea mă chinuie gîndul că în cele din urmă întregul trup* se va prăbuși de epuizare și boală. N-o să rămînă decît spiritul, poate (ba chiar sigur) și cu atît mai puternic. De viitorul lui nu mă tem, dar ce anume vom trăi pe acest pămînt, acesta e lucrul pe care astăzi nu mi-l pot încă imagina. Ce timpuri! Și pe lîngă ele, micile, nevinovatele și nebănuitoarele floricele albastre.

Brodează, brodează cu hărnicie; și brodează în lucrul tău, iubito, tot dorul și tot curajul.

Acum dorm bine și la căldură în sacul meu de dormit, pe paie, și foarte adesea îmi vine să cred că mă aflu pe pășune.

Alăturat, unul din volumele lui Mombert! Restul le mai păstrez; multe din părțile lor mă încîntă nespus.

---

* Al continentului.

D. M., în sfîrşit sînt gata şi cele o sută de aforisme ; a mers pînă la urmă, chiar mai repede decît mă aşteptam ; am avut cîteva după-amiezi foarte liniştite. Le-am mai parcurs odată repede, dar m-am speriat de dificultăţile pe care le rezervă cititorului. Fără îndoială că tipărite au să fie mai inteligibile ; am lucrat în cantonamentul meu (patru cincimi sînt scrise în F, într-o cămăruţă în care nu era loc pentru masă şi deci le-am scris pe genunchi ; vederea de-afară a căsuţei ţi-o alătur ; am scris la fereastra din dreapta uşii), pe un caiet pe care-l am încă de la H. Nu te pripi să le redactezi pe curat, să nu te oboseşti prea tare ; sînt foarte înghesuite şi ideile atît de concis prezentate, încît fiecare cuvînt trebuie interpretat cu atenţie pentru a se ajunge la înţelesul lui complet. Nu pot să-ţi spun dacă o să fie nevoie de multe corecturi ; pentru asta trebuie să le recitesc transcrise pe curat. Sigur că cel mai bine ar fi să fie bătute la maşină, dar probabil că e mult prea costisitor şi Elena prea ocupată să-mi permit s-o rog. Aşa că, atunci cînd o să le transcrii, ia coli duble şi scrie numai pe o parte, pe dreapta, ca pe stînga să putem face eventualele îndreptări ; s-ar putea face şi lăsînd cîte un rînd gol, însă cred că prima soluţie este mai bună. Dar e posibil să nu fie prea mult de modificat — *tant mieux*. Cînd s-or tipări, trebuie literă mare şi clară ; nu-mi dau seama acum dacă e avantajos să fie împreună cu materialele I şi II, sau singure. Bănuiesc însă că legătura cu I şi II ar facilita înţelegerea. O să-ţi dai seama tu mai bine, după ce le vei fi scris. Cîţi oare dintre oameni vor fi în măsură să realizeze că această carte este un material spiritual realist şi nu o simplă „literatură"... ?

Dar tu, ce o să gîndeşti despre cele o sută ? Sînt curios să aflu, chiar mai curios

decît de furia care o să-i cuprindă pe mulţi la citirea celor de la nr. 95—97, sau de tăcerea de gheaţă a altora. Poate o să simţi lipsa unei lucrări largi, cuprinzătoare, despre toate problemele acestea, dar adu-ţi aminte că nu sînt scriitor, nici savant, ci doar un pictor şi că n-aş putea-o realiza niciodată, ci sînt obligat s-o cedez celor chemaţi s-o facă. Se ştie doar prea bine ce sînt; cititorul o să se situeze de la început pe această poziţie, iar dacă nu, va trebui s-o facă. Pentru că de fapt am scris numai fiindcă cei chemaţi n-o fac, ca să-i trezesc, să-i stimulez; şi la urma urmei nici n-am scris decît pentru mine, iar ceea ce am aşternut pe hîrtie cere să fie întregit de operele mele pe care încă nu le-am pictat. În sfîrşit, ai iar „material" pentru a trăi.

Scrie-mi repede tot ceea ce gîndeşti; îmi place să corespondez despre probleme luate cîte una. Dar să citezi întotdeauna aforismul în întregime, pentru că nu am aci nici o copie.

21. febr. 1915.

D. M., mîine pleacă recomandat aforismele. Am fost nerăbdător să le expediez şi nu le-am recitit, nici corectat; prefer să fac lucrul ăsta după o anumită pauză, la oarecare distanţă de la întocmirea lor. De la Lasker am primit o scrisoare în fond agreabilă, în care totuşi se plînge că oamenii îi înfig „cartofi în ţepele coroanei". A fost foarte bolnavă.

14. III. 15.

D. M., astăzi m-a cuprins un dor teribil; ploua şi picăturile care cădeau de pe ramuri scoteau un sunet pe care nu-l auzi decît primăvara. M-am tot gîndit cum trebuie să miroase acum acasă în colţul nostru de
 pădure. Pomii fructiferi înmuguresc în gră-

dini şi rododendronul îşi desface frunzişoarele ; ce frumos ar fi să fiu acum la *Ried*. Ai grijă de toate cele din grădină şi bucură-te din plin de ele, chiar dacă eşti singură. Ce face ciocănitoarea ? Perechea de pieptănuşi mai e acolo ? Iar fazanul, a revenit ? Barza asta grozavă care-i aci, îmi măreşte pofta să ţinem un cocor. Salută şi puii de căprioară ; după ce se va fi dus zăpada, o să poată să ronţăie iar. Dacă o să vrei să-mi trimiţi ceva de Gundolf, îmi faci o mare bucurie. Numai să nu fie despre Platon. Ce idee şi la oamenii ăştia. Să caute sănătatea şi binele în spatele frontului prezent. Mersul pe cîrjele altor vremi nu este o caracteristică a creatorilor. Preocuparea mea de bază este frămîntarea pentru o lume nouă ; să creez, să anticipez prin lucrul meu.

Frz. M.

17. III. 15.

D. M., am primit astăzi de la Koehler, o ilustrată care reproduce pictura mea „Destine de animale". Am rămas încremenit la vederea ei. E ca un presentiment al acestui război cumplit şi emoţionant ; abia am fost în stare să-mi închipui că am pictat aşa ceva ! Dar este o logică artistică să fie pictate asemenea imagini înainte de război, nu după, ca o reminiscenţă stupidă. După război trebuiesc create lucrări constructive, care privesc înainte, nu amintiri, cum e moda. Eu nici n-am altceva în cap. Şi mă miram de ce trebuie să fie aşa, dar acum ştiu. Tablourile acestea vechi, ale salonului de toamnă, etc. au să-şi sărbătorească odată învierea.

Cînd am privit astăzi secera fragilă a lunii noi, m-am gîndit stăruitor la tine, la *Ried*, la căprioare — şi la faptul că ea plutea tot atît de fină şi de uşoară ca o diademă şi pe deasupra voastră. Iar pe lîngă

toate, mai e şi aerul acesta primăvăratec, în care totul pare atît de ciudat. La primăvara asta o să se mai gîndească multe generaţii, fiindcă bătrînii vor şti să povestească destule despre ea; starea noastră de spirit ţine tot mai mult de neinteligibil. Cît de fericită eşti că ai pianul la care poţi să cînţi. La mine toate se îngrămădesc, pînă mă doare capul de oboseală; dar o să încep încetişor să desenez şi eu în caietul de schiţe. O să mă destindă şi o să-mi facă bine.

Al tău Frz.

27. III. 15.

Dragă, mă bucură foarte mult scrisorile tale de acum; în sfîrşit sînt acordate pe un alt ton, pe care l-am aşteptat de atîta timp. La ce-ţi foloseşte deprimarea? Pe mine a pus tot mai mult stăpînire curiozitatea, în locul alternativei optimism—pesimism. Devin tot mai mult spectator al acestei totale drame europene, desigur nu pînă la intangibilitatea lui Klee. Dar cu atît mai mult trăiesc în gîndurile şi planurile mele, ca şi tine. Iar cît priveşte cartea lui R., ce dezamăgire! Eronată ca tehnică de carte şi ca „rezonanţă" exterioară, e confuză şi în conţinut, pentru că e plină de considerente şi ploconeli care, în fond, nu au nimic comun cu îndatoririle noastre personale. La ceva de felul acesta, (ca planurile lui Mitrinovic), nici n-am să mai colaborez; o să caut, pe cît o să-mi fie posibil, să-mi „formulez" singur gîndurile. Aforismele sînt concepute tot astfel; caut să evit, în măsura în care e posibil, tonul profetic (stărui doar, în cel mai bun caz, să se simtă la fiecare cuvînt că vîrful săgeţii este orientat drept înainte şi nu într-o parte, ca nimic din el să nu se rotească în cerc vicios).
 Totul în monolog, ca la Bach, a cărui muzică

nu are nevoie de auditor — spre deosebire de Wagner și Schönberg, ale căror opere prind să trăiască numai în cel care le ascultă, și-i pîndesc sufletul; sau, ca între Mantegna și Dürer: cele mai multe din lucrările lui Dürer sînt, pentru privitorul neinițiat, lucru mort (nu toate, gravurile în lemn, nu). Tablourile lui Mantegna, în schimb, trăiesc și atunci cînd nu se uită nimeni la ele; te sperii cînd le întîlnești din întîmplare (Galeria națională), tot așa cum te înspăimîntă tabloul acela recent achiziționat, pictat de un italian vechi (Cabinetul lateral al Pinacotecii, cred că lîngă sala Tițian), prin tehnica și viața lui independentă. Se numește „Bărbat, femeie, copil și șoim"; cred că odată am să-ți arăt fotografia acestui tablou minunat.

N-am știut despre Kaminski* că e compozitor. Desigur, acum înțeleg că el nu poate fi determinat să facă muzică în sensul acesta. Și asta e o treabă a cărei lipsă o remarc și la tine și la Klee. Înțelegi cum văd eu lucrurile; pentru mine, cel neinițiat, a face muzică este un lucru minunat, atît de minunat încît cred cu ușurință că facilitatea de a face muzică este consecința firească a unor aptitudini de creativitate; dar tot de aci îmi vine și repulsia pentru ceea ce este pedant sau virtuos în interpretare, în executarea ei, pentru că ambele sînt neesențiale. Iar de aci trag concluzii asupra valorii compoziției. De aceea nimic nu-mi doresc mai mult decît să aud odată cîntînd un compozitor.

Al tău Frz.

28. III .15 duminica floriilor.

D. M...., în noaptea asta a nins așa, dintr-odată, mult și pe neașteptate. Ieri și alaltăieri,

* Kaminski Henrik (1886—1946), compozitor german de muzică spirituală.

cînd am fost cu furgoanele în pozițiile înaintate, ne-am întors pe o ploaie torențială, dar cînd ne-am trezit astăzi dimineață zăpada era de o jumătate de metru. Bietelor berze le e frig și fac o mutră foarte gînditoare. Fără îndoială că n-o să dureze. Operațiile războinice de aci sînt, ca peste tot în Vosgi, un du-te vino pe care l-am deprins de șapte luni. Dar o citiți și voi în comunicatele oficiale. Despre o izgonire a dușmanului nu poate fi vorba, pentru mult timp încă. Mă gîndesc la dificultățile pe care le au austriecii în Carpați și în Serbia; cred că totuși îi nedreptățim cu nerăbdarea noastră subapreciatoare. Ce înseamnă luptă în regiunea montană, o știu numai aceia care au trăit-o.

Mă obsedează în mod stăruitor, de cînd sînt pe front, o anume observație: revenirea continuă a aceluiași tip uman. De multe ori îmi vine să cred că nici nu există decît un număr limitat de feluri de oameni, adică de tipuri diferite. Un militar tip Schnür servește în coloana mea (un om de altminteri foarte la locul lui), o femeie tip Werefkin e chelneriță, Kubin, Kandinsky, Klee — pe fiecare din ei îi regăsesc reprezentați de nenumărate ori. Și la fel se repetă, într-o măsură incredibilă și „situațiile", dacă ai față de ele o atitudine oarecum somnambulă și le „vezi". Iar în acest circuit continuu de tipuri se înscriu și animalele.

Învățătura străveche despre reîncarnare și perpetua revenire a aceluiași, capătă pentru mine o accepție nouă, pe care înainte n-am realizat-o. Și nu e deloc inutilă ca idee; pentru că e adînc implicată în taina creației artistice, poate chiar explicația ei. Iar formele artei adevărate poate că nici nu sînt altceva decît imaginea somnambulă a acestor tipuri, vederea lor fortuită (și prin asta mai justă) și a raporturilor încordate dintre ele. Ceea ce e just, a mai existat și a fost întot-

deauna just. Nu știu dacă mă exprim clar; totul e în asemenea măsură produs al subconștientului și nu elucubrație, încît înainte de toate ar trebui căutate cuvintele potrivite; iar ele poate că nici nu există; pentru că nu e în mod necesar posibil să exprimăm totul cu nedesăvîrșita noastră vorbire umană. Totuși ideea există. Cerul înstelat la care m-am uitat iarna asta atît de mult, este pentru mine un fir călăuzitor, într-o anumită măsură o tabelă de logaritmi a acestui gînd; raporturile care există între stele individuale și formațiile stelare, sînt ca niște formule tipologice pentru cel văzător, ca o carte deschisă a vieții, a „situațiilor posibile". Acum îi pricep și pe atît de mult batjocoriții astrologi. Ideile lor nu sînt superstiții sau erori, ci doar formulări medievale de gînduri, cu care ne întîlnim și astăzi; noi le formulăm artistic, cei vechi trăgeau din ele tot felul de concluzii sociale, dar ideea de bază și originea acestei vederi mistice este fără îndoială aceeași.

Peste opt zile e Paște— petrece-l în pace și fericire. Să sperăm că pînă atunci o să se întoarcă și primăvara. În zilele acestea gîndurile îmi vor fi mereu la *Ried,* la tine și la tot ceea ce ține de viața noastră.

Cu un sărut drag...

al tău Frz.

29. III. 15.

D. M., în sfîrșit am primit astăzi scrisoarea ta lungă și înțeleaptă despre aforisme. Nu pot să-ți răspund repede și complet, trimit doar cartea asta poștală care să te informeze că nu sînt mîhnit de obiecțiile pe care le faci, ci chiar recunoscător. Nu se poate „vorbi" despre artă, cel mult despre mijloacele ei. Poate greșesc în aforisme, fiindcă foarte

multe cuvinte ce pot fi interpretate și deci nu sînt clare, trezesc în mod aparent bănuiala că aș vrea să definesc arta pe cînd, de fapt, nu pot să definesc mai mult decît mijloacele ei (așa cum au făcut-o și Delacroix și van Gogh, de exemplu). Cînd o să le revăd pentru tipărire, trebuie să limpezesc bine de tot acest lucru. Dar că „forma" vine de la sine, dacă ai doar ceva de spus, nu mi se pare de loc adevărat. Fără meditații îndelungi asupra formei, fără căutarea ei, fără continua ei corijare, fără abandonarea reluarea, sucirea și răsucirea ei pe toate fețele, cu toată experiența — fără asta nu merge. Doar să vegetezi, să „simți" viața și să aștepți venirea formei, așa cum așteaptă florile primăvara, ceva de acest fel nu se cheamă artă. Sigur că opera odată terminată, trebuie să te facă să uiți drumul spinos ce a dus la realizarea ei. Cel care o privește nu trebuie să vadă decît rezultatul curat, chinurile noastre nu-l interesează de loc și nici „mijloacele". Ți-am mai scris odată că am creat aforismele numai pentru mine, de fapt ca să mă eliberez de „romantismul" care mi-a cauzat deja atîtea chinuri și pe care îl consider impur. Sînt curios să citesc Tolstoi. În măsura în care-l cunosc, Tolstoi e acela, care vede întotdeauna un scop în artă (unificarea oamenilor, de exemplu, ceea ce eu consider doar vorbă goală); totuși vreau să-l citesc înainte de a mă pronunța și să-ți scriu abia atunci despre multe și de toate; dar spune-mi: Kaminski este productiv, creează într-adevăr, sau duce doar o viață curată? E un spirit pasiv, sau mai mult activ?

Al tu Frz.

30. III. 15.

D. M., lungile tale trei scrisori despre aforisme se află în fața mea și mă fac fericit. Ți-o spun de la bun început și te rog să ți-o

aminteşti mereu, chiar şi cînd citeşti în rîndurile care urmează, sau în cele de mai tîrziu, cîte ceva la care te simţi obligată să faci obiecţii, sau te temi că poate nu te-am înţeles. Te înţeleg, înţeleg şi ceea ce vrei şi justeţea a ceea ce pretinzi; am să stărui întotdeauna asupra acestui punct central, chiar dacă am s-o fac pe ocolite. La naturile productive aceste ocolişuri sînt adesea singurul mijloc pentru a ajunge la ţintă; unul care doar trăieşte şi are faţă de viaţă puritatea unui eremit, trăieşte mai intim cu scopul primar al existenţei (voi femeile şi mamele, de exemplu) decît cel care produce şi deci „se chinuie". De aceea vreau să ajung la puritate şi sînt foarte conştient că în lucrările mele, de pînă acum şi chiar şi în aforisme, se află multă impuritate. Şi mai ales în ultimele. Dar dintr-un punct de vedere eşti nedreaptă cu mine, chiar dacă sînt convins că prilejul ţi l-am oferit eu: anume că gîndeşti că eu aş vorbi despre artă; în tot ceea ce spun am în vedere numai forma, adică mijloacele artei; dacă e păcat „împotriva sfîntului duh" să meditezi asupra formei, e greu de răspuns prin da sau nu. N-o să fie nimeni în stare să mă convingă, aşa dintr-o dată, că Mantegna sau Bellini, de exemplu (adu-ţi aminte de tablourile lor de la Londra), maestrul Bertram* sau constructorul Domului de la *Strassburg,* sau Delacroix, nu s-au luptat toată viaţa lor, sau n-au tremurat ceas cu ceas pentru formă. Că au fost artişti şi au ştiut ce este arta, asta a fost mîntuirea lor şi e şi a mea; dar forma a fost şi studiul lor zilnic şi chinul lor. Pe ea nu ne-o dă în dar providenţa. Nu mă leg de creaţiile muzicale în structura lor pură (ca Bach, ultimele trei simfonii ale lui Beethoven, imnurile catolice ale italienilor timpurii) fiindcă ele rămîn

---

* **Meister** Bertram von Minden (1340 (?) — 1415). Pictor german de altare.

pentru mine un mister, despre a cărui naștere formală nu cutez să-mi fac gînduri (și nici nu vreau), pe cînd muzica sentimentală sau exteriorizantă (adică străvezie formal) sau chiar cea pură interpretată cu prea mult sentiment, nu-mi produce nici o plăcere pentru simplul fapt că nu știu nimic despre acest formal și sînt lipsit de satisfacțiile și plăcerile pe care un Klee de exemplu, le gustă pe drept. Iar ce spune Kaminski despre Beethoven, ți-am spus și eu, cuvînt cu cuvînt, de nenumărate ori în ultimii ani; poate îți mai amintești cum ți-am cerut odată, stăruitor, muzică de Mozart (cînd ai plîns din cauza asta și era și August acolo), pentru că Mozart se exprimă mai pur, mai impersonal. Sigur că pe cîte știu, lucrul acesta nu-l face întotdeauna; multe din lucrările lui sînt într-un rococo jucăuș și atunci sînt impure și lipsite de curățenie fiindcă sînt prea artistic spirituale și nu naive, ca uneori Rameau, care-ți produce o plăcere liniștită ca o podoabă rococo, pur meșteșug artistic. Sigur că așa ceva nu mai există astăzi decît poate la Picasso și în cîte un Léger, și numai la francezi. Fiecare manifestare artistică se află în prezent în fața unui sau, sau. Iar din această cauză ai dreptate cu dorința și tendința ta de înapoiere la sunetul primar, din afara timpului. Kaminski spune că dacă sînt chinez, mă exprim chinezește, iar dacă trăiesc în 1915, ca în 1915. Sigur că e foarte adevărat, dar mult mai ușor de spus decît de făcut, adică a trăi în 1915. Poate pentru asta trebuiesc studiate aforismele, și încă altele mai bune, gîndite temeinic și mai cuprinzător; altfel trăiești, undeva și cîndva, suspendat în neant. Harul căpătat nu trebuie ținut în buzunar, ascuns ca un giuvaer (cum faci tu și poate Kaminski și odată cu voi multe alte spirite curate de artiști, pentru că sînt poate prea caste și prea pure și nu ajung niciodată să creeze) ci scos la iveală și achi-

ziționată cu el o comoară. Sigur că și eu doresc stăruitor ca spiritul de „întreprindere" să nu mă ia în stăpînire ; și sînt fericit că vrei să mă sprijini în asta. Îmi repugnă numai gîndul la așa ceva.

Mă bucur de relațiile cu Kaminski și, firește, e supărător pentru tine că trebuie să plece tocmai acum. Trimite-i din cînd în cînd cîte ceva ; fără îndoială că o să-i prindă bine, poate chiar mai mult decît mie și dacă te costă ceva, tot nu-i nimic.

Dar ideea lui — că dragostea de aproapele ar fi singura religie secretă a zilelor noastre — este, din ceea ce spui tu și el, singurul lucru pe care nu pot să-l accept ; decît poate doar dacă am considera noțiunile de abandon și autonegare duse pînă la a le transforma într-o dispută de cuvinte. Pentru că tocmai arta „pură" se gîndește atît de puțin la „ceilalți" și are în atît de mică măsură „scopul" de a uni oamenii, cum susține Tolstoi ; ea chiar nu urmărește nici un scop, ci este pur și simplu act de creație simbolică, mîndru și în totalitate „pentru sine". Cred că ți-am mai scris despre asta ; nu te rătăci în marea de idei tolstoiene ; nu le disprețuiesc, mă bucur chiar să le recitesc după o pauză de mulți ani ; dar ia și citește, dincolo de rău și de bine „Genealogia moralei". Nu vreau să te chinuiesc, poți s-o faci și altădată, dacă n-ai chef acum. Și apoi, scrisoarea asta scurtă nici nu urmărește să fie un răspuns epuizant la lungile tale scrisori, ci doar aprobarea entuziastă a vieții pe care o visezi pentru noi doi și pentru creația mea viitoare ; ele sînt într-adevăr ca niște semnale de deșteptare, iar acestea, gînduri risipite care mi-au venit în timpul lecturii. Pe viitor, mai mult, femeia mea dragă și vitează.

D. M., astăzi, în duminica paştelor, m-am gîndit cu atîta stăruinţă la *Ried*, la tufele de lîngă rîu care trebuie să strălucească primăvăratec, la floricelele albastre, la anemone şi la toate frunzişoarele care apar ; cît de minunat trebuie să fie să observi, să retrăieşti în pace minunata dezvoltare sub roditoarea apă de paşte, considerată din totdeauna vindecătoare (se scotea apă din pîrîurile primăverii şi se stropeau cu ea cei dragi, pentru a le spori dragostea şi a le face frumuseţea durabilă). Paştele a avut întotdeauna ceva mai festiv şi mai impresionant pentru mine, decît Crăciunul. Poate pentru că în atmosfera şi semnificaţia lui e mai vechi şi mai păgîn. Anul viitor vreau să ne bucurăm de toate din plin şi cît mai festiv cu putinţă. Ce e cu Hani ? E însărcinată ? Uită-te la ea şi vezi dacă are o formă mai colţuroasă, mai plină în stînga decît în dreapta ; dar poţi să-ţi dai seama şi după respiraţie, în stînga jos (respiraţie abdominală) ; uită-te bine. E grozav că Bauer a bandajat pomuleţii. Cînd o să fie bine înrădăcinaţi, cu coroana sănătoasă, peste vreo doi ani, atunci o să putem sacrifica ramurile de jos pentru căprioare, dar trunchiul o să trebuiască să fie ocrotit. Să sperăm că pomii fructiferi or să ţină floarea anul acesta. Să-mi scrii întotdeauna ce se mai întîmplă.

Iar am alăturat cîteva lucruri de iarnă care nu-mi mai trebuiesc, cutii goale şi sticluţe, am mai pus şi o vază mică pentru tine ; piciorul e chituit, eu sper să ţină ! Pune întotdeauna nişte floricele în ea.

6 .IV. 15.

D. M., aseară a sosit scrisoarea ta din 1 aprilie. Nu am cuvinte să-ţi spun în cît de mare măsură sînt de acord cu tot ceea ce scrii, cu
77 ideile tale, şi cum am să caut în viitor să le

concretizez. De asemenea mă face mîndru faptul că ghiceşti că am avut încă din totdeauna, multe din cele pe care le scrii tu, drept principii de bază, mai ales în relaţiile mele cu alţi oameni. Şi tocmai această trăsătură s-a accentuat în mod deosebit în timpul războiului. Am gîndit tot astfel şi în atitudinea mea faţă de artă, sau mai bine spus, am simţit tot aşa, dar n-am acţionat după aceste simţăminte ; ştiu că înainte de toate trebuie să ajung acolo. Chinuitorul meu proces de creaţie m-a purtat pe multe ocolişuri care poate nu erau necesare şi au adus creaţiei mele mai curînd frînări decît progres şi puritate. Aci trebuie să reînvăţ, adică să trec de la învăţătura curată la simţirea curată, bizuindu-mă tot mai mult pe sentimentul pur. Sînt convins că o să-mi fie uşor, cînd am să mă văd iar acasă ; vremea m-a învăţat atît de multe şi mai ales atît de altfel decît crezi tu şi decît poţi să bănuieşti tălmăcind din aforisme ! Tocmai ele sînt, aşa cum îmi apar în memorie acum, un fel de decont — precipitatul unei chinuitoare munci de gîndire lungi în ani ; rezultatul ţi se pare „exterior" ; luat *ad litteram* este chiar exterior, dar sigur că poate avea şi implicaţii orientate spre interior ; cel puţin eu aşa sper, din cauza simţămîntului de eliberare pe care-l am acum destul de des. Vorbăria multă pe această temă nu ne foloseşte la nimic, ne învîrtim doar în cerc, pentru că prin vorbe nu pot fi anticipate lucrările. Pricep acum „simţămîntul de viaţă" despre care tot vorbeşti ; am să trăiesc numai în el, fără să mă gîndesc la altceva. Timpul pe care-l mai am pentru lucru e prea scurt şi-i păcat să-l irosesc cu „lumea". Ceea ce am scris în articolul I, nu-mi pare încă nici acum „o consolare nerealistă", cum se pare că îl numeşti tu, ci singura şi adevărata lui lămurire, în ciuda a toate şi a tot. Tocmai ceea ce se petrece cu tine şi cu mine, ca rezultat, îmi dovedeşte,

printr-un mic exemplu, că nu născocesc în legătură cu jertfa suferinței și purificarea. Kaminski doar într-atît are dreptate, cînd spune că de fapt războiul nu e totuși nimic altceva decît vremurile urîte de dinaintea lui; ceea ce se făcea atunci în gînd, acum e faptă; dar de ce? Pentru că minciuna moravurilor europene nu mai era de suportat. Mai bine sînge decît șarlatănie la infinit; războiul e tot atît de mult ispășire, pe cît e jertfă voită, pe care Europa a acceptat-o numai ca să ajungă odată „împăcată" cu ea însăși. Iar tot ceea ce ține de el, e cu desăvîrșire exterior și urît; dar oamenii care trebuie să se ducă pe front și să moară, nu sînt urîți. Aci te înșală simțurile tale, pentru că nu simți suficient. Mai bine mută-ți privirea de la el, dacă nu-i poți suporta „chipul", dar nu declara războiul o prostie! Fiindcă asta nu înseamnă: să privești războiul în față, ci să nu vezi nimic, acolo unde totuși e ceva și anume ceva foarte mare și îngrozitor. Florile mă bucură întotdeauna, de aceea îți mulțumesc pentru cele din plic. Am alăturat scrisoarea de la Lisbeth.

Mă bucur pentru Kaminski. Ceea ce spui despre locuința lui e foarte plăcut. Să sperăm că o să vină înapoi întreg. Dar broderia ta ce mai face? De mult nu-mi mai scrii nimic despre ea; iar eu sînt atît de curios s-o văd.

7. IV. 15.

D. M., în scrisoarea ta voluminoasă din 29, îți exprimi gîndurile mult mai limpede și mai matur decît în cele anterioare; te înțeleg foarte bine; în esență expui foarte clar și complet sîmburele, sensul cel mai adînc al dorinței pe care o am și văd cît de mult se bîjbîie pe de lături în aforismele mele; probabil mai mult din cauza cuvintelor între-

buințate, decît ca sens ; deseori mă sperii de cîte ceva pe care l-am scris ; sigur că din modul cum e exprimat, rezultă un nonsens și abate de la esența artei, în loc să conducă spre ea ; dar am să-ți scriu mai cuprinzător ; cartea asta poștală o să-ți spună doar că retractez cu seninătate articolul II ; dar nu-ți face gînduri din asta, știi doar foarte bine cu cîtă ușurință rup în bucățele lucrările greșite. (La aforisme însă sper să mai lucrez odată și tocmai mulțumită scrisorilor tale. Însă nu acum. Pentru mine ele sînt deja un fel de „operă" și nu doar vorbe goale, ceea ce nici nu doresc să fie). Îți mulțumesc, în al doilea rînd, pentru atlasul grozav care îmi face o bucurie nespusă ; e tocmai ceea ce mi-am dorit.

Da, Maestrul vieții Mariei *. Artiștii artei anonime gotice — ei sînt cei mai puri. Ai dreptate. De fapt, arta s-a distrus prin otrăvitorul cult al personalității, prin importanța acordată persoanei, prin pedanterie ; de toate acestea trebuie să scăpăm. Atunci vom fi liberi și vom simți pe ce stăm.

Al tău Frz.

Continuare — 8. IV. 15.

D. M., ieri am primit lunga ta scrisoare în care spui atît de clar și de bine ceea ce gîndești ; ți-am răspuns de îndată cu o scurtă carte poștală, în care ți-am exprimat acordul meu entuziast. Dar mă mir că nu vrei să înțelegi că după mine arta este formă ; eronat. Forma este consecința firească a unui simțămînt, așa cum ținuta și comportarea sînt rezultatul și exteriorizarea unui caracter. Un caracter format nu stă să se gîn-

* Pictor. A lucrat la Köln între 1465—1490. Se crede a fi fost elevul pictorilor olandezi Rogier van der Weyden sau Dirk Bouts.

dească ce să îmbrace, cum să se comporte sau să se manifeste — o face de la sine. Pentru el e ceva firesc, involuntar. În sensul originar se întîmplă în principiu, în artă, tot așa ; și în mod cert în arta primitivă ; sau de exemplu, în arta bizantină, în cea premexicană (vezi de pildă și măciuca mea africană) și așa mai departe. În arta modernă (a „omenirii moderne"), îmi imaginez că pe la începutul secolului al patrusprezecelea a început așa numitul „progres", efort uriaș neîncheiat nici astăzi spre cunoaștere, însoțit de toate bolile, pedanteriile, dar și minunățiile Europei. Impresia pe care ai avut-o la Pinacotecă este foarte justă ; există în arta europeană puține opere care să fie cu desăvîrșire pure. Peste tot stăruie grimasa prețiozității, a pedanteriei, a gîndirii raționaliste, a frivolității și asta chiar la cei mai buni ; grimasa personalității, (care este exprimată în secolele trecute prin așa numitele „școli", prin atelierul maestrului ; „maiestatea castă" care-mi joacă pe dinaintea ochilor), este tocmai abaterea de la toate aceste grimase. Recunosc că am vorbit întotdeauna cu prea multă stăruință despre o abatere formală, în timp ce ea nu se poate produce decît cu simțămîntul vieții. Dacă se urmărește să fiu înțeles (adică se stă pe poziția pe care te afli tu acum), pot fi priceput și în sensul său ; exemplu aforismul despre „Ce și cum". Acolo spun destul de clar că numai conținutul (conținutul vieții) e important, în timp ce „cum" e indiferent, adică, exprimat clar, consecința conținutului (a simțămîntului). Deci cu dorința stau de fapt dintotdeauna pe tărîmul ăsta sănătos ; am repulsie pentru semnături. Și nici nu simt nevoia să pictez animalele, să zicem, „așa cum le văd", ci așa cum sînt (adică așa cum văd ele lumea și îi simt existența). Multe din mine vin în întîmpinarea ideilor tale, chiar și în aforisme ; numai că sînt exprimate sărăcăcios și nefinisat ; le lipsește

centrul de rotație interior ; prin scrisorile tale abia m-am lămurit, cum trebuiau exprimate. Tolstoi n-a ajuns ; teribilul atlas care este exact ceea ce voiam, da. Mulțumesc pentru el. Dar despre război tot nu gîndesc altfel. Mi se pare neîntemeiat și neviabil să fie luat drept ceva ordinar și prostesc. Poți să-mi trimiți cu o ocazie nr. II ; sînt mulțumit dacă n-o să fie publicat. Ideile despre europeism sînt jumătăți de gînduri, cum bine zici ; încă prea în spatele gardului Europei și apoi, nu e treaba mea. De altfel acesta este motivul principal care mă determină să nu le public.

Ai dreptate cu imaginile pe sticlă. Media lor este de fapt „impersonală" și ca atare pură, dar în locul sentimentului adînc, sursa directă a unora dintre ele este doar o schemă. Dar pentru că această schemă provine din adînci și intuitive creații (populare), păstrează totuși pentru noi o anumită valoare artistică și emotivă. Tu știi de ce m-am împotrivit adesea atît de mult să expunem unele care erau slabe.

În curînd vom avea zile foarte grele și neliniștite ; poate o observi din lipsa de continuitate din scrisorile mele ; dar ele urmăresc să-ți exprime adîncul meu acord. Prelucrez și trăiesc această „înnoire spirituală" mai mult decît îți spun în scrisori. Dar înainte de toate mai vreau să-ți scriu odată despre „natură" (ultimele aforisme). În ele nu se vorbește decît despre sentimentul vieții, acel „cum" îmi e tot atît de indiferent pe cît de neclar ; o să vină de la sine cînd am să pictez cu acest sentiment ciudat. Cînd o să vină zile mai pașnice, am să încerc să-ți scriu despre asta. Tocmai pentru că este numai treabă de simțăminte, nu știu dacă voi fi în stare să am un nou instinct de iubire față de biata natură.

Al tău Frz.

D. M., cu cît citesc mai atent şi mai des ultimele tale scrisori, cu atît mai stringentă îmi pare logica lor artistică. Am pipăit adevărul, în aforisme, pe toate laturile lui, fără să spun totuşi niciodată „esenţialul"; asta e o abatere totală, în sensul pildei cu tînărul bogat; abia după ce s-a realizat pot fi examinate simţămintele care au rămas şi vedea dacă sînt suficient de valoroase ca să aibă vreo importanţă şi pentru alţii. La cei mai mulţi dintre noi n-o să fie cazul, tablourile lor o să fie cu desăvîrşire neinteresante, sau mai bine spus: o să înceteze să mai picteze altele. Contemplaţia, reţinerea curată, conştiinţa, o să-i oprească de la o producţie nepură. Privită cu această unitate de măsură nobilă, din arta europeană mai rămîne puţin. Spiritul pedant al veacurilor moderne a fost pentru artă, aşa cum o visăm noi, prea nefast. „Arta este prezentă numai foarte rar". Reflectez mult asupra propriei mele arte. În mare, instinctul nu m-a ghidat nici pînă acum în mod defectuos, chiar dacă lucrările nu au fost pure; înainte de toate instinctul, el m-a abătut de la simţămîntul vieţii pentru oameni, la simţămîntul vieţii pentru animale, a „animalelor pure". Omul necredincios pe care l-am văzut în jur (şi înainte de toate bărbatul) nu mi-a stimulat adevărate simţăminte, în timp ce simţămîntul cast de viaţă al animalului a făcut să vibreze tot ce aveam mai bun în mine. Iar de la animal, tot instinctul m-a condus spre abstract, care m-a tentat mai mult; spre cea de a doua faţă, care este cu desăvîrşire indiană şi inactuală şi în care simţămîntul vieţii vibrează în toată curăţenia. Am găsit omul „urît" de foarte timpuriu; animalul mi s-a părut mai frumos, mai curat; dar am descoperit şi în el insensibilitate şi urîciune, aşa că reprezentările mele au devenit dintr-o pornire lăuntrică, instinctivă, tot

mai schematice, abstracte. Copacii, florile, pămîntul, totul îmi arăta fețete tot mai urîte, potrivnice simțămintelor, pînă cînd acum, dintr-odată, urîțenia și lipsa de puritate a naturii mi-au devenit certitudine. Poate că ochiul nostru european a întinat lumea, a desfigurat-o; de aceea și visez eu despre o Europă nouă — dar să lăsăm Europa; important e simțămîntul meu, conștiința mea, cum spui tu. Conștiința îmi spune că simt just în fața naturii (în cel mai larg sens); și dacă plec numai de la simțămîntul meu de viață, nici nu mă mai privește — nu mă atinge, cum culisele de teatru care drapează o lucrare literară, n-o ating pe aceasta. Ea, creația literară, provenind din cu totul alte surse poetice și primare; și dacă vreau s-o exprim cum o simt, n-am voie să umblu cu drapaje, ci să caut o expresie pură, străină de imaginea lumii. Dacă există una? Dacă poate să fie aflată în pictură? În muzică s-a găsit, ai dreptate; dar și cît de repede a fost pierdută. „Nimic n-am putut realiza cu ea", — asta am vrut să spun, am vrut să exprim relativa lipsă de eficiență a acelei victorii precoce, cu fraza aceea. Kaminski se află fără îndoială pe urmele țintei acelui adevăr — de aceea îl și iubesc atît de mult. S-ar putea să ai dreptate că nu e destul de pur și de tare ca om, simțămintele lui nefiind omnivalabile astfel, ci privind doar oameni sentimentali, nervoși, romantici. Dar străduința lui e minunată și plină de măreție solitară. Din toate acestea însă tu nu trebuie să tragi concluzia că o să meditez iar continuu, după vechiul meu păcat, la o posibilă formă abstractă; caut dimpotrivă să trăiesc plin de simțire; interesul meu exterior față de lume e cast și rece, foarte pătrunzător, așa că nu se lasă prins de ea și duc, în prezent, un fel de viață negativă, tocmai pentru a crea simțămîntului acestuia pur, spațiu de respirat și de desfășurare artistică. Am încredere în instinctul meu la impul-

sionarea productivității; dar sînt sigur că o să pot asta la *Ried*, atunci o să vină toate; de multe ori am simțămîntul că port în buzunar ceva tainic, care să mă bucure, dar pe care n-am voie să-l privesc; țin doar mîna pe el și-l pipăi cîteodată pe dinafară.

Ceea ce povestești despre Kaminski e foarte frumos.

Al tău Frz.

13. 4. 15.

D. M., de cîte ori îmi fac puțin timp liber, mă uit la grădinile de-aici, de cele mai multe ori amenajări foarte vechi cu un ciudat de curajos, dar și foarte socotit și înțelept stil; croiala drumurilor din ele e foarte simplă bunăoară, dar nu poate să fie copiată, pentru că de fiecare dată este atît de bine adecvată terenului și casei, că nu descoperi niciodată două care să semene. Și atunci mă gîndesc la *Ried* și la felul în care o să gospodărim noi porțiunea aceea de teren. Am văzut lucruri remarcabile chiar și în orînduirea răzoarelor. Toate au început să răsară și e de-a dreptul impresionant să stai într-o asemenea grădină bătrînă și bogată, în care primăvara te privește cu milioane de ochi mărunți. Mă simt mai îndrăgostit ca niciodată de flori și de frunze. Mă uit la ele în alt fel și cu un simțămînt de milă, un fel de cunoaștere intimă; ne privim reciproc cu conștiința că „ne înțelegem; știm că adevărul e altundeva; că amîndoi ne tragem din el și ne întoarcem odată tot în el". Cu oamenii, nu poți avea niciodată asemenea relații; acolo se succed mereu acei eu, poate cel mai puțin la Klee; Kaminski pare să fie un om curat, dar înainte de toate trebuie să aud ceva din propria lui muzică, de care sînt foarte curios. Personal, sînt
85 cu toată ființa mea un caracter prea

productiv (stăruie în mine productivitatea ca o boală), pentru a mă lăsa impresionat de o bunătate excesivă. Poate am să fiu așa cînd voi fi bătrîn și mai potolit; m-am simțit mai bine gîndind la Kaminski, atunci cînd spui despre el că e un om cu totul productiv și chinuit de procese de creație. Sigur că în acest caz relațiile reciproce vor fi mult mai bune. Să ai un prieten, desigur, e ceva. Cît am suferit în taină pentru Niestlé; mi-a scăpat acest caracter. Cu Kaminski am să mă întreținu, deși poate doar cum aș face-o cu un fel de prietenă masculină; fiindcă într-o eventuală colaborare nu mai sînt în stare să cred. Dar mă gîndesc mult la el. Știu că în sinea lui omul acesta suferă îngrozitor. O trădează înainte de toate el însuși. Moartea lui August mi-a lăsat un gol în viață. E adevărat că arta lui nu m-a impresionat — dar omul, da. El era un fel de „întremare" a mea. Cînd apărea el, era „vacanță". Ce o să se întîmple cu Elisabeth? Dacă s-ar întoarce măcar Kaminski întreg! Destinul se comportă foarte aventuros și nechibzuit cu materialul uman de valoare pe care-l are. O asemenea poftă de a se sacrifica, de a muri, ca acum, n-a intrat încă niciodată în omenire. Cei doar răniți constituie excepțiile decepționate; eul se trezește și descoperă că a ratat, că și-a pierdut doar degetul sau brațul. Acesta e jocul de satiri ai marii tragedii. Dar morții sînt fericiți. Dacă războiul acesta nu va produce poeți și muzică, atunci acestea nu vor mai exista niciodată. Probabil că dai din cap și-ți spui că flecăresc; îți spun însă: habar n-ai ce-i războiul. Sau poate nu pot și nu vreau să-l văd altfel; la vederea acestui infern de luptă și moarte, am impresia că privesc natura, în care lucrurile nu se petrec deloc altfel; dar nu e bine să-i cauți cu miopie imaginea — mai bine te uiți pătrunzător dincolo de ea, spre spiritul ei, care este singur viabil și posibil.

Avem în urmă zile şi nopţi de cumplită încordare, dar aci sînt sigur că n-o să dureze mult.

18. 4. 15

D. M., l-am citit pe Tolstoi în întregime (fără îndoială nu pentru ultima dată) şi am, ca şi tine, simţămîntul că „adevărul" îi străbate întreaga operă, sau mai bine spus că în opera sa „există un mare adevăr". A-l extrage însă din ea este pentru noi şi pentru toată lumea, aşa cum înţeleg eu această „toată lumea", o problemă dificilă şi plină de răspundere, pentru care s-a făcut pînă acum prea puţin. Bineînţeles că acesta nu-i un reproş la adresa lui Tolstoi; cărţile lui sînt o gigantică operă moralizatoare şi trebuie înţeles de la sine că în această operă în care nu a fost ajutat de nimeni şi pe care a trebuit s-o făptuiască cu limitatele lui puteri şi înzestrarea întîmplătoare de care se bucura, ca şi cu tot atîtea din propriile-i slăbiciuni, a procedat personal şi parţial. De altfel un singur om nici nu poate exprima o asemenea problematică în totalitate şi cu valoare de generalitate, ca pe un text de lege. Şi pentru că voiam să-mi aflu o unitate de măsură pentru gîndirea tolstoiană, am citit evanghelia lui Marcu, cel mai amar dintre evanghelişti. Citeşte te rog din capitolul 4 (verset 12), al 5-lea (verset 30 şi urm.) şi al 7-lea (versetele 14-24). Nu sînt elemente căutate, pe care le produc împotriva lui Tolstoi pentru a-i diminua importanţa, ci doar un etalon pentru ideile lui; după ce-ai parcurs textele amintite, Tolstoi are o rezonanţă surprinzător de sociologizantă, se dovedeşte un îmblînzitor al omenirii, un fanatic al norocului. El vrea o „împărţire a Domnului" ciudat de paşnică şi de agrară, mai mult o ţară a fericirii decît una a înţelepciunii. În comparaţie

cu Christos, Tolstoi este mai puțin priceput în cunoașterea omului; el găsește un tip ideal, dar un altul nu poate realiza cu imaginația; însă lumea e profundă; mai profundă chiar decît gîndește omul. Nu e misticism din partea mea (a lui Daumier, Klee sau Archipenko — gîndindu-mă la cîteva dintre problemele serioase de la noi), ci sentimentul nostru de viață. E o nebunie să afirmi despre asemenea oameni că și-au creat arta „numai pentru a satisface nevoia malativă a unor mecenați de a-și plăti astfel de capricii". Sigur că Tolstoi confundă aparența cu cauza lucrurilor; și tocmai această confuzie dăunează scrisului său. Iar cînd afirmă că sîntem produse decadente și bolnăvicioase, „deformate", ale vremii noastre, se întîmplă altceva. Este lucrul asupra căruia cuget cel mai mult. Vreau să cred însă că o asemenea afirmație trebuie tot atît de puțin pripit respinsă, pe cît de acceptată cu grabnică ușurință și aroganță. Că artiști „exclusivi" ca Daumier, van Gogh, Hokusai, găsesc un loc comun undeva, în profunzimea simțămîntului lor despre lume, sau că pornirea accentuată a căutătorilor moderni exprimă prin „abstract", prin omnivalabil, ceva ce reunește, (pentru că această tendință este degajată în mod expres de operele noastre) ciudate pentru alții, deprinși să caute în artă tocmai unicatul personal, este o treabă, probabil, de aceeași importanță și anvergură ca și reunirea a sute de mii de inși la melodia *Stille Nacht* * sau la basmele și emoționantele legende populare.

Eu nu-mi împing sentimentele la o decizie pripită și definitivă, care poate fi numai produsul operei unei vieți și trăiri, nu rezultatul „bunului simț uman" la care apelează Tolstoi mereu.

---

* Tradițional cîntec de Crăciun german: „Noapte liniștită".

Pe de altă parte, atît de multe din cîte spune Tolstoi sînt condiționate de calitatea lor „de adevăr" și „imposibil" de respins, încît nu le poți trece cu vederea. Spre pildă la pagina 245-246 asupra literaturii moderne, a romanului și a muzicii. („Fiecare melodie e liberă și poate fi pricepută de toți; dar dacă e puțin legată de alta, ea nu va mai fi accesibilă decît acelora care cunosc armonia respectivă, etc"). Sau „ia de la cele mai bune romane ale vremii noastre amănuntele, ce rămîne?" Lucru care se poate spune și despre impresionism. Cei mai mulți pun accentul pe „cum", nu pe „ce". Chiar și cubiștii noștri; din nefericire un lucru mult mai adevărat decît am vrea s-o recunoaștem chiar noi. Dar în orice caz trebuie s-o recunoaștem deschis. Acest gînd o să mă stăpînească în permanență, atît în munca mea, cît și în cugetarea asupra lucrărilor altora sau ale mele.

Singurul artist al zilelor noastre în spiritul artei populare tolstoiene este Rousseau, în cazul în care van Gogh, pentru puritatea lui spirituală, nu pretinde același tron. Dar van Gogh este cu totul de neînțeles pentru cei mulți, dacă exceptăm puținele lucrări portretistice. De ce? Eu spun pentru că nu e adevărat că sentimentele sînt comune tuturor și explicite pentru toți. Omul nu-i un tip bine stabilit, odată pentru totdeauna, cu care să se poată proceda uniform; el e supus transformării și ordonărilor pe care le întrebuințează natura în toate „acțiunile și laboratoarele", pentru propășirea și încurajarea bunurilor ei. Și tocmai această diferențiere și aceste deosebiri mi se par a fi cheia energiei vitale umane. Doar că nu o pot exprima în atît de puține cuvinte. Iar problema creștină îmi pare mult mai complexă, mai tenebroasă și mai dificilă sufletește, decît pare s-o vadă Tolstoi. Rousseau face artă populară veritabil creștină și tot astfel și Meșterul Bertram. Grünewald, El Greco, Delacroix, par

pe lîngă aceştia nişte afectaţi şi nesinceri, iar utilizarea a tot felul de mijloace mai mici sau mai mari, inutilă; dar această disonanţă, atunci cînd sînt aşezaţi alături, nu cumva provine ea tocmai din faptul că sînt măsuraţi cu aceeaşi unitate de măsură? Iar două lumi total diferite nu trebuiesc apreciate după criterii diferite? Nu cu unica unitate de măsură tolstoiană. Nu te lăsa tentată să rezolvi simplist asemenea probleme, adică prin una şi aceeaşi prismă. Lumea are foarte multe faţete. În mijlocul naturii omul este în aceeaşi măsură produs de tranziţie, ca şi animalul sau planta; iar atunci cînd acceptă drept principiu suprem de viaţă iubirea unificatoare, stima şi ajutorul reciproc, probabil că o face şi din nevoia intimă a evoluţiei sale. Din Michelangelo (pe care Tolstoi se simte ispitit să-l denigreze), Hölderlin, Beethoven şi Cézanne, ne întîmpină o deosebită dragoste de lume şi dorinţă de înţelegere; dar fiecare îşi are unitatea de măsură proprie; vulturul nu poate să conducă un stol de vrăbii, pentru că din trei lovituri de aripi le pierde în urmă. Bineînţeles că uneori i-a apreciat şi just pe unii dintre cei mari, de pildă pe Beethoven în unele din operele sale tîrzii; iar gîndul mi se duce în special la celebrul cvartet în do diez minor pe care l-am auzit de două ori (odată executat de Joachim şi apoi, cred, de Böhme). De fiecare dată m-a plictisit pentru că mi se părea prea artificial construit. Prima dată m-am gîndit că sînt prea prost pentru a-l înţelege, a doua oară însă, mi-am jurat să nu-l mai ascult şi a treia oară; conţinutul e fad şi apoi e purtat cu o dispoziţie artificială într-o lărgime fără măsură. Desigur, acum am să-l mai ascult odată, numai pentru a-mi verifica aprecierea. Îmi e însă cu desăvîrşire inexplicabil de ce urăşte în asemenea măsură implicaţia erotică în operele de artă pură, cum e concertul pentru vioară, sonata Kreutzer, simfoniile a 7-a şi a 9-a, Miche-

langelo, grecii, etc. Cum ajunge Tolstoi să vadă urîtul tot sexual? Lucru bolnăvicios la el; în cele din urmă nu mai cutează să treacă nici măcar printr-o grădină de flori. Mă declar cu toată patima împotriva unor asemenea concepţii. Şi e un fapt care mă face să mă îndoiesc de sănătatea gîndirii tolstoiene. Plăcerea erotică, pasiunea, excitaţia respectivă, sînt elemente de bază ale simţirii umane (şi tocmai cea a omului simplu şi normal) care nu pot fi, nu trebuie şi nu e voie să fie reprimate sau ascunse de iubirea creştinească.

Apropo: sînt numai vicevagmistru — nimic altceva. Restul temerilor tale sînt neîntemeiate. Walden m-a întrebat de ultimul preţ pentru „Vaca galbenă;" eu i-am comunicat preţul de război netto, pentru mine, dar fără nici un angajament pentru viitor. Dacă în vremurile astea se mai află unul care vrea să cumpere, nu pot fi decît foarte mulţumit cu preţul acesta. Noapte bună şi un sărut.

Al tău Frz.

27. IV. 15.

Veştile despre victoriile din ultimele zile izbutesc să mă irite peste măsură. Acum trebuie să înceapă! Zilele de primăvară sînt ca în basme. Ieri am dus iar căruţele noastre în primele linii, printr-o noapte strălucitoare, cu lună; aproape tot drumul, cale de ceasuri, se întindea sub cireşii înfloriţi, ale căror ramuri albe, împovărate, se unduiau ciudat în mîngîierea aripii vîntului nocturn; adesea mă gîndesc la de mult uitatele nopţi înflorite de pe muntele Atos. Ce fericit sînt că am trecut peste melancolia dureroasă a acelor ani; pe atunci, în centrul tuturor simţămintelor
 mele se afla acel stupid „eu" care astăzi tre-

buie să fie ascultător şi treaz, fără nici un fel de pretenţii proprii.

Îl rerecitesc pe Tolstoi cu cea mai mare atenţie şi îţi pun bileţele între pagini. Prima mea impresie îşi capătă confirmarea ; gîndurile lui tăinuiesc adevărul decisiv pentru noi, dar logica raţională de care dispune este un instrument neîndestulător pentru definirea şi reliefarea acestui adevăr. Se serveşte de o lucidă logică practică a vieţii, dar ea îl induce în eroare acolo unde se ocupă de probleme pur spirituale. Desigur că printre ele străluc esc mereu şi adevăruri reale, dar ele şterg ca nişte comete traiectoriile concluziilor lui logice, fără să se lege intim. O să mă înţelegi mult mai bine cînd ai să reciteşti cartea cu însemnările mele. Îţi alătur şi un extras de ziar despre Oratoriile lui Händel, poate te stîrneşte la citit şi cîntat.

Faptul că Hanni e însărcinată e grozav. Adu-i, în măsura în care poţi, tot felul de ramuri şi de verdeaţă din pădure ; consultă-l şi pe Niestlé în legătură cu anume rădăcini. În asemenea împrejurări animalele îşi caută o anumită hrană, generatoare de lapte, etc, cum sînt : trifoiul, berberiţa, alunele şi altele. Păcat că nu pot să fiu şi eu acolo. Dar am toată încrederea.

Salutări la toţi !

Al tău Frz.

16. V. 15.

D. M., în ceea ce mă priveşte pe mine, să nu-ţi faci griji. Aspectul meu schimbat, mai subţirel, trebuie atribuit în primul rînd psihicului, care o să se reechilibreze şi el, foarte curînd. Am devenit chiar foarte elastic şi cu mare capacitate de suportare a durerii, dar nervos nu mai sînt. Nu poate fi vorba, la mine, despre anume tulburări ca la Wil-

helm, iar faptul că m-am refăcut atît de bine după problematica stare în care mă aflam în cursul toamnei, îl datoresc în orice caz unei educații a voinței (pe care, așa cum cred, Wilhelm nu și-a făcut-o).

Sigur că sufăr din cauza multor lipsuri; în primul rînd a ta; apoi muzica; sînt tare curios să aud acele „bucăți simple" pe care ți le-a dat Kaminski să le cînți. Am să adopt față de muzică o cu totul altă atitudine decît în trecut. Muzica și pictura sînt egale, trebuie doar să dispui de organul care percepe și recunoaște această egalitate; ba nu e necesar să ai nici măcar așa ceva, fiindcă cel care a simțit odată că ele sînt egale cu desăvîrșire, nu se mai poate dezbăra de această idee. Mi-e doar foarte neclar ce urmărește Kandinski prin unificarea celor două arte. Lăsînd la o parte faptul că sudarea materialelor lor este tehnic imposibilă, ele fiind cu desăvîrșire deosebite, ar fi și un nonsens și plictisitor a vrea să produci de două ori același lucru, sau chiar să iei un fragment de-aci și unul de colo din toate aceste materiale atît de deosebite, ca să făurești din ele un tot. Și nu trebuie confundată muzica cu text, să spunem „Pasiunea lui Matei", sau orice alt cîntec, care este același lucru, cu un tablou realist; dar tabloul rămîne tot „tablou", așa cum muzica rămîne și ea tot muzică, chiar dacă are text. Fiindcă în fond, nici nu există muzică fără text, doar că el rămîne uneori neexprimat; muzica lui Bach e clasică în acest sens. Și tot atît de puțin există imagini abstracte, fără obiect; el se află întotdeauna în tablou, foarte clar și cu o singură semnificație, doar că nu e total exteriorizat și făcut să sară în ochi. Mă gîndesc mult la aceste lucruri; de fapt sînt foarte simple; nici nu merită o dispută mai largă. Fiindcă nici n-ai ce dscuta. Greu și important e doar să găsești motivul pentru care să creezi. Pentru

astăzi, noapte bună. O să adorm cu gînduri bune.

18. V. 15, noaptea.

D. M..., întîmplător mi-a căzut în mîini o carte remarcabilă, care m-a impresionat nespus de mult, tocmai pentru că m-a surprins dintr-odată şi împotriva concepţiilor mele privind ceea ce se cheamă misionarism; o biografie a lui Livingstone. M-a cutremurat. Îţi alătur broşurica (nu-mi aparţine, de aceea te rog să mi-o trimiţi cît poţi de repede înapoi). Din punct de vedere literar e sărăcăcioasă, dar obiectul, simplitatea geniului autentic care-şi poartă făclia ideii prin cele mai adînci întunecimi este atît de copleşitoare, încît forma nu mai contează. Abia că aş vrea să citesc o carte ştiinţifică despre expediţia lui Livingstone, dar una mai cuprinzătoare decît asta şi mai ales cu notiţe şi expresii personale ale lui Livingstone; caută odată prin librării, la *Lehmkuhl*, aşa ceva, cumpără-o şi oferă-i-o mamei în dar din partea mea; mai tîrziu am s-o citesc şi eu. De la lectura acestei cărţulii am ajuns iar la Tolstoi, adică mai aproape de *adevăratul Tolstoi*. Asta este măreţie şi „poezie prin ea însăşi"; puţinele cuvinte ale lui Livingstone ce sînt reproduse au o noblеţă atît de sonoră şi de măreaţă, ca „rana deschisă a lumii" de pe piatra funerară, sau cuvintele de la pagina 25, fiindcă asta este într-adevăr o viaţă! Aci se poate vorbi de faptă. *Noi lîncezim.* Trebuie să te jertfeşti cu totul; nu „să te rezemi de coloana ideilor tale" cum cred că m-am exprimat cu cîtva timp în urmă, ci să-ţi duci calvarul şi să mori pentru omenire; numai atunci, cîndva, ţi s-ar putea scrie pe piatra funerară avertismentul către posteritatea pentru care te-ai jertfit. „Sînteţi cumpă-

rați pe bani prea buni — nu deveniți slugile oamenilor". (Corint. 7,23).

Continuare 22. V. 15.

Între timp am călătorit departe. Adresa nouă e cum era cea din toamnă; vezi pe plic; ne aflăm iar în vechea noastră regiune, unde ne găseam în octombrie-noiembrie; și dacă nu în aceeași localitate, în condiții asemănătoare. Pentru mine totul se petrece mai mult ca în vis; cînd am plecat din E. ne-am împodobit căruțele cu flori și am mers la trap prin satele care ne urmăreau cu gura căscată, ca pe o procesiune din Infernul lui Dante; în asemenea împrejurări am senzația că numai trupul călărește, pe cînd eu trăiesc o cu totul altă viață, doar că nu știu unde; mă aflu acum foarte des în stări de piroteală, așa ca într-un vis în care, deși îți dai seama că visezi, continui totuși să visezi. E o stare lipsită de sentimente, de romantism și de autochin; realitatea este că viața poate fi trăită din cînd în cînd în falduri alăturate și că unitatea dintre funcțiile vitale, deși foarte mare, este și destul de problematică. Adică spiritul poate trăi și fără trup.

25. V. 15.

D. M., într-una din scrisorile tale foarte reușite, îmi spuneai că „de dragul cauzei și pentru a o salva, trebuie să renunțăm la tot ceea ce nu ține de ea" și că asemenea atitudine ar însemna mîntuirea. Ai dreptate, de-aci provine sciziunea din viața mea, pe care o determină și trăirea neobișnuită și evenimentele deosebite. De fapt eu trăiesc aci trei vieți paralele: una, viața soldatului, care se desfășoară ca în vis, mă supune celor mai ciudate asociații de idei și-mi trezește amin-
 tiri, spre exemplu că m-aș afla în legiunile

lui Cezar ; fără glumă şi fără să fiu nici bolnav, „mă văd" aşa dintr-odată, în toate amănuntele. Iar locuitorii regiunii mi se par ca nişte morţi, ca nişte umbre, (ca într-un fel de *Hades* grecesc). Astea sînt pentru mine trăiri, fiindcă mă văd cu toată obiectivitatea, călărind, stînd de vorbă, ca pe un străin.

Cea de a doua viaţă e mai mult „trăire" ; sînt gînduri la Europa, la Tolstoi, August, *Ried,* la cărţile pe care le citesc, la jurnale ; sînt idei pe marginea fronturilor uriaşe cu înfruntări de armate, a bătăliilor aeriene (ai căror martori diurni sîntem) a scrisorilor ; în toate există o bucată de real în care mă amestec din cînd în cînd şi mă simt treaz, bine înfipt cu picioarele în prezent, cu toate că nu pierd niciodată conştiinţa că ele nu sînt esenţiale pentru mine, ci doar nişte drumuri, nişte plimbări pe care le faci fără nici o ţintă, numai pentru întremare „ca să simţi că eşti" şi să nu fii fără activitate, dar după care revii în propriul tău „cămin", cu desăvîrşire invizibil.

Iar cea de a treia viaţă : creşterea şi păşirea conştientă spre o ţintă, germinarea artei şi a creativităţii, al căror sîmbure nu trebuie atins cu indiscreţie. Cînd clocesc asupra acestei anume vieţi interioare, toate celelalte devin neesenţiale şi indiferente ; şed şi clocesc viaţa asta, cum îşi clocește pasărea oul şi ceea ce mai fac şi mai gîndesc, nu ţine în esenţă de mine. Spiritul autentic n-are nevoie de trup pentru trăirea lui, poate că trupul este doar condiţia lui externă (încarnarea), de care depinde puţin şi pe care-l poate părăsi temporar sau, în ceasurile importante, esenţiale, definitiv. Poate că nu poţi să te dumireşti asupra celor pe care vreau să le spun cu aceste idei, care sînt cunoaştere spontană, de altfel o cunoaştere care trece prin toate religiile. Separarea aceasta nu-i o *condiţie ;* într-o existenţă armonică nu e simţită ; cînd o să mă întorc la

tine, la *Ried*, şi o să mă apuc iar de lucru, desigur că cele trei persoane din mine au să se reunească iar, frumuşel şi strîns, la un loc. Acum însă circulă răzleţe!

Cum merge cu mîncarea? Dar Kaminski? Mănîncă aşa cum trebuie, îi place? Sînt foarte fericit de treaba cu pianul. Tu eşti decepţionată, dar nu te lăsa totuşi influenţată prea mult în atitudinea ta. Eu nu găsesc salutar acest „a te retrage" spiritual şi „a fi prevăzător". Trebuie să fim atît de vii încît să putem s-o luăm de fiecare dată din nou de la început, chiar şi cînd e vorba despre viaţă, ca să nu ne rămînă sechele (povară cu totul inutilă). Nu renunţ atît de repede la oameni.

Păcat că anul acesta recolta de fructe nu va fi prea bogată — dar cine ştie? Cînd sînt flori puţine, nu cad şi poate unul sau altul dintre pomi va rodi totuşi mai bine decît ne-am aşteptat. Lasă rîndunicile să-şi facă cuiburile; ele aduc noroc. Sînt tot mai curios de Hanni.

În sfîrşit,
noapte bună.

Al tău Frz.

21. VI. 15.

D. M., a ajuns scrisoarea ta lungă, cu creionul. Nimeni nu trebuie să se simtă sau să se creadă mai aproape de „esenţial"; sînt mai curînd de bună credinţă cu alţii, decît cu mine. În ceea ce mă priveşte, te înşeli întotdeauna cînd crezi că sînt „împotmolit" ici, colo. Nu-mi găsesc echilibrul, greşesc, dar asta e cu totul altceva. Am ezitări interne mult mai mari şi mai dureroase ca tine; poate că ştii încă prea puţine lucruri despre mine. Nu te-ai întrebat niciodată ce-i
97 cu repulsiile mele pentru *Penzberg*, sau pen-

tru „încăperi străine"? Ce pot să fac, dacă acolo unde tu vezi adevăr sau „conştiinţă" eu, pentru persoana mea, nu văd decît o problemă nerezolvabilă? Aşa ceva nu poate fi numit „împotmolire", e cu totul altceva. Rana acestei probleme sîngerează în mine de cînd m-am maturizat; toată pictura mea de pînă acum n-a fost decît încercarea de soluţionare, sau mai bine spus, încercarea de a mă salva din această problemă de nerezolvat. Sînt socialist din adîncul sufletului meu, dar nu un socialist practicant. Acest fapt nu e nici ridicol, nici vorbă goală. O să mai discutăm mult despre el.

Vremea războiului nu e mai rea decît a unei păci perfecte; cea mai strălucitoare pace nu a fost *întotdeauna* decît un război latent; dar individul poate să se elibereze şi să-i ajute şi pe alţii s-o facă — acesta este sensul creştinismului personal, al budismului şi al tuturor artelor. Desigur că şi acest lucru este imprecis, spus prea dintr-odată şi cu prea multe sensuri, dar nu găsesc forma indicată pentru a o exprima; ne folosim întotdeauna de formele vechi şi încîlcite de gîndire; şi cam aşa ceva mi se pare că e şi „dragostea de oameni"; ce-i asta? Merge în contul „dragostei pentru natură"? Ce ne învaţă natura? Ştim oare unde se află omul în mijlocul împărăţiei ei? Trebuie, în sfîrşit, să regîndim toată gîndirea noastră şi chiar şi pe om, în totalitatea lui; nu mai ajută, nu mai e nici suficient, cel puţin astăzi, să ne referim la Cristos. Cu cît îl citeşti mai mult şi cu mai multă dăruire, cu atît capătă mai multe înţelesuri. Nici învăţătura apostolilor, care-mi sună foarte epigonic, nu l-a mai priceput. Gîndurile mele gravitează de cînd mă ştiu în jurul acestei probleme, chiar şi dacă am alergat pe cele mai mari ocolişuri spre această ţintă încă invizibilă. Faptul că aplici amuzanta profeţie a lui Platon, nu are nici o legătură reală cu războiul de acum, se

înțelege de la sine. Numai potrivirea exterioară este într-adevăr o glumă uluitoare a istoriei literare, ce merită să fie colportată.

23. VI. 15.

D. M., astăzi a ajuns și scrisoarea ta din 20; fii fără grijă, nu acord o importanță deosebită acestei probleme de avansare, nici măcar din punct de vedere finaciar; mă plictisește doar eterna soldă de subofițer, cînd vechimii mele i-ar corespunde o soldă mai mare, de ofițer.

Nu-mi pun așa de ușor la bătaie viața și opera în care cred, pentru o treabă cum e războiul acesta, ce are pentru mine doar un interes exterior; doar că tot nu pot să-l hulesc încă așa ca tine — de parcă oamenii care l-au precedat, cei ce vor veni după el, și dintotdeauna, ar fi fost cu ceva mai buni. Ce altceva e războiul decît starea de pace de pînă acum, dar sub altă formă, mai cinstită de fapt? În locul concurenței, acum e război. Dacă oamenii se prăpădesc pe cîmpurile de luptă sau în aerul îmbîcsit al atelierelor și al minelor, nu e o deosebire esențială; moartea și rănile nu distrug sufletul. Nu recunosc moartea, sub nici o formă, ca *distrugere*. Sfîrșitul tatălui tău mi-a fost mult mai îngrozitor și mai cutremurător decît moartea lui Wilhelm; nu știu dacă poți pricepe lucrul acesta. Dar să nu înțelegi toate astea greșit, adică de parcă aș fi anesteziat și aș fi suferit înțepătura păianjenului războiului — așa cum îmi scrii; poate îți aduci aminte ce spuneam întotdeauna despre moarte, că înseamnă eliberarea. Pentru asta nu trebuie să fii nici pesimist, nici budist. „Moarte, unde e ghimpele tău?" Și nici faptul că m-am „deprins cu războiul", cum consideri tu, nu-i adevăr; dar eu caut cu
 tot mai multă bună credință la rădăcini,

chiar şi la acelea ale timpurilor de pace. Şi nu cred în „timpurile mai demne pentru om", despre care tot vorbeşti tu; ele sînt numai latente, spoite pe din afară — dar fie război, fie pace, mai există şi o altă viaţă pe care nu o pot birui nici crima, nici moartea, rănirea sau boala, şi care poate fi tot atît de puţin influenţată de înrăirea sau de îmbunătăţirea omenirii. „Nervul meu a devenit dur în ceasuri multe, înfierbîntate de creaţie"; asta trebuie să fie, pentru că altfel, ca om, n-am devenit nici mai fioros, nici mai lipsit de inimă. Mă cunoşti doar. Însă dacă săvîrşesc ceva în viaţă şi dovedesc dragoste faţă de aproapele meu, vreau s-o fac întotdeauna astfel ca dreapta să nu ştie ce face stînga — deci nu ca program, ca tendinţă universală şi pentru a îmbunătăţi ceva. M-am gîndit mult şi la Livingstone; e demn să fie venerat ca Francisc din Assisi, ca Pascal şi Isus, dar oare defectul lui ereditar nu constă tocmai în organizarea misiunii lui? Ce-a devenit ea? Crezi astăzi altfel despre misiunile păgîne? Eu nu. Sînt mai puţini sclavi? Nu sînt vînduţi oameni şi în zilele noastre? Nu se schimbă decît formele — altceva nimic. O singură eliberare există, moartea; distrugerea formei, ca spiritul să fie liber. Nu trebuie să crezi că citesc Biblia ca „poezie"; o citesc ca realitate, cum îl ascult pe Bach ca sinceritate şi cum privesc arta pură ca pe un adevăr. Poţi să mă înţelegi? De ai putea totuşi!

Apropo, înapoi la viaţă. Da, viaţa şi oamenii; ne poate fi nespus de milă de ei, dar mai buni nu-i putem face. Trebuie să aşteptăm o altă viaţă. Pentru unii, focul purificator arde deja — să sperăm că ţinem de ei; alţii, şi din nefericire cei mai mulţi, nu sînt încă nimic din el. O să mă înţelegi oare? Mă întreb adesea. Eu cred că pricepi ce spun, şi crezi bine, doar că te exprimi altfel decît mine; în aparenţă mai simplu, fără

teamă de decepții ; dar nu te iubesc mai puțin din această cauză ; aș vrea numai să-ți scutesc inima ta bună de dezamăgiri și să te călăuzesc spre esențial.

Îmi revin în memorie multe din aforismele mele și cred că înțeleg limpede, abia astăzi, ceea ce atunci am întrezărit doar foarte neclar.

Frz.

DUPĂ PRIMUL CONCEDIU

Strassburg 17. VII. 15.

D. M., un salut drag de pe drum. Ultimele zile mi-au fost totuși mult mai grele decît aș fi vrut să recunosc și la fel și plecarea ; în toate gările prin care trec, femeile ce fac cu mîna privesc la fel, concentrînd într-o singură uitătură tot întinsul mare al vieții. Dar duc cu mine, din patrie, atîtea amintiri luminoase ale dragostei, că au fost totuși o binecuvîntare aceste cîteva zile ; nu fi tristă că am fost atît de tăcut în mare parte dintre ele. Nu puteam să-mi dau drumul și nici să mă simt liber. Abia cînd voi fi cu desăvîrșire scăpat, abia atunci o să-l ai iar pe bătrînul tău Franz, în totalitate (și poate chiar unul mai bun). Cu o sărutare,

al tău Frz.

21. VII. 15.

D. M., gîndul mă readuce mereu la *Ried,* la acea căsuță curată, dragă și nespus de credincioasă ; aproape că nu-s în stare să cred că o să am iar odată permisiunea să trăiesc într-un asemenea loc cu tine, fără constrîn-
101 geri străine și consacrați doar omeniei

noastre. În aceste scurte zile de concediu le-am simțit pe toate cu profunzime, decisiv — și chiar mai puternic decît pot și vreau s-o exprim; pentru că aceste simțăminte nu sînt decît estompate de cuvintele pe care nu le pot exterioriza în totalitatea lor. Münchenul m-a interesat prea puțin; poate doar prin tristețea lui; dar în rest, totul de-acolo e doar ca într-un roman care nu mă privește decît pe jumătate și captivează, oarecum, numai în timpul lecturii. (La Wolfskehl am simțit un pic de dragoste, mai ales atunci cînd m-am așezat lîngă patul lui de suferință.) Dragoste deplină nu am simțit și nu simt decît pentru tine, buna și draga mea femeie. Știu că am fost tăcut, că m-ai întrebat des, că n-am putut să-ți răspund bine și să-ți vorbesc — m-a durut sufletul mai tîrziu, fiindcă s-ar fi putut să fii tristă; dar trăiește fericită cu gîndul la mine și la viitoarea noastră viață.

Viața de-aci nu mă atinge; e ca și cum nici n-ar fi prezentă; o existență pur formală de care ești obligat să asculți. „Soldatul bun împotriva voinței lui", o temă bună pentru unul care e destul de filosof să priceapă toată tragedia, dar și ciudățenia acestei stări. Toți îl înțeleg pe acest soldat, dar numai în sensul că germanul își apără țara și munca, își îndeplinește obligația, dar în inimă poartă pacea — însă nimeni nu vrea să înțeleagă lucrurile așa cum sînt, că avem obligația să luăm asupra noastră blestemul străvechilor conștiințe greșite și că acest război este „ispășire", atît personală cît și ca popor. Că într-adevăr sîntem vinovați cu toții de acest măcel, de asta ne și sare țandăra atunci cînd îl vedem pe cîte unul care se comportă așa fel de parcă războiul nu l-ar interesa nici măcar ca eveniment național. Nu, pentru că nu aleargă în ajutorul patriei sale care este împresurată, ci se sustrage unei ispășiri; „sufletul împietrit" din evanghelie.

îl citesc pe Gogol, *Suflete moarte*, volumul întîi. Cred că e pe acasă şi volumul al doilea. Dacă e, trimite-mi-l cu o ocazie. Dacă nu, renunţă, o să mi-l comand împreună cu alte cărticele de la *Reclam*. Am citit *Puterea întunericului* de Tolstoi; e într-adevăr cutremurătoare, dar ca s-o pricepi bine îţi trebuie un suflet rus. Toată acţiunea desfăşurată cu tipuri germane are un efect neverosimil. Am observat acest lucru la Reinhard; dar e prea mult de atunci ca să reexaminez acţiunea din amintiri. Atunci mi-a plăcut, dar probabil că era mult mai rafinată şi nu în spiritul lui Tolstoi. Traducerea e mizerabilă, chiar stupidă uneori. Decide-te pentru „Fraţii Karamazov", ca lectură de iarnă; aş vrea să-i citeşti şi tu odată. Ce mai face bunul Kaminski? Să-mi istoriseşti în continuare ce face, ce gîndeşte şi ce spune.

29. VII. 15.

D. M., îţi mulţumesc mult pentru Bölsche, care mă interesează în mod deosebit. Odată, cu totul ocazional, să-mi cumperi şi volumul doi al „Cărţii despre animale", în care se ocupă de cal (legată). Şi tot aşa şi cu *Atlantis* (nu ştiu dacă ăsta e titlul exact), dar tu îţi aminteşti de carte, avea desene de geografie preistorică a pămîntului. Asemenea lecturi îmi abat gîndurile, ceea ce îmi e destul de necesar acum. De astăzi avem un cantonament nou, fermecător din punct de vedere peisagistic şi mai aproape de cel din toamnă; păpurişul şi atmosfera tip Lenau îi conferă un aer cu desăvîrşire nerăzboinic. Adevărat că şi activitatea noastră este foarte adecvată — facem agricultură. Schimbările astea mă mulţumesc, chiar dacă patul confortabil de dincolo îmi lipseşte; aci e foarte primitiv. Şi totul se des-
 făşoară numai în aer liber: raţe sălbatice,

rîndunele care încep să se adune şi apoi în permanenţă avioane ce se ridică şi coboară ; nu te uiţi decît în sus. Iar seara, tot acest păsăret de baltă ţipă în felul lui.

Scrie-mi despre voi şi despre *Ried.*

30. VII. 15.

D. M., ce suflet ciudat mai are şi Lasker ! şi cît sînt oamenii de deosebiţi ! Adesea mă gîndesc la acest lucru. Într-un punct final foarte depărtat, undeva, se poate ca toţi să fie la fel (tu îi spui acelui punct tainic conştiinţă), dar eu cred că acel punct există în mod cert numai înainte şi după viaţă ; cît trăieşti, e mai mult sau mai puţin mutat cumva de la locul lui ; iar cît circulă sîngele şi pulsează inima, nimeni cu poate să observe exact, fiindcă el nu-şi găseşte astîmpăr ; cei care cred contrariul, se înşeală ; de această incertitudine suferim cu toţii. Dar pe mine nu mă nelinişteşte acest nedefinit, îmi dă certitudinea că trăiesc, că sufăr de viaţă şi că trebuie să muncesc necontenit împotriva lui, pînă mor.

Sătuleţul în care ne aflăm se cheamă *Haumont* şi e aşezat pe lacul *La Chausée ;* un ceas depărtare de *Hagéville* şi *St. Bénoit.* De făcut, facem plugărie curată, de altfel sîntem şi cu o porţiune bună de teren în spatele frontului, între două poziţii. Toată ziua zbîrnîie avioanele pe deasupra noastră şi se întîmplă ceva în aer. Dacă nu avioanele, măcar ulii şi şoimii se tot leagănă pe deasupra ţarinilor şi a mlaştinii. Seara orăcăie broaştele din baltă şi ţipă ereţii şi cucuvelele. Împrejurimea e împădurită şi sălbatică ; mi se pare că la origine au fost amenajări artificiale pentru parcul de la *St. Bénoit,* care s-au părăginit ; cam ca parcul de la *Gendrin,* în care ne duceam la vînătoare. Nu se poate dormi fără o reţea împotriva ţînţarilor ; a

mea e extraordinară; dacă mai ai material, mai fă vreo două, le-aș dărui unor camarazi.

Despre politică nu mai vreau să vorbesc. Războiul își urmează cursul. Nimeni nu-l mai poate schimba astăzi, nici scurta, sau lungi; nici chiar America. Și am impresia că tot ceea ce se întîmplă își are strînsa sa logică intimă; socialiștii reușesc să cîștige un teren prețios împotriva „guvernanților". Dar ceea ce se întîmplă astăzi, popoarele n-o vor putea uita niciodată; se pregătește terenul pentru cea mai magnifică mișcare a celei de a patra stări și ceea ce e foarte ciudat, este că nici asta nu mă mai entuziasmează. Arta se îndreaptă pe o altă cale spre viața veșnică. Astăzi însă nici nu pot gîndi cu mai multă pătrundere; totul mi se pare încețoșat și cumva turmentat. Nu-mi doresc nimic decît să mă întorc acasă.

Îți mulțumesc pentru serviciul acela curățat. Salută-i pe toți.

29. VIII. 15.

D. M., astăzi, cu un an în urmă, veneam pe front — îți mai aduci aminte cum m-au chemat noaptea? Mulțumesc pentru scrisoarea ta din 26 (care poartă salutul lui Golling). Prea îți îndrepți gîndurile încărcate de reproșuri spre conducători, guverne, etc., în loc să cauți vina în totalitatea atitudinilor, respectiv comportamentul fiecărui individ. Nu guvernele au creat popoarele, ci popoarele și-au pus în frunte guverne, care să acopere cu autoritatea lor atitudinea individului. Auzi doar ce vorbește poporul nostru. Foarte multe se pot spune despre treaba asta; dar trebuie să începem de la felul de a gîndi al oamenilor, nu cu politica. Data viitoare am să fiu mai cuprinzător.

În primăvară o să trebuiască să sădești
105 cîțiva brăduți. Nu vrei să-ți faci totuși rost

de o pisică împotriva şoarecilor? Welf n-o să-i facă nimic. Tu mai cînţi la pian? Mie îmi merge într-adevăr bine. Poţi să fii fără griji cînd te gîndeşti la mine. Am primit o ilustrată din *Gendrin*, de la mama ta, e o vedere a conacului; m-a impresionat dureros. Cum s-a dus totul... unde-s anii?

Frz.

4. sept. 15.

D. M., nu pot să-ţi povestesc decît despre lucruri şi gînduri pe care le trăieşti şi tu, despre toamnă, despre verdele care trece încet în brunul putreziciunii, despre amintiri. Pentru că ceea ce se vede înaintea noastră nu mai poate fi un subiect de discuţie; eu văd totul foarte tulbure; alţii, în schimb, sînt deosebit de optimişti; dar toată vorbăria e inutilă. Privit de-afară, ne merge grozav, psihic însă, e sigur că nici unul dintre noi nu mai e normal; sper doar că anomalia simţurilor este numai o capacitate cameleonică, pe care ne-a creat-o în mod artificial conjunctura mondială; fiindcă, probabil, nici cameleonul nu-i conştient că-şi schimbă de zece ori pe zi culoarea. Poate că toate acestea o să aibă mai tîrziu fericita consecinţă de a fi în propria noastră viaţă de după aceea mai personali şi mai puţin influenţabili; că neadevărul, cîrdăşia şi înscenările vor fi considerate păcate. Sper la astea chiar şi în ceea ce mă priveşte.

9. IX. 15.

D. M., astăzi numai un salut grăbit, care să-ţi spună că îmi merge bine. Zilele de toamnă sînt minunate, una mai frumoasă ca alta. În ultimele zile au zburat iar deasupra noastră,

în drum spre sud, stoluri de bîtlani, alte păsări călătoare. Un pachet bunicel am primit de la Hertha. Cursul pe care-l urmăm, mai durează şi ne ocupă destul. Îmi face plăcere, chiar şi numai din cauza societăţii. Cît de frumos trebuie să fie acum la voi. De fapt, e frumos şi aici, numai că îţi dai seama doar pe jumătate şi nu limpede.

12. IX. 15.

D. M., cursul nostru s-a încheiat astăzi, duminică, cu un amuzant concurs de tragere la ţintă (pistol şi carabină) la care am cucerit un merituos loc patru, primind ca premiu un port-bancnote din piele, cu mai multe despărţituri — am vorbit noi odată că mi-ar trebui aşa ceva; acum îl am; a urmat o vînătoare bărbătească, la care am sărit cu caii peste tot felul de obstacole; iar după aceea a fost şi un banchet; aşa-i războiul! La finele lui septembrie o să aibă loc examenele (cu o comisie străină) şi abia după aceea, calificarea pentru avansări. N-aş putea spune că învăţatul şi confruntarea cu tot felul de probleme de artilerie mi s-a părut ceva atît de plictisitor şi de nesuferit, cum pare să-i fi fost lui P; multe dintre probleme erau interesante, iar examenul mi s-a părut mai de grabă hazliu şi captivant decît penibil. Păcat că societatea plăcută care se strînsese se destramă iar. Vorbeşti despre lipsa de „relaţii"; sigur că e aşa, faţă de cele două posibilităţi existente: ori avansarea rapidă, ori un locşor liniştit în patrie. Dar ceea ce nu e, nu poate fi făcut dintr-odată. Sînt doar foarte mulţumit că nu descind dintr-o familie de statmajorişti, sau că nu sînt progenitura unor nobili crescută cu paji, ca B. Paul, sau chiar ca tine. Prefer să renunţ la tot şi să aştept răbdător pînă trece războiul ăsta cumplit.

Dar uite că primesc scrisoarea ta din 10 septembrie. Ţi-am mai spus că nu mai calculez şi nici nu mai proorocesc nimic. Indiferent dacă ţarul, marele duce, sau nu ştiu cine — ar putea să extragă ca mine din tot felul de asemenea simptome o concluzie gîndită şi bine argumentată asupra situaţiei reale. Sigur că e şi stupid şi prostesc că simţurile ne sînt atît de tocite, încît, de fapt, nici nu sîntem în stare s-o facem.

Ce ţi-am scris despre război, că e consecinţa tendinţei germane de a pune mîna pe afacerile comerciale ale lumii, nu are legătură cu lecţiile pe care le-am urmat. Iar întrebarea dacă Germania ar fi fost în stare să creeze „o contrapondere culturală", îşi găseşte răspunsul în faptul evident că n-a făcut-o şi în asta şi stă tragedia celui de al nouăsprezecelea secol german. Cel care nu vrea să devină negustor sau industriaş şi are silă faţă de toate aceste maşinaţii, devenind oponent, nu are voie să tacă. Iar eu sînt unul dintre germanii perfecţi de acest fel, vechi, din lumea de visători, de poeţi şi de gînditori, unul din ţara lui Kant şi Bach, Schwind, Goethe şi Hölderlin — şi acum bănuiesc în adîncul sufletului meu că slavii, şi înainte de toate ruşii, au să ia conducerea spirituală a lumii, în timp ce spiritul german se iroseşte în acţiuni negustoreşti şi belicoase, fără nici o posibilitate de salvare. Desigur, încrederea asta în ruşi nu pot s-o argumentez în amănunt, dar mi-o insuflă un anume simţămînt.

Bunele mele căprioare. Şi iată că iar nu pot fi acasă în această minunată dispoziţie de toamnă, să văd cum cad merele şi celelalte toate. Salut-o pe mama şi pe Paul.

18. IX. 15.

D. M. simt ceva straniu, chiar la cei mai buni dintre camarazi; anume că nu ne mai

putem înțelege; fiecare vorbește pe limba lui. Nu există ceva mai confuz și mai tulburător decît să discuți despre război; iar despre altceva nu se mai poate vorbi; totul are rezonanțe fictive, sună ca o convorbire de ospiciu; nici unul nu mai crede în propria lui realitate, aceea a intereselor și legăturilor lui cu lumea; că doar e război, iar războiul însuși o enigmă fără soluție, născocită de creierul uman, care n-o mai poate elucida. Paul mi-a trimis o carte de Paul Rohrbach, *Bismarck și noi*, remarcabil de nespirituală; simplă politică realistă, clară pentru fiecare, dacă e în stare să se uite pe o hartă; aflu că Germania are nevoie de Canalul de Suez, de Turcia, etc. Iar dacă te muți numai cu cîțiva kilometri dincolo de front, atunci omul — *homo sapiens* — gîndește englezește; adică, Canalul de Suez trebuie să fie britanic, etc. Și nicăieri războiul nu e interpretat ca o treabă a întregii omeniri, ci ba ca una englezească, ba ca una turcească, sau germană; iar printre neutri, fariseismul e în floare. Dar toți sînt adversari ai războiului; chiar și ofițerii tăi din *Gendrin-ul* de mai înainte, care au sperat în război și abia l-au așteptat. Dar cum se găsesc la un loc asemenea adversari ai războiului și caută să ajungă la o părere comună, izbucnește cea mai cumplită ceartă, lipsită de ultima șansă de înțelegere, de parcă și-ar fi băgat dracu coada între ei.

Iată că primesc o scrisoare de la Walden — foarte bine. Cred că te-ai mai descotorosit de grijile de iarnă. E de necrezut în ce măsură cei care au bani, se lasă influențați de critici. Stahl vorbește tocmai despre tabloul cu iepuri. Desigur că spiritul nu poate să trăiască și să tragă „foloase", dar tocmai din prea mult spirit; numai unde nu e spirit iar prostia și interesele sînt ridicate pe prim plan, numai acolo prosperă economia. Trist.

 Mi-e chiar rușine. Dar pentru astăzi, destul.

Salută pe mama, mîngîie pe Hanni şi puii.

Al tău Frz.

23. IX. 15.

D. M..., alăturat numărul din *Sturm* care vesteşte moartea lui Stramm. Nu mă îndoiesc că dacă l-am fi cunoscut personal, moartea lui nu ne-ar fi impresionat adînc. Poeziile publicate aci, îmi fac iar impresia unui dar limitat; dar în interiorul acestor limite ale posibilităţilor, se simte o mare capacitate de „simţire"; el nu întrebuinţa limba ca formă în care să toarne idei, ca Rilke sau Stephan George, ci ca material din care să scapere scîntei; sau ca marmura moartă căreia să-i insufle viaţă, ca sculptorul autentic. Desigur, era pe calea cea bună. Dar pentru a merge bine pe această cale e nevoie de ceva şi mai mult.

Cînd am citit iar din Stramm, mi-am dat seama astăzi că Rilke, George şi Mombert aparţin unei lumi de sensibilitate apusă, sînt ultimele ei fructe bine coapte, suprazaharate. Mombert e mai amar şi mai naiv, nefinisat complet. Mă gîndesc că el ar putea crea încă o dată mai bine, şi că e foarte păcat de naturile cinstite şi originale asemenea lui Stramm, chiar dacă moartea timpurie este o chestiune de soartă. Dar pentru astăzi destul. Mie îmi merge strălucit. Salutări mamei tale, lui Niedmann, Kaminski şi animalelor mele.

Al tău Frz.

24. IX. 15.

D. M., îţi mulţumesc pentru ilustrata din *Insterburg* şi scrisoarea agreabilă din 20. Ceea ce credeţi voi despre situaţia Rusiei e

probabil întemeiat. E îngrozitor cît suferă astăzi această țară. Dar în tratative secrete de pace nu cred și apoi, ți-am mai scris odată: îmi face plăcere să am surprize. Știu ce atmosferă domnește în țară — stare de asediu — asediu al sufletului, asediu al simțămintelor, al trupului, tot. Nu-ți pierde bucuria de grădină și cele din jur — n-are nici un rost. Împotriva șoarecilor de cîmp se întrebuințează grîu otrăvit. Cîinele nu se atinge de el, dar trebuie pus numai în găuri, să nu-l găsească păsările. Dacă îl dați pe Welf, faceți-vă rost de o pisică. M-am hotărît să renunț la Welf.

30. sept. 15.

D. M., bietul Trim. E trist; dar în puținele luni ale scurtei lui vieți, micul animal a avut măcar un trai bun, așa că cel puțin o asemenea amintire nu-i tristă; mi-a părut mai rău de bietul Pietruș, la timpul său, pentru că îmi spuneam că ar fi trebuit mîngîiat și consolat mai mult, pentru pierderea puiului. Să sperăm că pe Hanni și pe Schlick o să-i scoți la lumină; mai mult ca tine n-aș fi putut face nici eu, că doar îmi aduc bine aminte cît de neajutorați priveam cum murea căprioara de la *Planegg*. Se prăpădește întotdeauna un anumit procentaj din animale. Lar ceea ce faci, mi se pare foarte just; și apoi, trebuie să mai cîștigi și experiență, de exemplu în materie de viermi intestinali. Eu habar n-am. Astăzi mi-a venit și pachetul cu șosete, mînuși și acele teribile încălzitoare de puls, care mi-au picat tocmai la timp, fiindcă o să-mi țină încheieturile mai calde decît cele scurte pe care le am. Bani nu-mi trebuiesc, draga mea, atîta timp cît mănînc la cazinou; sînt bine aranjat și cum în mod obișnuit nu prea beau, aproape că-mi ajunge solda. Și apoi nici nu-mi strică un pic de

economie. Acum, în plin război, nu trebuie să ne destrăbălăm. Eu, cel puţin, n-am nici un chef s-o fac. Avansarea pare sigură. Ni s-a cerut să ne declarăm de acord în scris, eu şi încă doi; ei, în calitate de ofiţeri de rezervă, fiind obligaţi să mai facă încă trei perioade de exerciţii de cîte opt săptămîni, în timp ce eu, ca ofiţer al formaţiilor de rezerviști, trebuie să fac numai o perioadă de asemenea exerciţii, cu durata de pînă la opt săptămîni. Nu ştim dacă o să ne avanseze în prealabil ca locţiitori de ofiţeri. Şi e şi foarte probabil că nu o să mai dăm nici un fel de examene. În ce mă priveşte, nu cred că se urmăreşte trecerea mea la o baterie, sau dacă totuşi, nu pentru mult timp. Coloana noastră se măreşte (la 24 de căruţe) şi atunci o să mai fie necesar încă un ofiţer, care se pare că am să fiu eu, ceea ce mi-ar conveni grozav. Chiar şi povestea asta cu avansarea, acum la apropierea iernii, îmi e foarte plăcută.

Ofensiva nu mă sperie; ei pot distruge cu artileria lor cîte o poziţie de-a noastră, dar de alungat, nu ne pot alunga; iar pierderile sînt întotdeauna mari de ambele părţi. Cum trebuie să-i fi fost amărîtului de Helmuth? El se afla chiar în locul în care a fost deschisă breşa.

Cît despre Welf, poate că ai dreptate. Alăturat, cîteva critici din ziare; şi în numărul de azi al lui *Frankfurter Zeitung* a apărut o polologhie despre mine. De măcar s-ar termina odată cu toate. Mă plictisesc în asemenea măsură şi mi se par atît de false; chiar şi tablourile; abia dacă pot să mi le imaginez, chiar şi pe cele mai bune. Păstrează tăieturile astea, fiindcă lui Walden nu cred că-i trebuiesc; dar poţi să le şi arunci, pe toate. Nu-ţi face dureri de cap cu ele. Mă amuz cu învăţatul limbii ruse. De-ai auzi cuvintele, bogăţia de sunete şi caracteristicile lor! Dar e afurisit de greu; cred că nu

o să ajung prea departe. Dar mi-e totuna. E cel puțin o ocupație abstractă, ca un joc de șah.

Al tău Frz.

1. oct. 15.

D. M., de astăzi să nu te mai gîndești că n-am unde să-mi păstrez lucrurile, atunci cînd vrei să-mi trimiți ceva; dispun de un cufăr spațios care mi-a fost procurat la *Metz* (cufăr de lemn cu întăriturі de fier) și e foarte încăpător. Ți-am comunicat încă de ieri că m-a surprins subita avansare ca locțiitor de ofițer, căreia o să-i urmeze în puține săptămîni și patentul de sublocotenent. Astăzi a avut loc învestitura oficială; confirmarea din partea ministerului abia dacă o să mai dureze patru săptămîni. Dar mai plăcut ca toate e faptul că rămîn la coloană, că nu trebuie să produc referințe și nici să dau examene (cred că lucrul acesta se leagă cu faptul că am amintit ocazional că ai tăi au murit în război ca ofițeri). Trimite-mi *Emanuel Quint* * pe care l-aș citi cu plăcere. Ca locțiitor de ofițer am o soldă lunară mai mare decît îmi trebuie. Așa că poți să mai lași la o parte grijile bănești și să nu te calicești la încălzit și altele care-s necesare pentru căsuță; nici chiar din drumurile la *München* să nu-ți faci probleme; du-te de cîte ori îți face plăcere. Dacă le e necesar, ajută-i și pe aceia. M-am și gîndit că ar fi cazul să le trimit odată, cînd voi avea soldă de sublocotenent, un dar de 100 de mărci; ce zici? M-aș putea lipsi ușor de ele, mai ales că și tu o să primești banii pentru vînzările de la Berlin. Ca oameni fără copii, putem și chiar ar fi cazul să facem așa ceva.

* „Smintitul întru Hristos Emanuel Quint", roman al lui Gerhart Hauptmann, apărut în 1910.

De asemenea poți să contezi că voi avea concediu mai în toamnă, pînă în decembrie. Desigur, nu cred că de Crăciun. Mai întîi fiindcă o să se ventileze aceleași zvonuri despre atacuri, care anul trecut s-au și confirmat, iar apoi, chiar dacă n-ar fi vorba de alarme, fără îndoială că-și vor pretinde drepturile de concediu ofițerii mai bătrîni, noi, cei tineri, urmînd să rămînem la comandă; deocamdată concediile sînt toate suspendate din cauza ofensivei din vest; cît o să dureze asta, nu poate ști nici un om. Dar, în tot cazul, ca ofițer am acum cu totul alte perspective pentru concedii decît înainte. Și aș mai avea o rugăminte... dar destul cu treburile astea militare!

Au ajuns și cele două scrisori în care îmi povestești despre căprioare. Bietul Trim. Să sperăm că pe Hanni și pe Schlick ai să poți să-i scapi. Cînd am să mă întorc, o să aranjez așa fel ca bietele animale să fie ocrotite de furia cîinilor. Cred că cel mai de folos ar fi să plantăm gard des de tufe și brăduți, pe partea lungă și apoi să tragem în interior un al doilea gard de sîrmă. Iar în partea de nord, să înălțăm scîndurile pînă la un metru; n-o să fie prea arătos și la urma urmei nici mai scump decît sîrmă și tufăriș, care mai împiedică și uitatul înăuntru. Sînt împotriva trasului cu pușca și a proceselor. Fiindcă dacă ne facem din oameni dușmani direcți, cei care vor trage ponoasele tot noi vom fi. Desigur, pînă la urmă o să ne coste ceva, dar ce plantezi e totuși mai ieftin și aduce deci și cîștig. Trebuie să ne aranjăm viața la *Ried* în așa fel, încît să nu ajungem la fricțiuni cu țăranii. Iar grădina pentru căprioare s-o amenajăm astfel ca animalele să nu fie mereu hărțuite.

Cred că în vest o să ne recîștigăm situația dominantă. De fapt ne simțim ușurați că a început iar ofensiva; speranța că în cele din urmă o să vină și un deznodămînt, a prins

iar viață. De ambele părți sînt pierderi înspăimîntătoare, dar nimeni nu vede altă ieșire; vreau să spun individul, nu națiа; pentru că nimeni nu-și poate asuma răspunderea să spună: hai să încetăm cu războiul ăsta și să-i lăsăm pe francezi și pe ruși să ne cotropească țara. Pentru așa ceva ar fi necesară o înțelegere de la popor la popor; dar cum se poate realiza așa ceva? La asemenea lucruri nu trebuie gîndit nici cu ușurință, nici cu diletantism. Personal privesc lucrurile bine individualizate; destinului popoarelor nu-i poate pune bețe în roate decît, totuși, un diletant; cel lucid privește singuratec și resemnat evenimentele și caută sursa răului. Rămîi sănătoasă și gîndește-te iar veselă la mine și la viitorul nostru.

Al tău Frz.
2. X. 15.

D. M..., nu cunosc legendele Selmei Lagerlöf; numai *Gösta Berling*; e chiar foarte bună, dar cu toate astea, n-a izbutit niciodată să mă captiveze în întregime; nu știu de ce. Versul frumos al lui Rilke, e Rilke veritabil, dar dacă-l citești mult, străbate din el o manieră care scade ceva din greutatea ideilor lui, atît de minunate în parte. E interesant Novalis?* Cît de dor îmi e adesea de munca mea; ce vreme lungă de viață neproductivă... Ar fi de spus lucruri îngrozitoare... Salută-i pe toți.

Cu un sărut drag

Al tău Frz.

---

* Pe numele adevărat Friedrich von Hardenberg (*Oberwiederstedt* 1772—1801). Reprezentant de bază al romantismului german. L-a influențat și pe Eminescu. A scris poezii și un roman neterminat.

5. X. 15.

D. M..., cînd se întind căprioarele, e semn că sînt sănătoase; lucru tot atît de valabil şi la cîini şi pisici. Viermii intestinali se detectează în excremente; dacă nu găseşti, înseamă că nu sînt. Am să-i trimit un salut doctorului Kahle. Îmi e cunoscută şi convorbirea din *Frankfurter Zeitung*. Lisbeth mi-a trimis iar un pachetel; îţi alătur scrisoarea ei. Mă bucur că şi Kaminski a desprins din opera lui Strauss ceea ce e viabil. Asta nu înseamnă tentativă de a-l supraestima. Multe din cele făcute de Stramm te obligă să te abţii de la aşa ceva. Dar şi aci, ca şi la futuriştii şi la o parte din cubişti, lucrurile se petrec la fel, cîteva sunete create viabil, sînt mult mai preţioase decît trecutul perfect al lui George, Rilke, Kokoschka; chiar dacă cei din urmă oferă ocazional satisfacţii mai mari şi sînt mai inteligibili. Am să mă bucur dacă o să iei direct sau indirect iniţiativa de a-i răspunde lui X, chiar dacă va rămîne în stadiu de încercare. Chinul de a formula ceva are întotdeauna efecte tămăduitoare. Limba rămîne un material minunat, care oferă celui ce lucrează cu ea şi plăceri şi cîştig.

Continuare 6. X. 15.

Am citit zilele acestea volumul alăturat al lui Thomas Mann; citeşte-l şi tu; stilul lui Mann nu-mi place; mult din el e jurnalistică stupidă. Interesantă este prezentarea problemei lui Frederic. Multe din aspectele războiului de astăzi îţi devin clare, dacă ştii ce povesteşte Mann aci. Cred că trebuie să îmbătrîneşti ca să ajungi să înţelegi, măcar într-o măsură oarecare, ce specie ciudată este animalul om, *la bête humaine*, cum atît de bine îi spune Zola. Să-mi trimiţi cartea înapoi; îi aparţine sublocotenentului W.

Antanta îşi joacă acum atu-ul periculos în Balcani. Acolo jos, cărţile au fost făcute

într-adevăr de dracu. Cît de înțelepți au fost străbunii noștri cînd și-au imaginat figura dracului, pentru a-și explica lumea. Noi am depopulat și cerul și iadul, ca distrugătorii de icoane, dar pe pămînt și în sîngele nostru, forțele care au creat pe-atunci simbolurile clasice, continuă să dăinuiască. Iar arta o să se reverse mereu în cîte o lume nouă de simboluri; dar cu viața și enigma om, treburile nu merg la fel de ușor.
Dormi bine și liniștit; deocamdată eu dorm excepțional de bine...

al tău Frz.

9. X. 15.

D. M., nu e impresionantă ilustrata alăturată, care reprezintă o femeie bătrînă ce suflă în jarul căminului, cu cîinele lîngă ea? O imagine simbolică a Franței sărace. Viața noastră e plină de asemenea imagini. Nu cunosc ceva mai întristător pentru sensibilitatea mea, ca privirea ciudată a acestei bătrîne, simbol al tuturor bătrînilor și bunicelor solitare din Franța. Și biserica din *Senzey* este de o tristețe indefinibilă. Am adăugat și cartea poștală de la Helmuth; poate are totuși norocul să scape; știam că o să vină și măcelul acesta din vest. Acum nu mai ajută nici vorbăria, nici acuzarea, nici jeluirea. E lipsită de sens atribuirea responsabilității pentru acest infern, celor cîțiva oameni care guvernează. Tot atît de vinovat e fiecare individ. Ce înțelege el prin pace? Reluarea lacomă a aceleiași vieți păcătoase și ostile păcii prin arivismul ei, care a produs și acest incendiu mondial. Toporul trebuie să lovească la rădăcină. În durerea și necazul tău, pătrunzi într-un democratism fals.

Sigur, înțeleg că ți-e dor de Berlin, de
117 Bonn...; dar mă îndoiesc că te-ai putea simți

bine acolo, mai ales la Berlin! Ar sfîrși catastrofal pentru starea ta de spirit; poate Bonn-ul, dar nici acolo nu te-ai reface.

Se pare că lucrurile merg acum mai bine cu căprioarele, slavă Domnului; mai comandă o fotografie a căsuței noastre și trimite-mi-o. De atîtea ori sînt întrebat cum arată... Dar, gata.

Cu mult, mult dor, al tău credincios

Frz.

13. X. 15.

D. M., cît de frumoasă e scurta poezie a lui Lasker-Schüler despre Poarta *Hoya* a Senei; e totuși o mare artistă, a cărei forță domină de fiecare dată numeroasele-i slăbiciuni. Simptomatic de interesant este și articolul lansat acum (în același număr), despre D.G.G. Cred că în aceste zile se va produce răsturnarea decisivă; prevăd că sfîrșitul războiului se apropie cu pași gigantici. Dintr-odată, sînt iar optimist. Intrarea în Serbia a fost pregătită de armata germană cu minuțiozitate, luni de zile, ca la timpul său teribilul atac din Galiția. Și astfel îi văd totuși sfîrșitul probabil, în primăvara lui 1916, dacă nu se va produce cumva mai curînd. Lipsa de soluții în care se află Antanta pe terenul de șah al strategiei, e prea evidentă. Se pare că vrem ca sfîrșitul războiului să ne apuce la *Haumont*, în liniște. În ultimul timp călăresc mult pentru mine; ceasuri întregi de plimbări prin imensele păduri de stejar și de fag ce se întind între *Haumont*, *Hatonchâtel* și *St. Mihiel*. Culorile toamnei sînt aci tot atît de strălucitoare cum erau altădată pe *Thränenhügel*. Mi-am ales un cal nou, frumos, o iapă roșie ca o vulpe, „Eva". Slavă Domnului că pot să-mi fac expedițiile călare fără să tot întreb încotro vreau să merg; am

scăpat într-o oarecare măsură de sentimentul de apăsare pe care ţi-l dă faptul că eşti legat; desigur că doar într-o oarecare măsură, pentru că tot legat sînt. Aşa că, dacă vrei să-ţi imaginezi viaţa mea, vezi-mă călărind încet pe Eva prin pădurile tomnatice. Merg mai ales la pas; pădurea e plină de animale răpitoare, căprioarele sînt rare (pentru prima dată am întîlnit astăzi o Hanni cu doi pui). Dar se află, de ieri, trei cocori. Culoarea lor dominantă e gri, doar burţile-s albe; să cauţi în Brehm ce fel de soi sînt. Nu pot fi nici stîrci, nici berze, pentru că acestea îşi ţin gîtul în alt fel în timpul zborului. Aseară a sosit pachetul tău din 4 octombrie — deci după nouă zile; a mers foarte bine; îţi mulţumesc pentru sticluţe. Ciorapi am mai mulţi decît îmi sînt de trebuinţă, nu-mi mai trimite. De altfel sînt bine aprovizionat cu îmbrăcăminte caldă. Despre cămăşi moi, albe, ţi-am mai scris, adică rufărie ofiţerească. Dar dacă nu găseşti acasă, să nu cumperi — mi-o procur eu de la Metz. Mîine sau poimîine am să mă duc acolo, vreau să fac şi o baie şi altele.

Al tău Frz.

16. oct. 15.

D. M., Kahle mi-a trimis iar o lucrare despre jocurile egiptene de umbre, „Jocul crocodilului", — foarte pasionantă; de fapt nu mai sînt în stare să citesc; în cel mai bun caz mă atrag doar lucrări cu totul deosebite şi neprevăzute. Toate celelalte mi se par prea cunoscute, prea pline de tendinţă europeană şi inutile, „fără rost". Ar trebui să pot să lucrez în curînd; cititul nu mai are sens pentru mine. Iar despre sfîrşitul războiului, părerea mi-e încă bună; mi se pare foarte posibil un armistiţiu în condiţiile iernii. Cît

despre mutare, n-am mai auzit nimic nou; poate se mai amînă cu o săptămînă sau două, măcar pentru frumusețea toamnei; călăritul e prea plăcut acum, iar ofensiva tot se liniștește și așa; cred că n-o să mai avem de furcă mult, pe-aci. Singura mea grijă e Helmuth.

Frz.

19. sau 20. oct. 15.

D. M., întrebi dacă n-am scris nimic între 5 și 9? Pauze atît de lungi nu am făcut niciodată; s-ar putea doar să fi trecut greșit data zilei, cum mi s-a întîmplat și astăzi. Tot nu poți să te transpui încă în starea mea sufletească; ce mă privesc pe mine zilele și data? Există ceva mai terorizant decît această „împărțire a vremii"? Mă simt în afara timpului și am, cu toate acestea, o stare mult mai bună decît atunci cînd număram zilele și săptămînile.

Mă bucur nespus că le merge bine căprioarelor. Să nu fi primit oare Niestlé scrisoarea în care i-am trimis criticile suedeze, cu rugămintea să mi le tălmăcească? Sau poșta lui e controlată și scrisoarea mea cu anexele suedeze, confiscată,? Bineînțeles că nu-mi sînt atît de importante, dar cazul e interesant.

Despre postul meu de comandă de la Anvers n-am mai auzit nimic; poate că nici nu se mai realizează după atîta vreme. Mi-ar părea rău. Dar ca și pînă acum, nu mișc un deget pentru el; las să se întîmple cu mine totul, fie ce-o fi. Că nu putem determina nimic cu voința noastră și, la urma urmei, nu am nici un interes în purtarea războiului și în a fi soldat; n-am ajuns să înțeleg încă de ce sînt atît de apreciat; șefii mei nu sînt psihologi strălucițI — sau nici măcar prea

buni ; fiindcă știu că pot conta pe mine din punct de vedere militar, părerea mea personală nu-i interesează sub nici o formă. Trimite fără nici o grijă ceea ce ai de gînd să trimiți ; cine știe cînd o să vină ordinul acela. Și apoi tot o să-mi trimită acolo, ceea ce va ajunge aci după plecarea mea. Tu mă visezi din cînd în cînd ? Eu da.

Al tău Frz.

20. X. 15.

D. M., astăzi am primit comunicarea că ordinul pentru Anvers se amînă cu una pînă la două luni ; deci voi rămîne aci ; bănuiesc că te bucuri de amînare, fiindcă știu că fiecare schimbare are darul să-ți mărească îngrijorarea ; mie însă îmi pare rău ; eu mă bucuram de schimbare ; dar amînarea își are și părțile ei bune ; în primul rînd pentru că o să mă prezint acolo ca ofițer, nu doar ca locțiitor și deci cu mai mult prestigiu ; și apoi, pentru că e de presupus că perspectivele de concediu sînt mai mari de aci, cu condiția ridicării suspendării concediilor, pe care o așteptăm cu toții. Cred că francezilor le-au trecut oarecum intențiile ofensive — iar la noi, liniștea e mai mare ca nicicînd. Coloana a crescut la nivelul reglementar, adică douăzeci și patru de căruțe și peste două sute de cai. În vremea celei mai intense activități combatante, la *Einsisheim* dispuneam doar de nouă atelaje și cu ele aprovizionam o secție întreagă (trei baterii), uneori chiar mai multe ; astăzi sîntem aduși la nivelul reglementar, dar nu facem nimic. Și se pare, după cum am aflat, că am fost întăriți nu pentru a fi puși în dispozitiv, cum am bănuit. Iarna o să fie plictisitoare aci, la *Haumont*. E adevărat că nu-mi doresc acțiu-

ne — doar un divertisment, contacte cu alți

oameni, într-un alt mediu. De aceea a fost pentru mine o asemenea binefacere vremea cursului de aspirantură.

O să citeşti în presă destul de des şi păreri britanice care consideră discuţiile despre tratativele de pace drept o născocire absurdă a creierelor germane; nu te lăsa indusă în eroare de asemenea basme. Sporovăiala ziarelor este cu desăvîrşire irelevantă; optimismul meu rămîne de nezdruncinat. Ce spui despre „latifundiarii gata de sacrificii" din fragmentul de ziar pe care ţi l-am alăturat? Nu e preţios? Dar şi cu desăvîrşire incredibilă tîmpenia din *Morning Post*, anexată şi ea.

Sărutări şi dragoste de la

al tău Frz.

Koehler s-a bucurat enorm de urările tale de paşte.

p. s. Aseară am primit trei pachetele de la tine. Îţi mulţumesc mult. Chiar mîine dimineaţă am să încerc jeleul, la micul dejun (ţi-am povestit că avem cazinoul într-o cabană din buşteni, învelită cu stuf şi că înăuntru şade Franz al tău, de cele mai multe ori singur din cauza năravului de a se scula prea de dimineaţă, avînd înainte ceaşca de cafea la care, mîine, va mînca jeleuri de la Ried?) Aşa cum e cabana, ar fi un atelier ideal pentru mine. Gulerele am să le încerc mîine. Ştirile tale despre scăderea amploarei livrărilor militare de la Berlin, întregesc strălucit optimismul meu. Mă bucur că faci un pic de lux vestimentar. Doliul pentru despărţirea noastră nu are nimic comun cu o îmbrăcăminte ponosită; asta ar mai lipsi, să-şi afle expresia în aspectul tău exterior. Fereaşcă sfîntul!

D. M..., ai citit ultimul număr din *Sturm* (13/14) ? Cîte ceva din el m-a surprins, bunăoară foarte nelămurita imitare a ideilor mele despre gravura în lemn a lui Heemskerk. Apoi schimbul de scrisori dintre Döblin * a cărui nuvelă publicată în același număr nu mi-a plăcut de loc, pentru că astfel poate să scrie doar un medic dar nu un artist și, Knoblauch, care amintește despre relațiile cu mine ; e un simțămînt ciudat, de parcă nici nu-ți vine să crezi și uiți cu desăvîrșire că tablourile creează sentimente în felul lor, fără să țină seamă de nimic altceva, adică aproximativ așa cum i se întîmplă unuia ce are copii, dar copii care-și trăiesc deja propria viață și-i spun lucruri pe care tatăl lor nu le-a exprimat, dar care provin totuși de la el. În relațiile dintre tatăl meu și mine, faptul e adevărat. Și în al treilea rînd, bucata lui Stramm m-a inspirat în mod excepțional. Ca întotdeauna trec la reprezentări muzicale și picturale atunci cînd citesc (în speță reprezentări cu desăvîrșire cubiste) ; sînt incapabil să apreciez lucrări din punct de vedere literar, să spunem poetic, dar le primesc cu toată claritatea sub formă de reprezentări, de forme sau de teme muzicale.

Sigur că o să-mi faci imediat reproșul că umblu și aci după formă, că judec în funcție de ea, fără să caut simțămîntul și conținutul pe care-l exprimă opera. O fac pentru că nu sînt în stare să le separ, pentru că așa merge firul gîndirii mele ; dacă n-ar exista în lucrare un sentiment pur, sigur că nici forma lui nu m-ar afecta — fiindcă emoția se adresează fără îndoială simțămîntului meu de viață. Felul în care Stramm își exprimă sentimentele ține seama atît de puțin de cititor și este într-atît de conștient determinat și inspi-

* Alfred Döblin, născut la Stettin în 1878, scriitor german, medic practician la Berlin.

rat de dispoziția sa creatoare, încît se sinchisește tot atît de puțin de gîndirea leneșă a acestuia ca și compozitorul unei *Chaconne* *, sau noi pictorii de astăzi. Concepția noastră despre lume nu găsește o altă expresie. Iar asupra acestei concepții nu se poate discuta dacă e accesibilă tuturor, sau numai cîtorva: nu putem să ne îngrijim și de asemenea lucru, lăsăm treaba în seama „spiritului vremii".

Tocmai citesc prin ziare despre meniurile voastre cu carne, reduse din nou din rațiuni de stat; sînt fericit că în curînd ai să ai bani și am să mai pot să-ți trimit și eu, ca să fii în stare să-ți permiți și cîte ceva suplimentar. Bănuiesc că ai fi foarte surprinsă dacă ai vedea masa noastră zilnică, micul nostru dejun: pîine sclipitor de albă, saleuri, melci cu struguri și glazură de zahăr, exact ca la „mai poftiți pe la noi". Nu ducem nici un fel de lipsă; chiar și stomacul mi s-a refăcut în mod miraculos.

Al tău Frz.

28.X.15

D. M., îmi trimiți o carte poștală plină de reproșuri că nu scriu zilnic. Să știi că în ultimul timp am scris chiar cu hărnicie și plăcere, dar n-am ce face împotriva lipsei de punctualitate a poștei. De multe ori mi-e totuși greu să scriu, fiindcă n-am nici un stimul din afară și nu mă pot hotărî să povestesc despre cele ce se petrec aci; de la *Ried* se pot spune fără îndoială mai multe, dar războiul ne face muți, cel puțin pe mine. Fii

* Aria ce servea drept final al baletelor; pe această arie se executa un dans foarte la modă în secolele XVII-XVIII.

fericită că sînt așa. Paul a ajuns la situația în care nu lipsește pericolul; dar să sperăm că va avea și el tot atîta noroc cît am avut eu în Alsacia, pentru el cît și pentru oamenii lui; fiindcă de fiecare dată, gîndul că cei aflați sub comanda mea ar putea fi răniți sau chiar cădea, mă îngrozește. Pentru că multe situații delicate pot fi evitate printr-o conducere chibzuită a chesoanelor cu muniții. Din ordinul neașteptat pe care l-a primit Paul, poți să-ți dai seama cît de imprevizibilă este orice situație pe front; desigur, nu e o consolare pentru tine — știu asta — dar ar trebui să fie, pentru că soarta este stăpînul integrității noastre, nu războiul.

Ai grijă de tine; încrede-te în noroc și dezbară-te de toate aceste temeri, draga mea; înțeleg că ești tristă; și eu sînt. Dar frica nu e demnă, pericol nu există, ci numai soartă.

Mă amuză teribil că și tu și mama îmi scrieți cu toată candoarea „locțiitor de ofițer", comunicîndu-mi însă în același timp că ați aflat din presă că am fost avansat sublocotenent! Confirmarea nu are nimic comun cu avansarea. Că doar ați citit în ziar „în urma înaltelor hotărîri" — ce mai vreți? Sînt sublocotenent în unitățile de rezerviști, nu sublocotenent de rezervă, dar în orice caz, sublocotenent cu drepturi depline. Sigur că mă simt mai bine decît locțiitor de ofițer sau vicevagmistru.

Ciudat că nu vine și pe front un cvartet cumsecade ca Wendling sau Rosée, sau din partea mea chiar münchenezii, să ne cînte și nouă ceva din Mozart sau Beethoven. În războiul de poziție pe care-l ducem, n-ar comporta nici un risc. Cît îmi e de dor de lucruri asemănătoare. Cred că noi, cei de pe front, avem mult mai multe motive să fim „posaci" decît voi, cei de acasă și mai multe decît tine, la *Ried*. Iar dacă scrisorile pe
125 care ți le trimit sînt puțin șterse și tulburi,

să știi că nu e nici din vina inimii, nici a dragostei mele, niciodată să nu crezi așa ceva.

Al tău Frz.

Metz, 29. 10. 15.

D. M., un salut urban d-aci. Ciudat simțământ să contempli viața urbană, caracterul limitat al tuturor gesturilor, tristețea. Nu pot să înțeleg cum de sînt atît de puțini cei care o observă, chiar și printre camarazii mei. Percep legenda acestui război, devenit deja mit și istorie, cu toată puterea, cîteodată chiar cutremurătoare. Și totuși cu totul altfel decît tine ; dar această temă o vom mai dezbate noi, încă mult.

Mi-am cumpărat lenjerie de mătase naturală, cizme de calitatea întîi, o a doua pereche de pantaloni de călărie și încă multe altele. Cred că în ceea ce privește vestimentația, războiul m-a schimbat pe gustul tău.

2. XI. 15.

D. M., sînt atît de fericit că poșta pe care ți-am trimis-o a ajuns totuși. Poate că asta o să-ți servească de învățătură și pentru altă dată. De ce a fost reținută, nu știm nici noi. Iar faptul că ordinul meu de mutare la *Anvers* a fost amînat, nu are nici o legătură cu perspectivele războiului. Aceste comandamente pentru exerciții de tragere sînt organizate pe timp de război la fel cum se fac și în timp de pace, iar chemați sînt numai ofițerii de rezervă buni, în funcție de anumite scheme ; dar trecerea la un asemenea comandament în timp de război este un semn de apreciere. Dacă aș putea să-ți ofer o parte din echilibrul meu — sau numește-l, din partea mea, în vechea ta limbă (adică cea nouă),

încredere! Că doar e tot una dacă sînt întrebuințat în cadrul coloanei, sau la comanda unei baterii. De întîmplat nu se întîmplă nimic dacă nu e neapărat nevoie să mi se întîmple. Nu există moarte stupidă, sau nenorocire, sau noroc ciudat; iar am citit mult în scriptură. Cum de poți să citești în ea și totuși să-ți fie teamă? Mi-e imposibil să pricep acest lucru. Citește-le nervilor tăi și în mod sigur trebuie să se liniștească și toată ființa ta să devină senină. Despre intențiile de concediu cred că ai aflat între timp; sper că o să-mi reușească. Am cerut patrusprezece zile. Ar fi prea frumos. Dacă primești o telegramă, te rog nu te speria.

3. XI. 15.

D. M., și ceasul și butonii au ajuns întregi și în perfectă stare. Mă bucur sincer de ele; îmi face plăcere să țin în mîini și să port iar lucruri de bună calitate; de aceea mi-am și comandat cravașa de argint; am dus prea mult dorul unui fel cumsecade de a mă îmbrăca. Concediul pare destul de sigur; a fost aprobat de regiment; numai de n-ar veni alte ordine de mai sus, bunăoară o suspendare, care sînt determinante pentru divizie. În caz că nu aș pleca mîine sau poimîine seară la *Metz* — bănuiesc că n-ar putea dura mai mult. Și, dacă nu-ți pot indica un tren anume, ne-am întîlni la mama. Mă crezi că îmi lipsește orice dispoziție de scris scrisori, acum cînd sper să pot, în puține zile, să-ți împărtășesc în viu grai dragostea mea?
Nu mă mir că nu puteți înțelege în întregime cum „văd" eu muzica și literatura; este caracteristica unilaterală a darului meu de a picta și totodată a lipsurilor mele în domeniul literar și muzical; Și chiar consider că e exclus (sau un caz nefericit), ca cineva să
 aibă aceeași capacitate de înțelegere pentru

toate artele. Eu am suferit din cauza literaturii pentru că am sperat să devin literat, poet, şi să pot gusta din plin operele ei. Cu toate acestea am rămas întotdeauna un diletant în acest domeniu (ca Goethe în pictură). Abia acum încep să mă simt tot atît de liber faţă de literatură, cum mă simt de mai multă vreme faţă de muzică. Dar „văd" totul, în înţelegerea mea totul se figurează. Chiar şi gîndurile etice se cristalizează, nu sub formă de socialism sau panteism, ci de gînduri picturale. De aceea nici n-am să-l pot urma vreodată pe Tolstoi.

În sfîrşit, de data asta nu adio, ci la o grabnică revedere.

DUPĂ ULTIMUL CONCEDIU

1. XI. 15.

D. M., e un simţămînt straniu să te întorci iar, dintr-odată, în această viaţă de război, rămasă parcă înţepenită pe aceleaşi poziţii; acasă am fost într-o continuă mişcare — în fiecare zi am făcut paşi într-o direcţie sau alta, am schimbat şi ascultat păreri — aci totul e înţepenit locului, ca într-un basm cu vrăji. Mereu aceiaşi aviatori stereotipi zburînd peste ţarini, aceleaşi împuşcături plicticoase, pe care nici nu le mai auzi; viaţa e înlemnită. Am făcut o minunată plimbare călare — singurul lucru care îmi face plăcere. Iar serviciul în interior este tot atît de mecanic şi de încremenit, ca întreg războiul din vest.

Cu drag şi dor nou.

20. XI. 15.

D. M..., citesc cu uimire şi interes tot mai mare *Emanuel Quint*; tu ai dreptate; în

reprezentările noastre am avut un alt Gerhart Hauptmann * decît e el în realitate. Eram pregătit pentru virtuozitate lexicală şi „literatură", ca în *Clopotul scufundat*, dar nu pentru obiectivitatea asta fără seamăn şi o atare cunoaştere a sufletului, care e atît de străină oricărei priceperi în ale teatrului, ce îi era atribuită în exclusivitate pînă acum; eu cel puţin, sînt în totală necunoaştere a acestei atitudini spirituale la el. Sigur că sînt încă la capitolele de început, dar am impresia că o cunosc în întregime, pentru că e atît de neliterară, adică atît de lipsită de sare şi piper, atît de total epică, necesar logică şi fără ezitări. O lectură incredibilă pentru un ofiţer de front. Duplicitatea fiinţei mele este în mod grotesc sporită de ea, dar asta nu face nimic; dimpotrivă, îmi face bine. Am discutat astăzi o treabă destul de complicată cu un donfesor catolic de front; a trebuit să-mi reprim tot timpul nevoia de a rîde; tot ce am discutat mi se părea pe cît de comic pe tot atît de imposibil. Cum s-o putea trăi astfel? La ce măşti şi prefăcătorii se coboară spiritul uman...
În orice caz trăiesc ciudatul din carte în aşa fel că mă interesează într-adevăr şi sorb fiecare rînd; tot ceea ce mi-a căzut în mîini în ultima vreme (chiar şi Nietzsche, Novalis, Tolstoi, Strindberg, etc), m-a captivat numai relativ, adică doar acolo unde era genialitate — restul rămîne plictisitor. Salută-l pe Kaminski, mîngîie-mi căprioarele şi pe bătrînul Russi. Cum îi merge lui Hanni?

21. XI. 15.

D. M..., ţi-am scris încă de ieri despre plăcerea cu care citesc *Emanuel Quint*. Ideea

---

* Romancier şi dramaturg german. Născut la Salzbrunn în 1862. A făcut studii de sculptură. În 1912 a luat premiul Nobel pentru literatură. A încetat din viaţă în 1946.

cărții corespunde perfect concepției mele despre creștinism, adică a opoziției lui principiale față de organizațiile pacifiste (ca „Drumurile noi" etc.), care înseamnă paralizarea sufletului și a ideii creștine de sacrificiu și autoconvingere.

Iubirea de aproapele este o atitudine simbolică, cum e hrana umană. Lipsa oricărui simțământ social este aceea ce e minunat și victorios la *Quint*; își trăiește numai propria lui umilință față de oameni și prin aceasta eliberarea; nu vrea să ajute omenirea material, s-o sature trupește și s-o facă sănătoasă; sufletul lui e îndreptat spre spiritualul nevăzut, iar în fața rugii pe care, spre amara lui decepție, o citește mereu și mereu în ochii oamenilor, tresare dureros, dîndu-se înapoi. Aceasta e neînțelegerea mare a lumii, în ceea ce îl privește pe Crist. Cînd îl duc jandarmii, *Quint* rostește tăios teribilele cuvinte: „de acum înainte să nu mai întrebați pe nimeni despre mine!"

Săptămîna viitoare o să avem iar cursuri de aspirantură, mă bucur de ele, din cauza divertismentului pe care-l vor aduce; bănuiesc că o să fiu repartizat ofițer instructor, ceea ce o să mă amuze; dar cu toate variațiile, viața e totuși prea goală. După amiaza îl inițiez pe șeful meu în probleme de balistică; el vrea să treacă la armata din Balcani, dar are mari lipsuri în cunoștințele de artilerie. Ce viață neroadă, de teatru și de vis, e și asta!

Relativ la încălzire centrală: desenează-mi un plan grosolan al casei, cu mărimea aproximativă a încăperilor — cubajul. Am posibilitatea să mi se facă un deviz pentru cît ar putea să coste o asemenea instalație; aș profita de această ocazie care nu mă obligă cu nimic, ca să avem măcar o idee pentru a putea aprecia eventuale propuneri ulterioare. Trăiește în pace și umblă mai bine dispusă

prin căsuța noastră — că nici războiul n-o să mai țină o veșnicie.

Frz.

24. XI. 15.

D. M., citesc și iar citesc *Emanuel Quint*; parcă ți se face cald și te simți liber citind cartea asta atît de curată. Și îmi și lămurește multe din firul gîndirii tale, pentru care nu izbuteam să găsesc o cheie potrivită, pentru că e întrepătruns de deducții și concluzii izvorîte din alte surse, care-l deteriorează și-l estompează. Dar în cartea asta se află și acea linie dreaptă pe care o caut și eu din totdeauna; dacă ar fi să-ți dau un sfat, el ar suna așa: pune-l deoparte pe Tolstoi, care te induce în eroare pentru că e sofisticat; nu mă îndoiesc că poartă în suflet aceleași idei ca și Hauptmann, dar el e prea discursiv, prea pedant în logica lui, o simt cu multă precizie de cîte ori îl citesc; e tendențios și tocmai de aceea, cu toată lupta lui cinstită, nu e curat. Și tot așa, dar în mult mai mare măsură, sînt necurate „Drumurile noi". Au tot felul de meandre care le abat de la calea curată. Fără îndoială că îl pricep acum și pe Kaminski din moment ce îi cunosc modelul spiritual. Dar și el o să trebuiască să fie prudent, să nu se rătăcească în diletantism și în cine știe ce pedanterie.

Ceea ce îmi rămîne nelămurit e modesta capacitate de absorbție spirituală a vremii noastre. Egidy *, Haeckel ** și alții, sînt devorați în mii de exemplare, pe cînd o asemenea carte rămîne necitită (cel puțin după

---

* Moritz von Egidy, (1847—1898), născut la Mainz. Scriitor moralist german.

** Ernst Haekel, (1834—1919), născut la Potsdam. Zoolog și umanist german. A scris între altele: „Forme artistice în natură".

cîte știu eu) și fără efect asupra spiritului vremii noastre. Dacă a citit-o Kandinsky? Bănuiesc că ar fi posibil; fiindcă nici pe Kandinsky nu l-am cunoscut prea bine. O știu Kubin, Klee, Wolfskehl? Înainte de toate dăruiește-le-o Niestlé-ilor; dă-le-o din partea mea ca dar de Crăciun. Tare aș vrea să-l cunosc personal pe Hauptmann; poate ne ducem împreună în Silezia. Explicația faptului pentru care o asemenea carte a putut să exercite o influență atît de redusă nu poate fi decît ignoranța oamenilor; o înțeleg greșit în totalitate, o iau drept literatură și nu caută s-o cuprindă pînă la ultima ei puritate spirituală. Iar Hauptmann le ușurează această neînțelegere, poate dintr-o bunătate lăuntrică sau un simțămînt de milă și jenă. În aceasta sălășluiește și acel tact de rară finețe care nu-l părăsește în tot lungul cărții. Mai bine spus, se preface că ceea ce aruncă la gunoi sînt pietricele și prundiș, nu perle; numai cei care văd pot să-și dea seama că nu sînt pietricelele. Asta și face spiritul acesta atît de demn de încredere.

Doar încă o sărutare; fiindcă trebuie să închei repede scrisoarea, ca să apuce să plece.

Al tău
Frz.

sîmbătă, 27. XI. 15.

D. M., alăturat două fotografii făcute la Ch. cu domnii de la Secția II-a și actualul meu șef, locotenentul Grüner (al cincelea din stînga, cel cu figură de Dante), de pe vremea cînd eram încă locțiitor de ofițer. Rezemat de peretele casei, lîngă mine, în spate, stă sublocotenentul Bittel, cumnatul baronului Dürnhaus.

Ieri a nins, dar astăzi e senin, ger uscat, de iarnă cu adevărat aspră. Toată ziua n-auzi o

împuşcătură. Abia dacă mai poţi crede că te afli în război; iar campania din Balcani are ceva atît de ireal, de norocos în ea, că noi ne cîştigăm şansele numai din greşelile adversarului. După mine, drama asta prelungită e plină de elemente shakespeariene, a căror teatralitate e întreţinută şi sporită mai ales de atitudinea ambiguă a Greciei şi de intrarea în scenă în chip de *Deux ex machina*, a „Bulgariei June". Nu m-aş fi gîndit niciodată că lumea europeană e încă în stare de atîta dramatism romantic. Dacă te gîndeşti astăzi la război, nimereşti în lumea reprezentărilor şi a poeziei shakespeariene. N-o spun în zeflemea — ci tocmai pentru că dă mult de gîndit din punct de vedere poetic şi al artei, chiar mai mult decît sub aspectul vieţii, al spiritualităţii umane.

În sfîrşit am ajuns şi la finele cărţii lui *Quint*; din punct de vedere spiritual, ea e limpede ca un firmament înstelat; cînd mă gîndesc la viaţa lui *Quint*, mă cuprinde acelaşi simţămînt de căldură ca la vederea cerului semănat cu stele, care mi-a devenit atît de prieten în aceşti ani de război. Viaţa lui *Quint* e străbătută de acea linie curată, abstractă, după care am umblat şi eu atît şi pe care am trecut-o spiritual prin toate; n-am reuşit însă niciodată s-o împletesc cu viaţa, cel puţin cu viaţa umană (de aceea nici nu pot să pictez oameni). *Quint* a împletit de foarte multe ori viaţa cu ideea lui curată; şi tocmai faptul că a rămas, cu toate acestea, pur, îi conferă grandoare divină.

Cu adîncă dragoste

al tău Frz.

1. dec. 15.

133 D. M., astăzi am primit multă poştă de la tine, scrisori din 19, 24 şi 27 (din München),

Cred că în sfîrşit a ajuns la tine şi cea de la mine. N-a sosit însă pachetelul cu ceară de sigiliu. Dar scrisoarea din 19 m-a bucurat în mod deosebit ; scrii acolo că scurtul răgaz în care am stat împreună şi schimbul nostru de idei mi te-a adus mult mai aproape şi că ai vrea să întreţii această stare. Tot aşa mi-a mers şi mie ,iar lectura lui *Quint* mi-a sporit această siguranţă sufletească. Îmi mai ceri, într-una din scrisori, să-ţi povestesc din lectura mea *(Quint)* ; nu ştiu dacă pot s-o fac imediat. Acolo nu-s multe de spus, totul e limpede, fără nici un *à peu près*, aproximaţie sau concesie ; nu simt în mine tendinţa primară a martiriului practic. Dar sufletul mi-e prea curat şi prea sincer ca să facă diletantism cu conştiinţa. Pentru că există o singură mîntuire şi reînnoire : să elimin din opera mea orice aproximaţie şi orice concesie, indiferent de ce natură ar fi ea. Concepţia lui *Quint* despre curăţenie, puritate, n-a fost înţeleasă de nici unul dintre discipolii lui ; nici măcar de Dominik, fiindcă altfel nu s-ar fi omorît ; fiindcă prin aceasta diminuează răspunderea ideii pe care o are şi într-o oarecare măsură îşi ia o plată pentru munca pe care n-a depus-o ; — ar fi acelaşi lucru ca atunci cînd, în ziua în care mi-am însuşit noţiunea de curăţenie, aş lua hotărîrea să nu mai pictez (adică „să nu mai trăiesc"). Nu-i nevoie să ne întoarcem la imperfecţie şi să ne punem mîinile în poală, pentru că ne e frică ; înţeleg abia astăzi, pentru întîia dată, de ce a fost aruncat atîta oprobiu asupra sinuciderilor ; fără îndoială că pornind de la gîndul că nu ţi-e permis să te sustragi răspunderii de unul singur, în mod egoist. Curînd am să-ţi trimit cartea şi cîteva cutii goale.

M-am gîndit la posibilitatea obţinerii unui concediu mai lung sau a unei rechemări pentru lucru ; sînt convins însă că aşa ceva e realizabil doar în cazul unei comenzi oficiale,

ca să solicit concediul pentru executarea ei; dar o asemenea comandă nu poate fi obținută fără compromisuri, pe care tot nu le-aș accepta. E bine deci să-l previi pe Alfred Mayer să nu se osteneaască să-mi fabrice o comandă de stat, pe care în cele din urmă tot aș refuza-o. Trebuie să avem răbdare; nu numai noi doi simțim nevoie urgentă de pace. Mă bucur că buna noastră Hanni e iar sănătoasă.

1 dec. 1915

Dragă mamă, multe mulțumiri pentru plăcuta ta scrisoare nr. 117. Dacă X se gîndește numai la muzica lui Schönberg * din *Călărețul albastru*, atunci îi poți spune că și aprecierea mea asupra muzicii lui X s-a schimbat. Sigur că sună foarte stimulativ și interesant, dar rămîne totuși tributară sentimentalismului. Mai interesat aș fi să-mi relateze cîte ceva despre Kulbin (un muzician rus); desigur, dacă știe. Dar nu mai sînt în stare să discut în liniște despre asemenea lucruri, atît îmi e de dor de munca mea, dor care îmi furnică tot mai mult degetele; cînd o să înceapă iar viața aceea spirituală în care să nu fii stăpînit de alt gînd decît de acela de a găsi și prezenta idei curate ce să stea la ridicarea temeliei lumii? Zilele astea de concediu, care mi-au adus în apropiere femei, prieteni și artă, mi-au sporit nemaipomenit acest dor; mă simt aci, afară, ca o larvă; războiul s-a întrecut pe el însuși, a devenit fără sens și tot fără sens sînt și sacrificiile pe care le cere. Ceva mai lipsit de conștiință și mai trist ca sîngele vărsat pe *Isonzo*, nu poate fi imaginat de creierul uman.

---

* Arnold Schönberg, (1874—1957), născut la Viena. Compozitor german, părintele teoretic al muzicii atonale.

Ieri mi-a venit un pachețel cu turtă dulce de la Babette — se gîndește cu aceeași credință la băieții mari din *Passing*. Ajungem și în postul Crăciunului; de data asta n-o să putem să-ți prefirăm crenguțe pe deasupra patului, lucru pe care l-am uitat atît de des în anii de pace. Ei, dar așa privești adesea înapoi, gîndind la toate cîte le puteai face!

2. XII. 15.

D. M..., sigur că ceea ce scrii despre muzica lui Noren e just și bine spus. Nu știu nici eu dacă există o muzică adevărat cubistă. De auzit, încă nu am auzit. În spirit, latent, sigur că da; tot așa cum există tăinuite în spirit și tablouri adevărate, autentic curate. Poate că există și cîte ceva concret — doar că nu sîntem încă destul de copți pentru a afla unde se află și care sînt cele mai bune începuturi; cred că așa ceva e foarte posibil; pentru că în marea învălmășeală spirituală în care se află Europa astăzi, nici nu putem să întrevedem adevăratele linii și forme.

E de crezut că începuturile sînt mai evidente în pictură decît în muzică — dar desigur că există și acolo; trebuie numai ascultată cu multă ascuțime — nu la concerte, ci înlăuntrul nostru — așa cum pictura nouă nu trebuie căutată în săli de expoziții ci pe stradă, în viață și noaptea. Eu văd foarte limpede noua muzică, contrapunctul cu desăvîrșire nou, în cerul înstelat. Faptul că și noi ne putem citi destinul și adevărul în stele — depinde doar de felul în care le privim. Nu spun asta în joacă, sau dintr-o pornire mistică, ci pur și simplu din simțămintele și din experiența mea. Dar același lucru poate fi văzut și la lumina zilei, în natura diurnă, pe chipurile oamenilor, în adierea vîntului — doar că îmi pare mai clar, mai puțin alterat

şi neestompat, mai abstract şi arătat mai evident de cerul înstelat. Iar dacă ai învăţat să citeşti în cartea lui odată, bunăoară pentru muzicieni, ritmul în care apar figurile se leagă şi îşi cîntă reciproc, oferă o sursă de inspiraţie inepuizabilă. De multe ori umblu cu imaginile figurilor stelare în cap; cu toată realitatea cu adevărat stupidă şi miasmele omeneşti neplăcute care mă înveselesc. Fiindcă oamenii de aci nu au în cap decît vanitatea lor personală, dirijată de ambiţii lipsite total de valoare; am printre ei rolul unei figuri imposibile, iar acest „imposibil" constă tocmai în faptul că ei nici nu mă simt astfel; sînt foarte respectat ca om şi chiar ca ofiţer, dar ei gîndesc că aşa, cumva, trebuie să simt şi eu, măcar puţin, ca ei, şi se miră întotdeauna cînd nu mă necăjesc din cauza cutărui sau cutărui lucru. Ei nu sînt în stare să vadă că nu sînt deloc prezent, iar privirea lor pătrunde mai puţin pînă la acea linie pe care stau cu adevărat. În multe momente trebuie să mă aşez voluntar pe banca lor, să-i împiedic să perceapă depărtarea mea sufletească şi să fie mîhniţi din această pricină; aşa ceva e împotriva firii mele. Toată străduinţa mea constă în a-i face să nu observe stupiditatea relaţiei dintre noi. De multe ori singura modalitate de convieţuire corectă este tăcerea şi inducerea conştientă în eroare a semenului, nu acel „a spune pe nume", îngrozitoare şi mîhnitoare manie a multor fanatici ai adevărului.

Ceea ce văd eu pe cerul înstelat e fără îndoială asemănător cu „ceva"-ul pe care-l zăreşti tu în răzoarele de flori; dacă o să compari firmamentul semănat cu stele, cu porţiunea de teren pe care sînt risipite flori, o să pricepi uşor ce înţeleg eu prin dragostea mea pentru aştri.

Ce face bietul Schlick? Ieri am primit cartea ta poştală. De ce e oprită poşta? nu ştiu

nici eu. Fiindcă în sectorul nostru e sigur că nu se întîmplă nimic. Doar din cînd în cînd avem trageri violente, dar şi atunci ne limităm numai la dueluri de artilerie, fără participarea infanteriei. Iar aceste trageri nu vor să fie decît de ameninţare sau de prevenire, fără intenţii tactice mai serioase.

Din nefericire şi cu totul împotriva voinţei lui, baronul Stengel s-a trezit comandant de baterie într-o altă secţie. Fapt pe care-l regret, fiindcă m-am bucurat serios de societatea lui.

Sînt fericit că n-am fost trecut la pregătirea aspiranţilor; pe această vreme păcătoasă nu era de mine, — *Haumont* e pur şi simplu luat de ape. Nici nu ştii cînd te trezeşti răcit sau cu un reumatism, dacă eşti nevoit să stai mereu pe pajiştea udă şi în vînt, comandîndu-i pe alţii. Fiindcă pericolul, pentru cel care comandă, e mai mare; comandaţii, fiind în continuă mişcare, riscă mult mai puţin. Cu toate că tot n-aş fi avut nimic împotriva picului aceluia de teatru pe cîmpul de instrucţie; are asupra mea acelaşi efect abstract şi produce acelaşi amuzament interior pe care l-am simţit şi la cursul pe care l-am urmat.

În sfîrşit, adio şi nu fi tristă, brodează cu sîrg bucurîndu-te pentru vremile care or să înflorească şi pentru noi.

Da, mai scrii şi despre creştinism; dar întrebarea sună aproape aşa: despre felul cum îl citesc pe *Emanuel Quint*. Cred că scrisoarea mea de alaltăieri ţi-a şi dat cîteva răspunsuri; ţi-am scris în ea ce anume simt eu, care mi-ar fi conştiinţa: lucrul meu; nu viaţa ca atare; că, de fapt, nici nu pot să trec altfel peste imperfecţiile mele şi ale vieţii mele, decît transpunînd sensul existenţei în spiritual, adică în spiritualul independent de trupul friabil, deci în abstract. Că nu viaţa de mai tîrziu e ceea ce înţeleg eu

prin spiritual; aci mă interpretezi tu greşit. În realitate, nu sînt străin de ideea purificării — chiar mi se pare foarte natural (după cunoscutul dicton: dacă am putut fi născut, trebuie să fi şi murit). Treci însă cu gîndul la flori. E de o simplitate emoţionantă, care te face fericit. Dar prin viaţă spirituală eu înţeleg separarea esenţialului de neesenţial. Cel care înglobează mult mai mult în neesenţial, e cel slab. În fiecare zi arunc tot mai mult pe rugul neesenţialului — şi e frumos că esenţialul nu se diminuează, nu se îngustează, ci devine mai puternic, mai grandios. Citeşte cu atenţie în *Quint* — acolo se află spus cu maximă fineţe şi profunzime, tot. Trebuie numai să fii lămurită în permanenţă că limba şi logica noastră sînt chemate în cea mai mică măsură să spună „ultimul cuvînt" despre tainele vieţii. Mi se pare că eşti încă în căutarea unei formule lexicale pentru definirea în vorbe a conţinutului ideii de divin — să ştii însă că nu există; sau tot atît de puţin cum poţi să explici în cuvinte arta. Sigur că pot fi duse discuţii, dar întotdeauna cu conştiinţa limitelor între care cuvîntul nu mai spune nimic şi recade în strîmtul lui sens gramatical. Cînd o să fiu iar acasă şi o să ne trăim din nou viaţa împreună, ai să pricepi şi repede şi exact cum înţeleg eu toate treburile astea; nici n-are cum să existe o neînţelegere. Relaţiile cu desăvîrşire imposibile în care mi-a împins războiul personalitatea, mi-au limpezit fiinţa şi gîndurile tocmai prin contradicţiile lor, obligîndu-mă, într-o anumită măsură, să optez.

Să fii sănătoasă, salută-l pe Kaminski şi mîngîie-l şi pe bătrînul Russi şi căprioarele mici. Mai mult decît să le sileşti să mănînce fîn şi să le dai crengi de alun şi de gorun, nu se poate face.

D. M..., cu adevărată plăcere citesc acum cărticelele lui Bölsche * despre geneza pămîntului ; şi gîndul îmi tot fuge la plimbarea noastră în valea *Leinbach*, cu cutele ei groteşti de piatră. O să ne mai ducem fără îndoială odată acolo, să căutăm scoici, dar atunci cînd oamenii îşi vor fi dat seama că din toate împuşcăturile lor tot nu iese nimic deştept sau revelator. Iar nebunia cea mai curată a acestui întreg front de vest, desigur că e *St. Michiel*. Oraşul e numai la un kilometru şi jumătate de prima tranşee franceză. Dar am interzis tragerile de artilerie asupra lor ; mai precis, dacă totuşi un singur proiectil francez de artilerie pică pe el, declanşăm imediat o canonadă ucigătoare asupra localităţii *Commercy*, la care ţin ei ; astfel că ne lasă plăcerea de a fi la *St. Michiel*, cu cafeneaua lui. Numai la anumite ceasuri de seară e deranjat cu trageri de infanterie şi atunci doar strada principală pe care se află şi cafeneaua amintită, în care servesc cucoane. Aşa încît nu trebuie să fim prudenţi decît la întoarcerea acasă, adică în jurul orelor de închidere. M-am interesat în timpul din urmă dacă dentistul poate să lucreze în linişte. „Sigur că da", mi s-a răspuns, „doar că locuieşte în strada cutare şi cutare care e dosnică". Pentru noi, dosnic înseamnă în partea de răsărit, în timp ce în vest, înseamnă în faţă. Oraşul lui Kubin, „Perla", rămîne departe în urma acestei realităţi groteşti ; dealtfel, în *St. Michiel* există aceeaşi puţin stupidă şi puţin periculoasă atmosferă de indiferenţă faţă de toate şi de tot, ca şi în „Perla" ; chiar şi acel fatidic „nu se poate pleca din el", din cartea lui Kubin, e valabil pentru cei care se adăpostesc aci. Dacă îl

---

* Wilhelm Bölsche, născut la Köln în 1861. Scriitor german, în special autor de literatură de popularizare a ştiinţelor naturii.

vezi cumva pe Kubin, poți să i-o și povestești ; e depășit — viața a mers mai departe chiar decît fantezia lui.

Astăzi ne-au venit fețe de pernă. Or să ne țină o vreme. Pentru că de rufăria bună îmi pare rău ; femeile spală foarte prost aci. Apa e mereu tulbure, iar ele bat rufele de parcă ar vrea să le facă zdrențe.

Alăturat o scrisoare de la Lasker. Poate o să-mi facă iar plăcere cînd am s-o văd ; dar scrisoarea mea n-a înțeles-o — sau poate n-a vrut s-o înțeleagă ; asta mă face să-mi pară rău de X, pe care de fapt îl iubesc ; mă văd ciudat de bine în chipul lui. Și eu am fost tot atît de înțelept, tot atît de cunoscător de oameni și m-am „plictisit" tot atît peste tot. Iar desenele mele tot neartistice au fost, chiar dacă mai ferme, fiindcă eu făceam, spre deosebire de Paul, cel mult un desen mărunt pe lună. Dar în chipul lui e ceva care-mi readuce în minte copilăria cu tainele ei și mă face să-l iubesc. Eu îl aveam atunci pe tata, și ce a însemnat pentru mine acel om ciudat și filosof ! În timp ce Paul nici măcar n-avea tată !

6. XII. 15.

D. M., așadar micuțul Schlick și-a sfîrșit și el scurtul vis de căprioară. Fiindcă de fapt e chiar așa ; de cîte ori mă gîndesc la viața atît de scurtă a unui mic animal, nu mai pot scăpa de impresia că totul n-a fost decît un vis ; de data asta un vis de căprioară, altă dată un vis de om ; numai acel „ceva" care visează este imanent, de nedistrus. Am apucat și eu zilele astea o moarte ciudată, tulburătoare, a unui cal. Cel mai focos, frumos și mai credincios cal al coloanei, alb și puternic, un adevărat Pegas de legendă, a murit subit în urma unei apendicite (avea viermi în apendice !). Totul s-a consumat pe neașteptate, abia dacă a fost cu adevărat

bolnav, trei zile; doar în ultimele două ceasuri trebuie să fi avut dureri mari, pentru că ofta și gemea; aveam senzația că gemetele erau acelea ale unui om trezit dintr-un vis frumos. Iar după numai cîteva minute, aveam în față cadavrul urît, grosolan și în descompunere al unui cal oarecare — Pegasul dispăruse —, doar resturile rău mirositoare ce trebuiau îngropate; mi-am amintit atunci acele cuvinte îmbietoare la meditație, care se spun de veacuri: „lăsați-i pe morți să-și îngroape morții!"

7 și 8 XII. 15.

D. M., tare sînt curios unde o să fim azvîrliți de Crăciunul ăsta. Mama îmi scria deunăzi că speră ca pachetul ei de anul acesta să ajungă „la timp". Numai eu nu sper, fiindcă pornim iar în „voiaj". Și afară de urări scrise și de dorul meu, nici măcar n-o să-ți pot trimite un dar de Crăciun. Dacă afli ceva, un lucru pe care ți-l dorești, te rog cumpără-ți-l în numele meu. Dar de băut, am să beau multe „punciuri" în sănătatea ta și a noastră, a amîndurora. De cînd baronul Stengel e iar comandantul coloanei, sînt mult mai mulțumit. Ne înțelegem foarte bine; cred chiar că o să ne pricepem să ne întreținem reciproc buna dispoziție. Dacă te saturi de citit (adică nu mai ai chef de Shakespeare, nici de Hoffmann, Dostoevski sau Hölderlin) treci la Fabre,* Bölsche sau scrieri asemănătoare. Nu-ți poți imagina ceva mai captivant și mai satisfăcător atît pentru trecerea timpului, cît și pentru sporirea cunoștințelor, decît lectura aceasta din cercetătorii naturaliști, despre genealogia plantelor, a animalelor și perioadele geologice (mai ales acestea din urmă), viața insectelor, astronomia, etc. Ka-

* Jean H. Fabre (*Saint Léons* 1823—1915), entomolog francez, a scris Amintiri entomologice, din care s-au tradus fragmente în numeroase limbi.

minski e bine inițiat în aceste domenii? Pe mine mă interesează asemenea lucruri de o sută de ori mai mult ca economia națională, descoperirile moderne, sau altele. Citesc treburile astea, ordonările geologice, legile matematice, cu un acompaniament al subconștientului, căutînd presentimentele și deducțiile care se află printre rînduri; că noțiunea de lege a naturii am scos-o de mult din circulație; cel mult există o „ordonare logică"; faptul că tot ceea ce se întîmplă e periodic, exclude conceptul de lege, totul e doar schimbare, oscilație în perioade imense de timp. Chiar și știința exactă nu e decît o foarte ascuțită și înaltă modalitate de gîndire europeană, o „concepție". Nu ești în stare să-ți extinzi viața de reprezentări destul de mult, dacă vrei să te smulgi din îngustimea egocentrică a acestei vieți amărîte și să ai parte de spiritualitatea pură. Desigur că asemenea dispoziții se vor manifesta întotdeauna în viață, chiar trebuie...

Gemüllich — Leiningen, 16. XII. 15.

D. M., astăzi am primit lunga ta scrisoare din 13, în care te ocupi atît de mult de străvechea problemă a spunerii adevărului, a trecerii sub tăcere și teatrului pe care-l jucăm. Nu trebuie să tratezi ultima dintre atitudini cu atîta severitate. Cînd jocul nu-i purtat din dragoste, sigur că n-are finețe, e dur și necinstit. Dar eu cred că în miezul problemei se află tocmai ideea că un adevăr neînțeles nici nu mai e un adevăr (pentru cel care nu l-a priceput) și prin aceasta își greșește sensul. Oamenii nu sînt toți la același nivel. Celor ce sînt la nivelul meu, cum ar fi Niestlé, de pildă, nu trebuie să le spun adevărul; pentru că în cazul acesta cuvintele se întregesc cu simțămintele (dar în pro-

bleme de artă pură, nu stăm pe același plan

— de aceea nu putem discuta împreună despre artă și atunci, ori tăcem, ori jucăm cîte un pic de teatru ocazional). Dacă vreunul se află mai sus sau mai jos decît mine, trebuie să-i spun adevărul curat, dar totuși astfel potrivit ca să-l priceapă, și atunci acel limbaj adus la nivelul lui de înțelegere capătă de îndată și o altă semnificație. Felul meu adevărat de a vorbi, pentru mama e chinezesc — și atunci (pentru că în cazul dat eu sînt mai sus) pe limba mea; sigur că pentru mine asta-i o vorbărie fără sens — pentru mama însă, are sens. Cred că ți-am mai spus de curînd că nu trebuie să ne încredem prea mult în vorbe; nimic nu-i mai schimbător decît cuvintele. La fiecare treaptă umană, în fiecare mediu, capătă mereu cîte o altă semnificație. Le reușește numai poeților să exprime valabilități prin cuvinte, dar lucrul acesta se poate întîmpla numai în domeniul misterios al artei, dar și atunci cu adaosul „cine poate să priceapă, să priceapă!". Dincolo de regiunea artei pure însă, se săvîrșește o adevărată destrăbălare cu limba; capătă asemănare cu moneta care are curs flotant, sau curs impus de stat; adică mai apare din cînd în cînd și cîte un faliment lexical total. Cu vorbele se specvlează tot așa ca și cu hîrtiile de valoare. Și atunci, cum vrei să utilizezi o unealtă atît de vulgară, ca să exprimi adevărul! Faptul că poeții se slujesc de cuvinte, în cazul nostru nu spune nimic. Cîte izbutesc să facă muzicienii cu sunetul, și e doar și el tot un element de falsificare a limbii. Îți spun toate acestea cu cea mai mare seriozitate. Ia gîndește-te bine. Unii oameni se servesc de limbaj ca să exprime sumedenie de aiureli zăpăcitoare, pe care le pun în circulație sub denumirea de „idei". Însă de fapt, ar trebui să vorbească mult mai puțin și să trăiască cu sentimente. Pot să-și ridice glasul și să „vorbească" poeții și profeții — fiindcă ei au lim-

ba lor, pentru ei, și apoi plămădesc și gînduri ; dar ei sînt artiști, apariții extrapersonale ; nu știu nimic despre ei, doar despre spiritualitate, ca să mă exprim în limbajul lui *Quint*. Dar nu vreau, prin neîncrederea pe care o acord eu cuvîntului, să te fac să fii nesigură. Cînd e utilizat fără „tendință", atunci e inocent și inofensiv ; mi se pare numai mie un material neindicat pentru a răspîndi adevăr în jur.

Am alăturat o scrisoare plăcută de la Koehler, apoi incredibilul testament al lui Menzel ! ! * și o notiță despre Mozart ; cum a fost posibil ca Mozart să fie azvîrlit într-o groapă comună ? Mi-e puțin cunoscută viața lui ; poate îmi împrumută Kaminski o biografie ; vreau să cred că dispune de una. De cumpărat să nu-mi cumperi însă — citesc așa ceva doar odată și atunci numai fragmentar, iar apoi nici atît dacă nu e o operă de artă, cum e cartea despre Gauguin. Dar stai că-mi aduc aminte, trimite-mi, în franceză, *Stendhal, Vie de Mozart, Haydn* și poate *Händel*. Cred că le găsești în ediția verde (80 Pfg.). Așa ceva o să citesc cu plăcere acum. Probabil că ai dreptate cu micul Schlick, sigur că animalul n-a rezistat frigului. În orice caz dă-i de știre contabilului forestier că ești în căutarea unui căprior, oamenii de felul lui știu sigur surse de procurare ; eventual poți să-i spui și inspectorului silvic. Cele 30 pînă la 40 de mărci dă-le cu toată liniștea, cînd se ivește vreo ocazie — dacă mă întorc, le cheltuiesc eu oricum ; îmi pare nespus de rău de Hanni, că-i așa de singură. Dar tocmai în iernile grele se prind animale de pădure ; zi-i și lui Bauer și fratelui Heinrizi, care cred că-i vînător ; iar apoi așterne crengi, cît mai des, pe partea lungă, cu două sîrme înainte. Dar

---

* Adolf von Menzel, pictor și desenator german născut la Breslau în 1815, mort în 1905. Oarecum impresionist ca factură.

ai putea să-ţi ţii o oaie tînără, sau un ied — atunci Hanni ar avea societate. În cazul celei dintîi, să te uiţi bine la mama oaie, să fie un animal frumos. Aci sînt unele minunate, destul de zvelte, cu lîna netedă şi capul negru. (Poate te duci într-o zi la tîrg). În ce-o priveşte pe Elly Ney *, s-ar putea să ai dreptate că interpretarea ei a fost prea senzuală. Mie mi-a rămas mai viu în amintire valsul de la urmă — dar cred că acela n-a fost cîntat senzual ci cu suflet, cu încîntare; acelaşi efect l-au avut asupra mea şi unele părţi din Brahms, pe cînd pe Langenhan, cu *Sonata Kreutzer*, îl reţin doar ca o amintire nu tocmai plăcută, în comparaţie cu Pugno **, de la care am ascultat-o prima oară (cu Ysaye). Dar toate astea sînt numai amintiri răzleţe, influenţate de dispoziţii personale.

Al tău Frz.

Strassburg 20/21 XII. 15.

D. M..., cu puţin înainte ţi-am expediat o ilustrată de-aci; drept cadou de Crăciun mi-am luat o zi de concediu, să revăd *Münster* ***-ul, care m-a tulburat atît de adînc cu un an în urmă. Excursia a izbutit să fie reuşită; am plecat ieri seară cu o trăsurică de la *Leiningen* la *Bensdorf*, acolo m-am suit în accelerat şi la 8,40 am fost la *Strassburg*. Drumul parcurs la lumina lunii, cu trăsura, a fost el însuşi plin de farmec şi visuri, dar mai ales hoinăreala de noapte prin *Strassburg*! E ceva cu totul deosebit să pici în împrejurările astea într-un oraş mare, aşa dintr-odată; (München nu mai are asupra mea un efect atît de direct, de nemijlo-

---

* Cîntăreaţă de operă la Berlin, contemporană cu Franz Marc.

** Raoul Pugno, muzician francez, a compus oratorii.

*** Catedrală, dom.

cit, pentru că mi-e prea cunoscut, am acolo interese personale, nu sînt singur); un asemenea oraş exprimă toată şi cu adevărat neplăcuta ciudăţenie a vremii noastre; iar prezenta stare de război, îi mai adaugă şi ea o anumită lumină. Ai impresia că te afli în infern, într-o cafenea cu jucători de cărţi, tipuri de negustori, chelneriţe amărîte; chiar şi viaţa străzii îţi apare ciudată, subterană, ireală, de parcă s-ar fi sfîrşit de mult şi ar fi rămas doar imaginea. Pe chipuri se vedeau patimile cele mai curioase. La un moment dat am văzut o pasăre stînd pe o balustradă; senzaţia care m-a cuprins a fost că doar ea era singura fiinţă cu adevărat vie în acel oraş mort, în care nu mai umblă decît cadavre vii. Înţeleg perfect „Perla" lui Kubin. Nici măcar nu mi-a imprimat o anume melancolie — arta nu e lovită de morţi de acest fel. Numai într-o chestiune mi-a mers straniu; scopul secundar al călătoriei mele a fost, de fapt, să-ţi cumpăr un mic dar de Crăciun; nu eram hotărît pentru ceva anume, dar speram că am să găsesc totuşi; ceea ce am văzut însă, era mort. Iar pasărea de pe balustradă nu eram în stare s-o prind, să ţi-o trimit. Aşa că n-am putut să mă decid pentru nimic, nici măcar pentru un lucruşor mărunt — că doar nu voiam să-ţi trimit mare lucru. Am renunţat atunci şi-ţi scriu doar că n-am putut să-ţi trimit nici un dar, decît doar dragostea mea vie şi caldă în care te rog să crezi, şi ştiu bine că şi crezi. Trebuie să ne consolăm amîndoi! O să fie iar toate bune şi pentru noi. Acum mă duc să-mi iau cina şi apoi călătoresc înapoi la *Bensdorf*, unde mă aşteaptă iar trăsurica.

Cu drag

al tău Frz.

D. M., că amuleta aceea drăguță a sosit ceva mai tîrziu, nu are nici o importanță; am fost atît de ocupat cu Crăciunul soldaților mei în 24/25, încît pentru Crăciunul meu n-am mai avut timp. În 25 am ascultat un concert destul de agreabil la *Wirmingen*; l-a organizat un regiment de infanterie în a cărui componență se găsesc cîțiva cîntăreți de operă și violoniști. Un *larghetto* și *andante* de Händel, muzică frumoasă, spirituală, mai mult strălucitoare și plină de gestică, decît de profunzime; un Beethoven, slab executat, din care se întrezărea prea mult romanticul; și alții. M-a captivat. Foarte original a fost ceva de Adam * — bănuiesc Cornelianul; avea în el ceva din anii 60, de mare farmec.

. . . . . .

Nu te lăsa copleșită de amărăciune; să fii tristă și plină de dor ca un *adagio*, da, dar forma trebuie păstrată în interior.
Pentru că vreau ca scrisoarea să plece, închei repede.

Frz. M.

---

* Adolphe Adam, profesor de pian și compozitor francez (Paris 1803—1856).

Anul nou, 16!

Draga mea, un an nou bun și fericire! Așadar de astăzi purtăm chipul nou al lui 16. Pămîntul se îmbogățește cu cel mai sîngeros an din existența lui milenară. E îngrozitor numai s-o gîndești; și toate astea pentru nimic, de dragul unei neînțelegeri, din lipsa de a te putea face înțeles omenește de semen. Iar așa ceva tocmai în Europa! Fără îndoială că totul trebuie învățat de la început, regîndit, ca să se poată pune capăt unei asemenea psihologii groaznice a acțiunii, ca ea să nu fie numai hulită, urîtă, batjocorită sau jelită, ci percepută în temeiurile ei, pentru generarea de concepții contrare.

E o zi frumoasă de an nou astăzi, poate pentru că aerul e puțin primăvăratec; clopotele de an nou au o rezonanță deosebit de emotivă. Nu intru fără plăcere în acest an; optimismul meu e incurabil; lipsa de optimism înseamnă lipsă de forță și de voință!

În seara de ieri am golit nu puține pahare pentru tine — dar am închinat și unul special, atunci cînd s-a intonat valsul din *Povestirile lui Hoffmann!* (Citeră, vioară și ghitară.) Cînd s-o întoarce pacea, Wolfskehl o
149 să fie obligat să organizeze o serată mare și

atunci o să dansăm iar cîteva valsuri vechi. Asta poți să i-o spui lui Wolfskehl încă de astăzi, de la mine, fiindcă vreau să contez cu certitudine pe acest lucru.

10. I. 16.

D. M., în mod cu totul surprinzător și pentru prima dată în ultimul timp, în noaptea de ieri a fost iar un cer limpede, înstelat; era tot atît de minunat ca și primăvara; dar dimineața a fost la fel de goală, cenușie și murdară, ca de obicei. Nu poți sta fără mantaua cauciucată.

Scrisorile tale agreabile din 7 și 8, cît și caietul Gundolf, au sosit astăzi. Mă bucur. După ce voi fi citit cu toată atenția caietul, am să-ți trimit o scrisoare cuprinzătoare. Multe din cele pe care le spune el acolo, repetă aproape cuvînt cu cuvînt afirmațiile făcute de mine mai înainte, lui August: de pildă cum cuceririle tehnicii (zborul, mașinile, telefonul și altele), nu l-au împins pe om înainte din punct de vedere spiritual și ca esență, nici măcar cu un centimetru, ci s-au dezvoltat în contul unei capacități intuitive primare. Înainte oamenii percepeau cu simțurile cum îi mergea unui prieten — astăzi îl întreabă la telefon; înainte operele poeților erau cunoscute în întregime pe dinafară, astăzi zac tipărite ieftin, în fiecare dulap cu cărți. Forța amintirilor se pierde cu fiecare mijloc de reproducere. Și mai ales cu mașinăriile care urmează să „preia" munca oamenilor. Astea toate sînt foarte clare. Ca și rezultatele acestui război: blestem și pedeapsă, că practicăm științele de dragul aplicațiilor lor practice și a eficienței pe care o au.

Excludem natura, cu toate efectele ei firești și, în același timp, acționînd tainic, ne facem stăpînii ei, străbatem în goană spații

și timp, îi maimuțărim procedeele chimice; dar toate succesele noastre se întorc ca niște duhuri rele, tot împotriva noastră, ne răpun propriile noastre arme, ca pe o generație rea care se descărnează singură, pentru că în aroganța și îndrăzneala ei scîrboasă de a pătrunde într-o lume spirituală interzisă (pe care spera s-o și valorifice imediat, practic) și-a pierdut sprijinul interior. Toate acestea sînt clare, tot așa ca și ideile de bază ale lui Gundolf, că viața noastră culturală nu mai este „funcție corporală" ci joc de hazard cu forțe organice pe care nu le pricepem în intimitatea lor, dar le utilizăm experimental. De aceea n-am contestat niciodată trupul și viața organică; tendința mea spre abstract, spre linia pură, este cu totul altceva. Dar am să-l citesc întîi pe Gundolf, să văd cu toată atenția ce vrea și cum consideră lucrurile și apoi am să-ți scriu pe larg.

Poveștile chinezești nu mi-au venit încă — dar o să vină; mă bucur mult și îți mulțumesc dinainte; nici nu mă mai gîndeam la ele și faptul că mi le-am dorit; fiindcă uit mereu aceste lucruri; dar acum mă bucur de carte. Îți mulțumesc pentru floricele; anemone, încă de pe acum! Cred că umflătura pe care o are Hanni, se trage de la procesul de rumegare — sînt aproape sigur.

Al tău Frz.

12. I. 16.

D. M., am citit cu mare satisfacție articolul lui Gundolf și, așa cum te cunosc, înțeleg prea bine de ce ți-a făcut o asemenea impresie; într-adevăr, poți să subscrii cu conștiința împăcată fiecare rînd; și vine în așa măsură în întîmpinarea propriilor mele idei, încît convingerile lui nici nu mă irită, nici
151 nu mă stîrnesc la opoziție. Sigur că nu vreau

să susțin cu asta că în străduințele și viața mea de pînă acum nu m-am abătut de la ele, n-am fost orbit de altele ; dar acum văd totul foarte limpede, pentru că războiul mi-a dat clarificarea (desigur, e trist că din timp în timp trebuie lăudat și războiul). Foarte frumos și precis formulează Gundolf realitatea că opera de creație se naște numai dintr-o plinătate trăită nu și dintr-o lipsă recunoscută (ca de pildă muzica lui Strauss, sau chiar lucrările lui Campendonk *. La el mă gîndesc adesea ; da, e foarte frumos, dar unde-i locul lucrărilor lui ? Care sînt lacunele ce pot fi umplute cu ele astăzi ? La Klee nu mă întreb niciodată acest lucru, fiindcă operele sale sînt copiii lui — radiații ale vieții).

Asupra lui Kandinsky însă, n-o să cădem așa de ușor de acord. El îmi pare a fi dintre acei oameni care radiază dintr-un punct central pînă la depărtări surprinzătoare (caracteristic geniilor slave), dar fără să fie din această cauză un centru de greutate important și durabil și un om complet ; dar nici unul greoi ca Cézanne sau Rousseau. Să nu-i interpretăm însă greșit toleranța ; am impresia, din porțiunile însemnate, că tu o faci (chiar și în ce privește toleranța mea și tratarea cu importanță a elementelor neesențiale). Nu întotdeauna depinde de cuvînt, ci de spiritualitatea din care se produc lucrurile. Eu țin seamă de multe treburi (despre care alții cîrtesc, și chiar pe drept dacă ținem seama de atitudinea lor mai îngustă), din cauza bogăției mele lăuntrice, și-mi învestesc de îndată această avuție, fantezie, presentiment, în expresia mai puțin izbutită a unui om, decît să trec pe lîngă ea fără s-o bag în seamă și s-o contest numai pentru că nu e perfectă. Operele mari, gata terminate,

---

* Heinrich Campendonk, pictor și grafician german din grupul *Der Blaue Reiter*. Născut la Crefeld în 1889.

din centrul lumii, nu-mi acaparează niciodată în mod special interesul (ca antichităţile, Michelangelo sau Goethe), dar o iconiţă insignifiantă pictată pe sticlă, sau un biet cubist necunoscut, poate să mă pună în mişcare în întregime — încep să lucrez numaidecît. Asta e toleranţa mea şi „înţelegerea" lui Kandinsky. Oamenii care se înflăcărează numai în faţa a ceea ce e mai bun, a „direct valabilului", sînt neproductivi, ei trăiesc nu din „propriul lor centru", ci pe seama altora. Adică tocmai ceea ce Gundolf exprimă perfect de bine (pg. 25, pg. 12 şi 13) prin „incapacitatea de a preschimba şi prelucra materia care ţi se oferă". Dar cel mai mult m-a interesat Gundolf la sfîrşitul articolului său (pg. 32 şi urm.), acolo unde vorbeşte despre popor. Fiindcă niciodată n-am să mă lămuresc bine asupra acestei întrebări. El formulează perfect; conceptul de popor nu mai există; trebuie să ne deprindem cu acest fapt, *volens nolens*. Dar consecinţele acestei realităţi nu sînt încă lămurite toate; tare aş vrea să le discutăm odată Gundolf, Wolfskehl şi cu mine. Acesta a fost locul cel mai important al articolului, pentru mine. Deşi le-aş fi priceput fără îndoială, pe toate celelalte, în această vreme de război. Tu aminteşti capitolul Walden — mie îmi pare foarte indiferent. Pentru scrupulele acestea din a căror cauză am suferit atîta timp, nu mai am prea multă consideraţie. Cît nu sînt presiuni din partea aceea asupra producţiei mele, nu mă interesează. Ca membru şi expozant al secessiunii Cassirer şi a altora similare, sigur că n-aş putea avea acest simţămînt; deja noţiunea de uniune îmi face imposibile toate acestea. Acest ultim capitol 7 este, de asemenea, minunat la Gundolf. Cînd o să fiu iar acasă, sigur că n-o să întîmpini în mine un om de periferie — numai de asta să nu te temi.

Citește, tot în articolul lui Gundolf, frumoasa imagine pe care o întrebuințează Goethe pentru creație, pg. 98. Dar în articolul respectiv se află multe lucruri într-adevăr remarcabile și înainte de toate despre Socrate și Platon.

Te rog să nu uiți să-l întrebi cu vreo ocazie pe Wolfskehl despre sonetele lui Shakespeare; am încercat de multe ori să le citesc în engleză, dar fără folos — îmi e prea dificil. Există vreo traducere făcută de Gundolf? Sau îmi poate el sugera alta? L-aș ruga să mi le împrumute — sau dacă se pot procura lesnicios, o să le procur eu. De fapt sînt foarte sceptic în ceea ce privește traducerile. Fiindcă nu vreau să-l citesc doar pe Shakespeare-ul lui Gundolf. Luther și Schlegel au făcut, primul pentru Biblie și al doilea pentru Shakespeare, totul, dar în ce mă privește consider că au violentat textul; însă cei care au crescut cu aceste versuri, sigur că nu pot să fie îndrumați mai tîrziu spre sensul adevărat al originalului și rămîn atunci cu un Shakespeare I și un Shakespeare II. E tot așa ca și cu imaginile lui Dürer pentru cavalerii grădinii cu pomi; repictarea lor, în perioada post-düreriană, ne-a devenit de o mie de ori mai prețioasă în forma ei, ca recenta purificare, — readucere la original.

Remarcabilă este și tratarea noțiunii „normal" (pg. 31). M-a bucurat apoi observația (32 sus) relativă la patologic și în general atitudinea suverană a lui Gundolf față de sloganurile la îndemîna oricui: „normal și popor". Asupra miezului articolului „trup", nu pot să-ți scriu încă nimic astăzi, mai ales despre pasajul de la pag. 12 sus. Nu pentru că aș avea ceva de obiectat, dar fiindcă prin cuvînt nu poate fi spus tot. Asceză ca „higienă pentru trupul suprasaturat, nu pentru elevarea lui", mi se pare adevărat mai curînd sub aspect istoric-psihologic, dar nu exprimă sensul just, spiritual, al renunțării;

rezidă în această concepție chiar un anume oportunism și raționalism.

Și într-un alt loc mi s-a părut o frază penibilă, la pagina 33 în mijloc: „frumosul este un arhifenomen și constă din surplus". Cînd nu știi ce să spui despre frumos (și pînă în ceasul acesta nimeni nu știe), de ce să întrebuințăm vorbe goale?

Și, în sfîrșit, gata. Tot ieri am primit și scrisoarea ta acordată pe tristețe duminicală — îți faci gînduri despre bătrînețe. Eu, cu adevărat, nu-mi fac. N-am fost niciodată precoce și sînt sigur că la 40 sau 50 de ani, am să fiu în stare să creez opere mult mai viabile decît la 20 și 30.

Mi-e dor de tine și călăresc solitar prin toată Lorena, adesea multe ceasuri.

Al tău Frz.

14. I. 16.

D. M., ai dreptate; cu cît îl citești mai mult și mai atent pe Gundolf, cu atît mai strîns e drumul gîndirii lui și chiar dacă, de multe ori, nu spune noutăți, orînduiește bine prin felul strălucit de a se exprima multe din cele pe care le-am simțit instinctiv, dar ni le-am formulat mult mai slab. Cred, în ceea ce privește sensul, că în multe păreri consună aforismele mele care, deși foarte departe astăzi, îmi sînt reamintite pas cu pas la lectura lui Gundolf.

Înainte de toate însă, firul gîndirii mele despre decăderea științei pure la „știința aplicată", merge aproximativ paralel cu ideile lui Gundolf despre faptul că omul a devenit sclavul uneltelor pe care le-a creat pentru propriul său uz. Înainte, știința și cunoștințele nu erau decît mijloc spre scop, drum

spre țintă, mod de a face viața mai cuprinzătoare; iar arta servea idealului religios.
Cu multă delicatețe spune Gundolf că logica filosofică a fost practicată inițial ca întrecere, *agon*, de dragul elevării spirituale, pînă cînd știința exactă i-a luat-o înainte și apoi a ostracizat toate treburile religioase, pînă la pălirea lor în inexistent; această ciudată evoluție europeană nu se lasă „tîlmăcită", dar nici negată, poate fi numai constatată. Și totul depinde numai de păstrarea unei atitudini nobil umane față de această realitate, de a rămîne stăpîn pe noua situație; de a nu face din spiritul științei o prostituată (cum au făcut papii la vremea lor cu religia creștină, — fiindcă și aceea era tot o „religie aplicată"). Extrem de dificilul din misiunea noastră, constă în aceea că omul democrat, marea masă, scurmă în mina de aur a științei și că față de vălmășagul spiritual al milioanelor de capete, poți să rămîi curat numai prin izolarea totală a propriei vieți și a propriei misiuni sau, ca s-o spunem cinstit, poți să devii iar curat. Gundolf mai vorbește despre lupta împotriva tendințelor vremii, despre atitudinea ce trebuie luată, împotriva lor — și se contrazice singur într-o oarecare măsură; pentru că acela care acționează, nu făptuiește acolo „unde-i lipsa", ci își săvîrșește opera din propriul său centru, fără să se uite nici în dreapta, nici în stînga și fără să întrebe ce are de făcut. Totul e instinct. Nu e cu desăvîrșire indiferent dacă sîntem „înțeleși" sau nu; putem să ne ascultăm numai pe noi, nu și vremurile. Cel puțin în artă așa e — numai așa se poate merge „înaintea" propriei vremi sau a cîtorva suflete.
Cu toată măreția și frumusețea pe care o are încă învățătura creștină în ochii noștri, noi cei care creăm nu trebuie să ne lăsăm momiți să căutăm cu îndărătnicie pacea în ea, de parcă acolo ar fi fost deja rostit ultimul cuvînt. Ar fi aceeași greșeală către înapoi, pe

care am face-o și spre direcția oarbă a viitorului; nu putem să pictăm sau să compunem astăzi ceea ce va fi adevăr peste o sută de ani, ci numai ceea ce e adevăr pentru noi, acum. Înclinația spre profeții este semn de slăbiciune; și în această privință, în ceea ce-l privește pe Gundolf, ai un pic de dreptate; dar la urma urmei nu sîntem chemați ca judecători ai semenilor noștri, ci doar ca prieteni; și apoi o asemenea slăbiciune nu-și extinde negația asupra întregii opere, cel puțin în trista noastră vreme. Și că aceasta e tristă pînă la disperare, lucrul e simțit aproape de fiecare. Dar foarte puțini au tăria de a se desprinde de ea. Aproape la toți oamenii în apropierea cărora am ajuns în acest război, am aruncat măcar o dată, ocazional, o privire în acel sertăraș tainic al adevăratului lor eu, acolo unde e descătușat și liber; dar cei mai mulți îl păzesc rușinoși ca pe o taină și aproape că nici unul nu știe să-l întrebuințeze și nici nu vrea s-o facă din teama tainică de a nu-l profana, sau eventual chiar de a-l pierde. În limbajul tău acest eu tainic poartă numele de conștiință. Mie, cuvîntul acesta îmi e prea bogat în semnificații, dar și prea simplă noțiune la îndemîna oricui.

Am citit în ultimul timp prin predicile lui Luther — e delicios! E exemplul cel mai nimerit pentru afirmațiile lui Gundolf că trupul este centrul omului, din care se produce totul; această sănătate prolifică a corpului, care zămislește din el florile spiritului, este la Luther fascinantă, puternică și clară.

Al tău Frz.

24. I. 16.

D. M., alăturat, o scrisoare agreabilă de la Lisbeth; din conținutul ei se și desprinde un
157 pic de bucurie de a trăi.

Am făcut astăzi o minunată plimbare călare — ziua-i excepțională. Peste tot nu văd decît urme aproape șterse ale vremilor străbune; Lorena e doar plină de amintiri celtice și galice; am simțămîntul că tot locul, drumuri, case și păduri, sînt o proprietate trecătoare — îi pricep pe pelerini, pe „sărăntocii din convingere".
Recent un fizician mi-a spus că în fizică s-a descoperit nu de mult că vechea dimensiune a treia din matematici, care gira pînă de curînd fără obiecții dimensiunea cubică (spațială), trebuie privită ca de nesusținut științific, dacă nu e însoțită de cea de a patra dimensiune, care-i timpul. Asta dă peste cap tot sistemul matematicilor vechi. Ne aflăm deci în fața unui lucru nou. Nu știu dacă tu poți să urmărești firul acestor gînduri; dar mie, ca și lui Novalis, îmi plac aceste peregrinări ale gîndirii. Că doar am dat, încă elev de liceu fiind, lecții de algebră la care făceam singur asemenea speculații. Din păcate însă am pentru lucruri de acest fel tot atît de puțin talent practic, ca și pentru muzică.
Despre broderia ta însă, tot n-am auzit nimic.

Al tău Frz.

2. II. 16.

D. M., m-am bucurat nespus de știrea de la Walden, că iar s-a vîndut ceva. Ai deci sigur iar niște bani în față și o să vină și de la mine în zilele următoare; numai de dragul simplității îi expediez direct mamei, să nu intervină complicații la predare.
A ajuns și scrisoarea ta din 27, tot astăzi; n-o lua în tragic că ți-am dat-o ca exemplu de curaj de viață pe Lisbeth; sînt doar destul de deștept să văd incomparabilitatea voastră ca situație și caracter. Dar nu din

lipsă de idei nu te îndemn la voioşie atunci cînd ai necazuri ; ci pentru că atîta timp cît sîngele pulsează în noi, trebuie să avem singuri încredere în viaţă şi să nu ne izolăm, bănuitori ; iar vorba ta „nu pot", are gradaţii ca toate cele ale vieţii ; ba ceva mai mult — ba ceva mai puţin — ăsta-i tot secretul aşteptatului, al capacităţii de a aştepta şi a dorului ; în om trebuie să biruie mîndria, nu tristeţea indiană.

Faptul că văd în război, ca de altfel în toate bolile (chiar şi în cele mai ucigătoare), un proces de însănătoşire, are doar sensul că nici războiul nu l-aş lua ca atare, nu l-aş desfiinţa pe el, ci cauzele lui. Omul nu moare pentru că se înmulţeşte cancerul rapid, ci fiindcă proliferarea germenului producător nu poate fi stăvilită. Sigur că nu-i bine să mergem prea departe cu asemenea comparaţii, fiindcă în cele din urmă devin şchioape. Dar mă opun lipsei de imaginaţie, aceea de a urî războiul ca război, cînd de fapt ar trebui să ne urîm mai întîi pe noi înşine şi abcesul din sufletele noastre. Gîndurile nu trebuiesc îndreptate împotriva războiului, ci împotriva noastră şi încă repede. Nimic nu e mai drept şi mai firesc ca pedeapsă, decît războiul ăsta. Nici un om n-o vede — sau cel puţin nici unul nu vrea s-o vadă.

3. II. 16.

D. M., ce trebuie să fi gîndit tu cînd ai primit scrisoarea lui Helmuth ? Natural că ştiu, ştiu că ai gîndit acelaşi lucru pe care l-am gîndit şi eu : milă, nu numai pentru omul chinuit trupeşte, ci de două ori milă şi pentru sufletul şi spiritul lui. El nu suferă pentru a căi zăpăceala şi păcatul europeanului, ci pentru a le glorifica. Pe mine războiul m-a învăţat că cel care trăieşte vremurile astea,
 poate să tragă şi cîştig din război ; adică

vine înapoi de pe front cu o nouă înțelegere a lumii ; dar ce să faci cu un om ca Helmuth, după război ? Mai ales că el reprezintă marea majoritate ; cei care cred ca noi, nu-s decît un procentaj infim, probabil doar cîțiva oameni. Pentru că acei mulți care cîrtesc împotriva războiului ca atare, fără să se îndrepte spre cauzele lui cele mai adînci, adică spre ei înșiși — cu aceia nu mă asociez. Foarte bine spui că există puțini oameni în stare să tragă concluzii — asta chiar așa e. Tocmai am primit scrisoarea ta lungă despre Koehler, în care te referi la seara cu discuții despre militarism și altele ; pot să spun numai să nu vă risipiți iar ura și jalea cu împrejurările particulare, ci doar cu cele generale. Tu vezi foarte bine și just, dar numai din imediată apropiere și specializat, nu sesizezi tipicul, de aceea îți e atît de greu să depășești cele deosebite.

4. II. 16.

D. M., nu știu dacă ai putut să înțelegi cum trebuie ceea ce am spus în ultimele scrisori despre război (războiul ca urmare firească și ca atare pedeapsă dreaptă și de neeludat). Treburile vieții sînt înlănțuite. Fără îndoială că s-ar putea pune întrebarea prin ce se deosebește consecința de cauză și dacă nu sînt cumva identice sau măcar egale ca să poată fi inversate. Ceea ce le desparte e, poate, numai noțiunea de timp — care stă între ele — și e numită în mod eronat „deosebire", diferențiind cauză și efect. Omul are deprinderea să blesteme efectele și să „sufere" din pricina lor, nu a cauzelor. Și totuși suferința cea mai adîncă e pricinuită de cauze. În acest sens spun că pentru mine războiul a trecut de mult, adică participarea mea la suferință, și că mă aflu cu inima bătînd de emoție la începutul lucrurilor, la propriul

meu început, cu o ascunsă bucurie de creație. Stăpînit de asemenea gînduri ești în stare să aștepți fără să oftezi, ceas după ceas și fără ca prezentul să te îmbolnăvească tot mai mult. Asta-i starea în care aș vrea să te știu pe tine și prietenii mei. „Prietenii mei" — sînt foarte curios cu privire la ei. Neapărat vreau să-l cunosc pe Gundolf. Și sînt curios să văd noile caiete ale analelor; noi nu cunoaștem decît nr. 11 și 12; nu întîrzia să te interesezi ce a mai apărut și deasemenea te rog să afli editura. Le-am trimis acasă pe amîndouă și aș vrea să-l fac atent asupra lor și pe X, dar nu-mi amintesc editura — e una care îmi e necunoscută.
Timpul pare că s-a săturat de ploaie; după o perioadă scurtă de ceață, se însenin eaz ă tot mai mult, e tot mai primăvară. Ținînd seamă de toate indiciile, ne așteaptă o perioadă liniștită — pentru că intenționez să respect ordinele și ele spun că n-am voie să-ți scriu nimic despre situație, observațiile făcute pot așadar să te liniștească.

5 febr. 16.

D. M., am recitit scrisoarea ta despre X și pur și simplu nu mi-l pot imagina. Ciudat că acest om a devenit unul dintre punctele arzînde ale mișcării noastre spirituale atît de sincere, chiar dacă a fost gîndită puțin naiv și fără experiență... În sfîrșit, războiul a luat-o înaintea unei treziri, prin X. Că te simți acolo inexprimabil de singură și nu tocmai bine, e limpede. Nici eu nu m-aș simți în dispoziția de a considera acea societate ca ceva hazliu; ceea ce poți să faci e să te ții la distanță și să taci, fără să-ți faci necazuri; că doar cu treaba asta, în mic, merge la fel ca și cu războiul, în mare; asupra unei stări, sau asupra „realizării" unei tîmpenii, nu trebuie hulit, jelit sau rîs, ci privit

asupra arhi-neînțelegerii, adică străbunei neînțelegeri, asupra propriei greșeli. Numai acest gînd e purificator. Tîmpenia sucombă într-o bună zi de propria-i ne-înțelepciune, numai produsul creației rămîne ; ceea ce are stîncă la bază, fără zid în față, privește conștient și fericit înainte, nevăicărindu-se în stînga, în dreapta, nici jelind în urmă.
Cartea ta poștală îmi mai spune despre opt pagini de scrisoare de tînguială, ruptă pentru că era prea tristă. Întîi și-ntîi să nu rupi scrisori pe care mi le-ai adresat mie — fiindcă, în realitate poți rupe numai hîrtia, nu și conținutul (care dăinuie veșnic) al acelei scrisori, și apoi expediată cu curaj, o asemenea scrisoare te îndeamnă cel puțin să aștepți un răspuns mai senin ; altfel renunți la amîndouă.

6. II. 16.

D. M., dacă m-ai fi văzut astăzi, ar fi trebuit să disperi, fie din cauza realității, fie din cauza îndoielii asupra integrității deșteptăciunii mele. Într-un șopron imens cu paie (minunat atelier), am pictat pe niște panouri mari de cort militar, „9 Kandinsky" după expresia lui Walter. Fără îndoială că toată treaba e mai inocentă — sigur că „arta" era din fericire exclusă din această activitate, după convingerea celorlalți cel puțin — dar pe mine m-au cuprins simțăminte ciudate în timpul lucrului. Rostul acestor panouri e numai practic ; acela de a ascunde pozițiile bateriilor de atacurile și fotografiile aviației inamice, prin acoperirea cu ele, panouri pictate pointilist, dar cu pete mari, sugerînd culorile naturale *(mimicry)*. Distanțele de la care sînt privite sînt enorme, 2000 de metri în medie ; pentru că nici un avion inamic nu coboară mult mai jos. Fotografiile făcute la o asemenea altitudine sînt apoi mult mă-

rite acasă și cu această ocazie se descoperă de cele mai multe ori atît formele colțuroase ale tunurilor cît și panourile mari dreptunghiulare de foaie de cort, care acoperă depozitele de muniții și altele.
Pictîndu-le, aspectul lor e în așa fel sofisticat încît poziția să rămînă neobservată. Diviza ne va pune la dispoziție un avion cu care o să se facă fotografii pentru testarea metodei. Sînt curios să văd cum arată acei Kandinsky văzuți de la 2000 de metri. Fiindcă acele nouă panouri ilustrează de fapt evoluția picturii de la „Manet pînă la Kandinsky". I-am povestit treaba asta și lui Koehler, pe care desigur că o să-l amuze. Pe mine nu mă mai distrează nimic din ceea ce are ceva comun cu armata și războiul și sînt fericit că am liniștea și calmul să nu mă mai supere nimic sau măcar să mă enerveze. Nervii o să-mi mai trebuiască pentru treburi mult mai nobile decît meseria de războinic.
Iată că e iar 6 februarie — aniversarea unei vechi nedei! Încă îmi amintesc cu exactitate de acele nopți, de rochia roșie brun înflorată, de cea albastră, de simțămîntul ciudat de amor țărănesc și trupesc — însă „miros" acele ceasuri; și cu ele străzile *Gisela* și *Kaulbach!*
De-aci nimic nou de spus; plecarea pare amînată iar pentru nu știu cîte zile; dacă trece și februarie, sîntem scăpați de pericolul unei campanii grele de iarnă.

7. II. 16.

D. M., astăzi pe scurt, numai din cauza lui Russi; o să-i scriu Lindei să-l dea pe Russi lui Schneiderhans, Schuster, sau altcuiva din sat. Să nu-l mai țină în nici un caz. Dacă nu se găsește o posibilitate să fie dat undeva în pensiune, să-i dea Schuster un glonț cin-
63 stit — e mai bine dacă totul se întîmplă cînd

nu sînt nici eu şi nici tu acolo. Mi s-a părut foarte îmbătrînit ultima dată, încît o asemenea moarte rapidă nici măcar nu e o grozăvie...
Ceva din ceea ce spui tu, e foarte adevărat; Berlinul e un real focar de contagiune cu bacili răi patrioţi. O a treia campanie de iarnă? Niciodată n-am s-o cred. E contra firii să te gîndeşti la aşa ceva. Vara asta decide. Iar că aş primi dispoziţii să trec ca observator de artilerie e imposibil. Generalul s-ar opune imediat. Pentru aşa ceva sînt mulţi, mult mai tineri, aci.

7. II. 1916.

Dragă Lina,
soţia mea îmi scrie că te plîngi de Russi, că nu e curat şi prezintă pericol de infecţie şi apoi despre Hanni. Lasă-mă să-ţi mulţumesc înainte de toate pentru felul credincios în care te ocupi de animale şi de casă. Ştiu că nu-i uşor şi că cere multă prudenţă şi devotament. Sigur însă că principalul e să nu te îmbolnăveşti. De aceea, cu toată dragostea pe care i-o port albului şi bătrînului meu Russi, sînt totuşi de părere să fie dat oricum cuiva din sat care-l vrea. Desigur, hrana bătrînului meu camarad canin o plătesc; să-l ţină o lună şi apoi să facă socoteala cît trebuie să coste. Dumneata poţi să-i duci cîte o specialitate, cînd vrei, ca să nu te uite de tot; dar dacă nu se găseşte nimeni care să vrea să-l ia în gazdă, roagă-l din partea mea pe domnul Bauer să-i ajute lui Russi să plece din lumea aceasta cu un glonţ cinstit. Aşadar să-l dai din casă, într-un fel sau altul. Dacă nu-i găseşti un loc bun, e mai bine să fie împuşcat; sigur. Dar de dat trebuie dat. Şi apoi să te îngrijeşti şi de dumneata. Că Welf va fi mult mai uşor de ţinut atunci cînd Russi nu se va mai afla în gră-

dină. Mă bucur că ai întotdeauna hrană pentru Hanni. Să ai grijă să existe rezerve care nu se termină ; și adu-i cît de des ramuri de gorun și de alun, pe care să le poată roade. Au acid tanic, necesar animalelor.
Mie îmi merge bine, divizia se află de două luni în rezervă, dar asta n-o să dureze pînă la nesfîrșit ; ca și războiul ăsta înfiorător. Sînt convins că în vara asta o să se termine. Atunci o să fie mai plăcut și la *Ried*.
Însănătoșire grabnică și salutări.

Frz. Marc.

p. s. Zilele acestea am să trimit și lădița cu cîteva cutii goale.

Continuare la 8. II.

Încă mă frămîntă hotărîrea pe care am luat-o în ceea ce îl privește pe Russi, dar la alta nu sînt în stare să ajung ; (mi-l imaginez) pe bietul Russi bolind în adăpostul îndepărtat al căprioarelor și pe Welf alergînd, gudurîndu-se pe lîngă toți, în jurul casei ; Russi, măcar cu privirea și tot a dominat fereastra bucătăriei. Dar dacă mă gîndesc la mirosul neplăcut — e semn că stomacul nu mai funcționează ; desigur, cel mai bun lucru e să fie izbăvit de o bătrînețe prea tristă. I-am scris și mamei. Dacă nu se face acum, ar trebui s-o dispui tu, la întoarcere ; fără îndoială că ți-e și ție la fel de greu ca și mie. O să-i fac o plăcuță memorială din alamă, atît lui cît și lui Hanni. Că acum știu foarte bine cum o să arate noua noastră ușă de la intrare. Cea veche trebuie să dispară.

13. II. 16.

D. M., aș vrea să poți să fii odată lîngă mine
165 cînd fac controlul poștei și să citești din

scrisorile de dragoste. Atmosfera e ilustrată deja de adresa scrisă pe plic :

Către dra Zenzi Duffner
la Căpşorul din poiană
Poşta Miesbach.

şi altele asemănătoare. Dar unele sînt extraordinar de fermecător şi de emoţionant exprimate ; şi apoi mai sînt laconisme de felul acestuia : dacă mai ţine mult războiul, încep să mă plictisesc. Păcat că nu poate Niestlé să citească scrisorile astea !

Povestea cineva pe-aci că atunci cînd se transmite comunicatul pentru întreaga Germanie, cei din turnul Eiffel întrerup vulgar cu observaţii ca : „minciună" sau „lăudăroşenie", etc. E de necrezut că aceia se comportă astfel.

Tocmai am primit scrisoarea prin care îmi vesteşti moartea bunei noastre Hanni. M-a întristat acest fapt. Şi Lina mi-a comunicat-o tot acum. Sigur că nu se putea ajuta cu nimic. Bine că n-a murit singură şi a simţit încă mîini umane care se străduiau s-o ajute. Îţi alătur scrisoarea Linei. Nu cred că moartea ei s-a produs din cauza slăbiciunii de după naştere, şi nici a hranei slabe. Animalele pădurii nu trebuiesc hrănite din belşug ; iar fîn avea la discreţie. Deja umflarea ganglionilor este simptomul vreunei boli interne (sau de sînge) care s-a încheiat cu o colică intestinală. Cunosc bine aceste întîmplări de la cai. Totuşi animalul a avut o viaţă plăcută şi paşnică la noi — de aceea nici nu mă gîndesc cu amărăciune la Hanni sau la Russi ; fiindcă i-am scris Linei să-l roage pe Bauer să-l trimită în cel mai nedureros mod în cerul lui, acela al cîinilor. Mi-am dat seama încă din noiembrie că suferă de o grea boală a bătrîneţii ; scrisoarea Linei o descria atît de verosimil, că m-am decis imediat. Ar fi

fost groaznic să-l lăsăm să trăiască singur în adăpostul căprioarelor. Iar a-l doftorici era fără sens. Poate să-ți ții, cînd o să te întorci acasă, dacă nu vrei un mieluşel, o pasăre. Bietul Dietzel! scrii tu: nici un om nu are dreptul să-i ia altuia viața. Eu spun mai mult: nici un om nu are dreptul să-l exploateze pe celălalt, să i se pună în cale sau să potrivească astfel banii ca să se rostogolească la altul, şi aşa mai departe. Războiul este doar urmarea în mare, fiindcă pentru mine bacil şi boală sînt acelaşi lucru. — Concediu în februarie este o imposibilitate; că tot singur singurel conduc coloana şi deci nu pot să plec. Dar îmi merge grozav.

17. II. 1916.

Dragă mamă,

Înțeleg foarte bine că vorbeşti despre moarte cu atîta linişte, ca despre ceva care nu te înspăimîntă. Simt tot aşa şi eu. În războiul acesta am constatat-o pe propria piele; viața obişnuită ne oferă prea rar ocazia, pentru că în mersul ei diurn pericolele morții trec de cele mai multe ori nevăzute, sau măcar nu credem în ele. Dar în război nu mi-a dat în gînd să caut pericolul sau moartea, deşi în anii trecuți am făcut-o de mai multe ori; atunci moartea m-a ocolit, nu eu pe ea; astea s-au întîmplat însă de mult. Astăzi aş saluta-o cu multă amărăciune şi durere, nu din teamă sau neliniştea pe care mi-ar produce-o, pentru că nimic nu e mai consolator decît perspectiva liniştii pe care o dă moartea, ci pentru că am în faţa mea o operă care e doar pe jumătate terminată şi ţin din toată fiinţa mea s-o închei. În acele tablouri pe care nu le-am pictat, sălăşluieşte voinţa mea de a trăi. Altfel însă, moartea nu are în ea ceva înspăimîntător; e acel ce, comun

tuturor, care ne duce înapoi în „starea" normală. Drumul de la naştere pînă la moarte e o stare excepţională, în care există destule de care avem a ne teme; singura consolare adevărată, constantă şi filosofică, e conştiinţa că această stare excepţională e trecătoare şi că acea „conştiinţă de eu" veşnic neliniştită, ofensată şi serios neîndestulată, recade în minunata ei linişte de dinaintea naşterii; mi se pare cu desăvîrşire indiferent, dacă acest lucru este exprimat patetic, cum o face Spinoza, budistic, în cultul Shinto (al vechii Japonii) sau creştineşte ca la Pascal; esenţialul în ceea ce priveşte viaţa şi moartea a rămas pentru totdeauna acelaşi. Ideea că printr-o rea gospodărire a beneficiului nostru biblic am putea să conturbăm pacea liniştii veşnice, este desigur o născocire prea umană şi prea groaznică. Cel care face rău sau nu face nimic — îşi ia pedeapsa trăind, în conştiinţa lui şi prin teama pe care i-o inspiră moartea. Acei oameni nu se pot bucura din plin de viaţă (cu toate că exteriorizează impresia), pentru că îi stăpîneşte prea marea teamă de moarte, care le „ia" totul. Cel care tinde spre curăţenie şi cunoaştere, aceluia moartea îi apare întotdeauna ca o eliberare.

Şi uite-aşa, totul a devenit o adevărată predică. N-am vrut să fie chiar astfel. Dar iat-o aci şi să nu i-o iei în nume de rău platonicianului tău.

Acum însă vreau să ne vedem cît de curînd în viaţă şi anume sănătoşi.

19. II. 16.

Dragă mamă,

Nu ştiu dacă ai aflat despre măruntele mele tristeţi casnice; mica Hanni s-a prăpădit

dintr-odată. Încă din noiembrie avea o tumoră la laringe, dar părea a nu suferi din cauza ei — acum însă, în lipsa Mariei care a fost la Berlin, s-a îmbolnăvit mai tare şi a murit. Şi încă o a doua informaţie, care te va mişca personal. Nici bunul tău Russi nu mai e. M-am hotărît, după îndelungă chibzuinţă, să-i scurtez suferinţa (ca la vremea sa, micuţului Trimm). Încă din noiembrie m-a speriat aspectul lui : cu toată hrana într-adevăr abundentă, a slăbit pînă la a fi scheletic, mirosea foarte urît şi avea ochii tulburi. Sigur că Lina l-a îngrijit tot atît de bine şi în lipsa Mariei ; îmi trimitea mereu ştiri frumos expuse, atît despre el cît şi despre Hanni. S-a dus cu el şi la veterinar, care l-a găsit foarte bătrîn şi suferind de rinichi. Nu mai putea fi ţinut curat, iar în adăpostul în care se afla era mereu lichidul pe care-l pierdea ; sigur că, asemenea tuturor animalelor bolnave, avea şi viermi ; după toate acestea, am găsit că era mai demn şi mai milostiv să-i uşurez trecerea în cerul cîinilor ; rinichii bolnavi, mai ales la un animal bătrîn, sînt dureroşi şi de nelecuit. În cel mai bun caz ar fi realizat un profit domnii veterinari, dar bietul pacient sigur că nu. Cînd am să mă întorc, o să-i fac ceva, un monument artistic — că de uitat, sigur că n-o să fie uitat de noi ştrengarul încăpăţînat, alb şi credincios. Lina, care se arată a fi o fată foarte cumsecade, aşa cum o prezintă şi scrisorile adresate Mariei şi mie, şi-a dat toată osteneala să-l îngrijească bine pe Russi, dar pînă la urmă, fără rezultat ; el a decăzut tot mai mult, mirosind din ce în ce mai rău.

Maria e acum la Bonn şi scrisorile ei par mai liniştite şi cu mai bună dispoziţie. Lisbeth şi Maria s-au iubit dintotdeuna, cu toate că sînt atît de deosebite structural — sau măcar par a fi. Walter are deja cinci ani. Se spune că seamănă atît de mult cu tatăl
 său, că te înspăimîntă. Cu el şi-a găsit Lis-

beth consolarea şi cu micuţul Wolfgang (trei ani).

La noi toate sînt ca înainte; continui să conduc coloana şi deci am şi destul de lucru.

22 febr. 16.

D. M., înainte de toate, mulţumiri lui Lisbeth pentru preţioasa fotografie a lui August din Tunis; cît de gînditor şi de nevinovat, cît de mulţumit călăreşte bunul şi greul nostru August, pe măgarul lui nu prea asemănător celui al lui Christ; îi lipseşte şi discipolul Moillet; cred că în fundal e Klee, cu unul dintre uneltele lui de pictat, în mînă; mă bucură mult poza asta micuţă; îl arată pe acelaşi August mulţumit, pe care l-am avut lîngă noi şi la Paris.

Ceea ce scrii despre averea lăsată de August, mă bucură nespus. Sigur că această trăire postumă dublează durerea dispariţiei acestui om; dar plecarea lui printr-un glonţ duşman — aproape că aş spune glonţ prieten, pentru că era unul francez — nu mi se pare mai absurdă decît moartea soţiei lui M. sau o altă nenorocire „naturală". Iar războiul e ceva natural; nu e firesc, aşa cum obişnuieşti s-o faci tu, să-l excluzi din întîmplările naturale. Sugestia în masă pe care o reprezintă este tot atît de condiţionată natural ca musca ţeţe sau bacilul holerei. Privirea mea s-a abătut de mult de la război. Fiinţa mea nu se străduie să cîştige indiferenţa lui Klee şi a lui Campendonk, ci este doar lămurită odată pentru totdeauna, lecuită şi respinsă cu violenţă de la periferia interesului de mai înainte, în vechiul centru părăsit al funcţiunii pure. August a stat dintotdeauna mai aproape de acest centru; el nu era una dintre acele firi cercetătoare, în veşnică întrebare şi nerealizare, ca mine.

Cît mă bucură că te-ai hotărît într-adevăr pentru pictură și brodat, la *Ried*; realizează astă și transmite-ți ființa într-un plan productiv, în loc de a o păstra în deșertul continuei lamentări și chiar a urii, care nu poate duce niciodată la ceva bun. O să vrei atunci să atîrni mai multe dintre lucrările mele? Ca ceva din partea mea, dacă nu-ți ajunge ființa mea vie! Ceea ce m-a reținut înainte de a mă înconjura cu propriile mele lucrări, este o rușine puternic resimțită în fața propriei mele producții; acest simțămînt dificil de explicat se leagă de momentul creației în care, în loc să domine voința personală, a dominat o enigmatică inspirație. Despre atît de multe din lucrările mele mai bune, nu știu absolut deloc cum au apărut; mă mir că le-am făcut și mă neliniștesc. Chiar și atunci cînd răsfoiesc carnetele mele de schițe mi se întîmplă să mă sperii.

Astăzi a fost o zi strălucitor de frumoasă, plină de farmec și culoare, plină de dor de casă. Vă îmbrățișez pe amîndouă și vă sărut,

al vostru Frz.

Transmite omagiile mele mamelor care brodează frumos; acest a lucra în spiritul lui August este impresionant.

25. II. 16.

D. M., mare mișcare și multă circulație de trupe, dar pînă acum nevinovată. Sîntem încă în același arc, lipiți de locurile vechi, de parcă nici n-ar mai exista alte fronturi. De fapt îmi e indiferent unde sînt. Vremea e iar blîndă. Dar cele cîte zece ceasuri de călărie pe zi mă fac atît de ostenit, că nu mai sînt capabil de nimic altceva decît de dormit. Am
171 și cameră bună și un pat bun. Dormi bine

draga mea dragă, cu sărutări și gînduri doritoare.

Al tău Frz.

Salutări lui Lisbeth și Walter.

27. II. 16.

D. M., în sfîrșit sîntem în mijlocul acestei celei mai monstruoase dintre toate zilele de război. Liniile franceze sînt străpunse în totalitatea lor. Despre nebunia furiei și a forței cu care a înaintat armata germană, nu-și poate face vreo reprezentare decît acela care a luat parte la ea. În esență sîntem trupe de urmărire. Bieții cai! Dar odată trebuia să vină și clipa asta, cînd să fie riscat totul; dar că a reușit (și fără îndoială că o să reușească) tocmai în punctul cel mai întărit al frontului francez, *Verdun*, nu și-ar fi imaginat nimeni; asta-i treaba de necrezut. Fotografia alăturată este făcută încă la *Leiningen*. Cu sărutări,

al tău Frz.

Sînt foarte proaspăt și plin de gînduri bune, salutări lui Lisbeth.

28. II. 16.

D. M., îmi merge bine. Vremea-i suportabilă. Ne-am întors la primitivitatea primelor săptămîni de război. Eu mă simt foarte bine și am o dispoziție strălucită. S-o ai și tu. Salutări. Cu drag.

29. II .16.

D. M., tocmai am o minută liberă într-un adăpost francez, să te pot saluta, treabă pe care o fac de o sută de ori pe zi. Fii asigurată că nu-mi merge prost. Sigur că e cu totul altceva să faci o campanie în mişcare, ca ofiţer, decît ca altădată, în calitate de subofiţer. Fără îndoială că munca şi răspunderea sînt uneori uriaşe. Acum sîntem doi. Locotenentul M. şi eu şi cu toate astea, uneori abia avem puterea să menţinem ordinea internă în uriaşa noastră coloană. E adevărat că nu pot să tăgăduiesc că această muncă ce pretinde multă forţă morală, n-ar avea pentru mine şi farmecul ei. Atîta timp cît stam în manevră la L, mi-a fost de multe ori penibil. Acum însă ştii pentru ce eşti ofiţer şi te găseşti la postul tău. Mă bucur de faptul că nervii mei sînt integri. Despre întrebuinţarea mea ca observator de artilerie nu poate fi vorba acum — nu trebuie să te temi. Sînt foarte curios cum o să decurgă aceste operaţiuni, — noi nu avem nici un fel de informaţii. A venit ceva poştă de la München, dar de la tine, nimic. Oare mai eşti încă la Bonn? Pentru orice eventualitate îţi scriu o carte poştală şi la *Ried*. Acest război umilitor şi infam trebuie să se termine în curînd. Sînt plin de încredere. Cu sărutări şi mîngîieri,

bunul tău bătrîn Franz.

29. II. 16.

D. M..., ţi-am scris totodată şi la Bonn; n-am mai primit de mult poştă de la tine. Nu pot să-ţi dau decît ştiri liniştitoare despre mine; mă simt trupeşte proaspăt, iar în această harababură războinică îmi păstrez echilibrul. Mereu frămînt acest tot mai enigmatic semn de întrebare: cum e posibil acest
173 război? Europeni! E groaznic. Dar toate lu-

crurile, chiar şi cele mai rele şi mai îngrozitoare, au un sfîrşit. Am atît de mult de lucru, că nici nu pot să cuget la scris. În sfîrşit vine şi primăvara adevărată la *Ried!* Mă gîndesc mereu la ea.

2. III. 16.

D. M., ieri seara a sosit ilustrata ta de la muzeul *Rautenstrauch* şi ultima scrisoare de la Lisbeth, cu un adaos al tău. Mă bucură că vă simţiţi bine amîndouă şi că faceţi schimb de impulsuri. Ai doar răbdare să ajung acasă, că atunci viaţa îşi va recăpăta luciul ei vechi. Noi sîntem aci tot atît de încordaţi ca şi voi acasă, aşteptînd rezultatul acestei confruntări uriaşe, pe care vorbele n-o vor putea descrie niciodată. Nu mă îndoiesc nici o clipă de căderea *Verdun*-ului şi de pătrunderea pînă departe în interiorul ţării, dar dintr-o altă parte. Dar cît e de groaznic totul. Sînt bine şi nu-mi pierd calmul imperturbabil. Vă salut din toată inima pe amîndouă şi copiii, iar pe tine te sărută credinciosul tău

Frz.

p. s. Azi noapte am ajuns iar în cantonamente stabile, desigur ruine, dar cu desăvîrşire în afara tirului inamic; caii sînt în grajduri. Urările tale de aniversarea naşterii mele s-au găsit. Imaginează-ţi! În ce mod, am să-ţi scriu.

2. III. 16.

D. M., profit de ocazia unui concediu medical pentru a-ţi trimite pe această cale sigură veşti despre mine. Bănuiesc că poşta o să fie suspendată. Ne aflăm angrenaţi şi noi în

toată povestea asta uriașă care se desfășoară în vest, atît de înfiorătoare și de îngrozitoare cum vorbele n-o vor putea zugrăvi niciodată. Împreună cu locotenentul M. conduc coloana noastră, în împrejurări din cele mai dificile; dar merge. Și slavă Domnului, merge chiar bine. Am pătruns zece kilometri în frontul francez. Nopțile le petrecem în adăposturile lor. N-am mai deshămat caii de la pornire (25).

Eu mă simt bine și nervii îmi sînt neatinși, de mă mir și eu; ceea ce nu mă privește direct, nu mă atinge. Acum a sosit clipa în care o să prindă grozav de bine cîte un pachețel (cu ciocolată, dulciuri, salam uscat). Cum o să se încheie această încleștare uriașă? Nu mă îndoiesc că *Verdun* o să cadă — însă întrebarea e dacă o să reușească străpungerea inimii bietei Franțe! De zile în șir nu văd decît cele mai mari grozăvii pe care pot să le imagineze creierele umane.

M-am bucurat ieri de cartea poștală de la tine și de scrisoarea lui Lisbeth, la care ai adăugat și tu ceva; e atît de liniștitor pentru mine să vă știu împreună și să aud că aveți să vă spuneți și de cele omenești și de cele artistice. Rămîi numai liniștită și nu-ți face griji; vin iar. Războiul se termină anul acesta.

Trebuie să închei, transportul de bolnavi cu care pleacă scrisoarea, pornește. Fii și tu tot atît de sănătoasă și de liniștită ca mine. Te sărut și să fim, în gînd, întotdeauna împreună. Salută pe Lisbeth și copiii.

4. III. 16.

D. M., imaginează-ți; astăzi am primit o scrisorică de la proprietarii la care am fost încartiruit la *Maxstadt* (Lorena), care conținea scrisoarea ta de felicitări. Femeia a găsit-o, cu tot căutatul meu de-atunci, într-unul din-

tre cartoanele goale! Într-o oarecare măsură m-am jenat, dar m-am şi bucurat de două ori mai mult, că totuşi o am. Îmi scrii atît de drăguţ în ea; da, anul acesta am să mă întorc la casa mea intactă, la tine şi la munca mea. Între imaginile îngrozitoare ale distrugerii printre care trăiesc eu acum, acest gînd al întoarcerii acasă primeşte o aureolă ce nu poate fi descrisă în destule cuvinte agreabile. Ocroteşte acest cămin al meu şi pe tine, sufletul şi trupul tău şi tot ceea ce îmi aparţine, ceea ce ţine de mine!
Momentan sălăşluim cu coloana pe domeniul unui castel aproape în întregime distrus, peste care a trecut fosta linie a frontului francez. Drept pat folosesc un coteţ pentru iepuri pe care l-am răsturnat, i-am desprins reţeaua de sîrmă şi l-am umplut cu paie, aşezîndu-l apoi într-o cameră. Am destule perne şi pături, aşa că dorm foarte bine în el. Nu-ţi face griji, am să trec prin toate. Mă simt bine şi am foarte multă grijă de mine. Îţi mulţumesc, îţi mulţumesc de nenumărate ori pentru urările cuprinse în plăcuta ta scrisoare.

În aceeaşi zi, după amiază la orele 4, a căzut Franz Marc.

Cu puţin înainte de a muri, a mai scris în carnetul său:
Ce frumos, ce consolare unică să ştii că spiritul nu poate să moară, sub nici un fel de torturi, de tăgăduiri sau haos. A şti aceasta, face plecarea uşoară.

Hagéville 23. X. 1914

Dragă prietenă,

ieri ţi-am scris o carte poştală, îngrijorat din cauza lui August, iar astăzi primesc o scrisoare tristă şi răvăşită dela Maria, în care mă anunţă că l-am şi pierdut cu toţii. Sînt atît de îndurerat şi de uluit de veste, că o să-i ierţi prietenului lui August şi al tău, că nu-ţi scrie pe această măruntă carte poştală mai mult decît că a aflat ceea ce e mai groaznic; şi că voi fi îndoliat ca tine, atîta timp cît am să mai trăiesc şi să pictez. În marea ta durere nu ne uita, nici pe Maria, nici pe mine. Avem căsuţa noastră şi vom fi fericiţi să vedem copiii şi pe prietena noastră, de cîte ori vei voi. Sigur că nu-ţi vom putea fi niciodată ceea ce îţi sînt ai tăi, dar cele pe care războiul acesta groaznic ni le-a răpit şi ucis nouă tuturor — pictura lui August, moştenirea ideilor lui — viaţa aceasta puteţi s-o trăiţi în casa noastră de cîte ori veţi voi. Permite-mi să te mîngîi pe obraji; prietenul tău credincios, Franz.

177 Salută-l pe fratele tău. Sper că îi merge bine?

Dragă Lisbeth,

nu știu dacă-ți fac plăcere acum cîteva rînduri dintre cele care de fapt „nu spun nimic", dar eu m-aș bucura să vorbesc cu tine chiar dacă n-ar fi decît pentru a-ți mîngîia un pic mîna. Am primit cartea ta poștală cu trista știre (nesigură) despre bietul August, iar între timp am aflat și prin Maria și prin Koehler că mai e pe undeva un dram de speranță de a-l revedea ; măcar de ar fi așa ! Nu cred în cruzimi din partea franceză și nici într-o îngrijire necorespunzătoare. Lipsei de omenie care a domnit în această privință la începutul ostilităților, i-au luat locul de mult o disciplină mai severă și considerente gîndite mai bărbătește ; fără îndoială că nici la francezi n-o să fie altfel. Pe de altă parte însă, legăturile poștale sînt întrerupte într-o asemenea măsură, încît chiar dacă s-ar afla într-un spital de campanie, într-adevăr n-ar avea cum să dea de știre. Eu mai păstrez un pic de speranță și sper că și tu, dragă prietenă. Mă gîndesc acum atît de des la tine, la toate amănuntele amintirilor pe care le avem, la atelierul lui August și la ceea ce ar fi putut să devină munca noastră comună și prietenia noastră.

Ce mă consolează în ceea ce te privește, e faptul că măcar ai doi băieți dragi de la el, prin care August va rămîne mereu viu. Ceea ce mi-a îngreuiat despărțirea de Maria, era tocmai gîndul că o las singură de tot, fără nici un viitor și fără o îndatorire. Pentru că pe front nu te mai temi de moarte. Treci de atîtea ori pe lîngă ea, încît de miști foarte liniștit printre cele mai groaznice morți ; dar ideea că nu ai copii, moștenitori ai sîngelui tău pe care, murind, uiți că-i lași în urmă, este pentru mine singura mea mîhnire. În general sînt expus puțin și nu cred nici o

clipă că nu mă voi mai întoarce! Dar cu aceeaşi siguranţă am crezut şi în steaua lui August şi iată că acum, sclipirea ei e atît de tulbure că-ţi vine să disperi. Nimic nu m-a cutremurat şi nu m-a deprimat atît de mult în războiul acesta, ca asemenea veste. Ea mă chinuie nopţile şi se amestecă mereu printre alte gînduri, încît abia acum simt cu toată gravitatea ce anume am pierdut eu şi noi toţi, prin el.

Ne ocupăm încă de reorganizarea trupelor noastre şi înainte de toate a materialului cabalin, ieşit într-o stare fără speranţă din luptele din Vosgi; toată divizia e scoasă din luptă; am multe ceasuri liniştite pentru mine şi lucrez pentru propriile mele idei, pe care războiul le-a mînat pe căi noi. Pe cine am să găsesc să le pot discuta, dacă August nu mai e? Tu poţi s-o spui chiar cu mai mult temei, dar ce-ţi poate fi prietenie, vei găsi în noi. Salută-l pe fratele tău din partea mea; mă bucur mult că el, cel puţin, se reface; salută-i pe toţi ai tăi şi permite-mi să-ţi dau o sărutare prietenească; al tău credincios,

Franz.

Berlschweiler, Vosgii de sud, **7. I. 1915.**

Dragă Lisbeth,

prietenească ta carte poştală din 22.XII, resemnată şi totuşi atît de curajoasă, am primit-o abia astăzi odată cu cîteva scrisori de la Koehler, care povesteşte despre vizita lui melancolică la voi şi încă nişte amănunte legate de sfîrşitul lui August. Iată-ne într-adevăr singuri, fără August, tu, Koehler şi eu, iar cu noi, mulţi alţii. De aceea să vrem să ne dăm curajos mîna, în amintirea lui şi să încercăm, pe cît ne va fi posibil, să-i transpunem în realitate gîndurile: tu cu copiii

tăi în viaţa voastră, eu în pictura mea. Poate

(am mari speranțe), o să ne putem ajuta reciproc. Maria și cu mine pe tine, cînd o să vii la noi, ca să intri iar în atmosfera picturii, pe care familia ta nu ți-o poate da. Se poate trăi la *Ried*, în căsuța noastră, poți să mi-o crezi, și mai ales copiii. Iar de la tine aș vrea să aflu cît de multe despre August și mai ales despre ideile lui din ultima vreme. Dar am început să vorbesc de parcă ar fi pace — deși, la nici două sute de metri de mine, bubuie tunurile noastre. Sîntem iar în acțiune de la 26 decembrie (la vest de *Mühlhausen*). În loc să sărbătorim un Crăciun soldățesc la *Mühlhausen*, ne-am petrecut noaptea de ajun în șa.

Dar odată tot trebuie să se sfîrșească și războiul ăsta; întîi la răsărit și abia apoi și în apus. Astfel ne consolăm, de la un anotimp la altul. Ultima veste de la Helmuth e din 6 decembrie. Să sperăm că o să-l ocrotească un destin mai bun, pentru că acolo sus e în mare pericol, poate de două, de zece ori mai mare, mai ales ca infanterist.

Vrei să-mi faci odată o bucurie? Trimite-mi o fotografie a micului Wolfgang, dacă ai vreuna (de preferință făcută pe nepregătite). Koehler mi-a scris că îi seamănă foarte mult lui August. Sărută-l pe Walter și pe cel mic din partea mea și primește și tu o sărutare de la al tău credincios,

Franz Marc.

20. I. 1915.

Dragă Lisbeth,

Cît m-a bucurat scrisoarea ta! Trăiești și simți atît de aproape de noi, cei de pe front, că fiecare soldat ți-ar strînge mîna cu recunoștință, chiar dacă n-ar ști nimic despre durerea care ți-a împletit viața pentru totdeauna cu soarta acestui război. Iubesc toți oa-

menii ale căror inimi tremură pentru viața noastră și destinul războiului. Cu toate că mai există, în mod ciudat, încă mulți care evită înfricoșați tot ceea ce le-ar putea implica sufletul în război; sînt „neutrii" din țară. Mă bucur că simți din necrologul meu dragostea și prețuirea cu care l-am scris, la timpul său, în melancolicul *Hagéville*. Ideea ta de a-l așeza alături de cartea poștală de campanie de la Dr. S. e foarte fericită. Un astfel de necrolog este în asemenea măsură în afara măruntei polemici artistice de dinaintea războiului, încît bineînțeles că nu am nimic împotriva publicării lui. Înțelege-te cu Maria asupra revistei în care ați vrea să apară (i-am scris și ei că sînt de acord cu *K. und K.*; poate iei chiar asupra ta, în caz afirmativ, corespondența cu Scheffler). Singura mea dorință este ca el să vorbească în cercul prietenilor noștri despre valoarea lui August și a dragostei noastre comune.

Știi ceva despre Helmuth? De la 6 decembrie nu mai am vești de la el și sînt oarecum îngrijorat. Scrie-mi dacă auzi ceva. Domnul Koehler mi-a scris foarte viu despre vizita lui la voi; au fost zile dureroase și triste pentru el; suferă mult din cauza morții celui mai drag și tînăr prieten al său. Mă gîndesc că și mie mi-ar fi foarte greu să fac o vizită în căsuța voastră, dar cu toate astea aș vrea să mai văd odată atelierul lui August, ultimele lui lucrări și să-l cunosc pe micuțul Wolfgang. Cînd au să se întîmple toate acestea? Și cum o să arate atunci Europa? Dar ce va fi în inimile noastre! Nici eu n-am să mă mai întorc exact același. Războiul mi-a cutremurat toată gîndirea, ca o furtună.

Ei da, desigur, și micile icoane pe sticlă, deși senine, privesc acum melancolic și grav; așa se transformă lucrurile.

Să fii sănătoasă și să rămîi curajoasă și plină de viață, așa cum te-am cunoscut totdea-

una şi cum te arată scrisorile tale. Salută din parte-mi toată familia ; iar dacă îi scrii vreodată Doctorului S., adaugă un salut camaraderesc şi din partea mea.
Ştii ce-mi trece prin gînd ? O imagine pentru viitor ; prima întîlnire dintre băieţii tăi şi cele două fete ale lui Niestlé ; de astfel de clipe preţioase, care tot au să vină odată, mă bucur eu acum.
Din toată inima,

al tău Franz Marc.

22. II. 1915.

Dragă Lisbeth,

Pe contrapagină, autorizaţia cerută de redacţie pentru imprimare. Maria mi-a scris că te-a întrebat oarecum necăjită ; am uitat cu desăvîrşire povestea cu domnul Scheffler, aşa că nu m-am putut lămuri în ce consta de fapt animozitatea dintre mine şi redacţie. Acum, aşa dintr-odată, îmi aduc aminte şi nu mă mai mir nici de întrebare. *Vive la bagatelle !* Gîndurile mele sînt altundeva astăzi — şi totul e atît de îndepărtat de parcă ar fi trecut ani. La agreabila ta scrisoare, ţi-am răspuns pe scurt ; în ziua următoare am primit pachetelul cu ciocolată ; îţi mulţumesc mult. Vă doresc sănătate la toţi, voi cei dragi. Cu o strîngere de mînă din toată inima,

al tău Franz Marc.

12. V. 1915.

Dragă Lisbeth,

Îţi mulţumesc pentru lunga ta scrisoare ; da, la *Müllheim* m-am gîndit mult la August şi

la tine; după patruzeci de kilometri de călărie, am ajuns epuizat la gară, mi-am legat calul de un felinar, m-am odihnit la gospodăria din staţie şi m-am gîndit la voi. Am rămas apoi peste noapte la *Müllheim* şi am pornit înapoi călare, în ziua următoare, cu inima grea. M-am despărţit cu mare neplăcere de Pădurea Neagră, pentru că îmi părea tare germană şi mă simţeam acasă. Într-adevăr, m-a costat voinţă să călăresc iar dincolo de Rin, spre vest. Cînd o să putem trece iar Rinul în pace?

N-aş crede că Maria se va decide să vă viziteze acum la Bonn; mai întîi pentru că mica noastră căprioară o să aibă pui; e şi asta o grijă; în asemenea împrejurări e greu să laşi pe mîini străine micul animal; apoi pregătirea grădinii şi multe altele; de aceea cred că Maria s-ar despărţi greu de *Ried*. Dacă tu cutezi însă să întreprinzi drumul cu copiii, să ne faci o vizită, plăcerea Mariei şi a mea ar fi cu atît mai mare; şi sper că ar fi şi pentru tine o mică reconfortare sufletească. Înţelegerea mea eronată a întrebării pe care mi-o puneai relativ la X, este hazlie; am fost şi eu surprins, în felul meu, dar n-am putut da altă interpretare acelui loc din scrisoarea ta; probabil că se referea la o expoziţie la X. Mi-e greu să-ţi dau un sfat în această privinţă. În afară de X, ar fi de prevăzut o expoziţie itinerantă prin asociaţiile de artişti. Pentru aceasta ar trebui să intervină din timp o personalitate autentică şi importantă, poate de la asociaţia artiştilor din Frankfurt. Expoziţia ar putea purta atunci menţiunea: „organizată de prietenii săi". Aş scrie cu plăcere cîteva cuvinte prieteneşti ca prezentare, pentru catalog, poate reluînd unele elemente din micul meu necrolog. Galeria lui Koehler din Berlin, nu mi se pare prea indicată; s-ar duce prea puţini acolo. I-am propus odată lui Koehler să organizeze o sală memorială pentru arta lui August în galeriile sale, o sală

permanentă și aranjată cu grijă (putînd să conțină și goblenuri, icoane pe sticlă și altele, din care Koehler deține exemplare minunate). O asemenea sală ar da profunzime caracterului intim al colecției și ar fi un monument durabil pentru arta lui August. Dar orientarea expoziției memoriale spre căi particulare, n-ar fi o idee tocmai fericită. În cele mai multe cazuri n-ar putea fi ocolite cu totul spațiile negustorești, sau ar putea costa sume atît de nerușinate, încît să nu mai justifice scopul. Eu ți-aș da un sfat: așteaptă; deocamdată atmosfera nu este prea potrivită pentru o asemenea acțiune. Tablourile lui August vor rămîne întotdeauna proaspete; ceea ce are valoare nu se grăbește; dimpotrivă: ceea ce e bun, cere distanță în timp și devine din ce în ce mai bun. Scrie-mi iar; mă bucur totdeauna cînd cade o scrisoare din sacul poștal cu adresa scrisă de tine. Vă salut pe toți din toată inima, pe mult stimata ta mamă și bunică și de asemeni pe W. Gerhardt cu soția lui.

Al tău Franz Marc.

6. VIII. 1915.

Dragă Lisbeth,

Curînd trebuie să se împlinească un an de cînd ți-ai luat rămas bun pentru totdeauna de la August; a plecat imediat atunci? Și acum zace Helmuth rănit; ai știri mai noi? Mi-a scris puține zile după rănire, din spitalul de campanie 4 al diviziei 50 de infanterie vest; i-am răspuns imediat (18 iulie), dar de-atunci n-am mai primit nici un fel de răspuns, ceea ce oarecum mă îngrijorează. A avut o schijă în occipital. Mi-a scris îndată după operația care ar fi fost izbutită; dar cine știe ce s-a mai întîmplat ulterior; tăce-

rea lui, în orice caz, mă îngrijorează. Pentru că tocmai în spital, dacă-ţi merge bine, ai chef de scris. Dă-mi veşti cu ce ştii despre Helmuth şi vizitează-l, dacă spitalul poate fi vizitat de civili. Apoi se mai pune şi întrebarea dacă a rămas acolo. Cum vă merge vouă, tuturor; unde-i fratele tău? Salută-i pe toţi din partea mea, iar ţie o caldă strîngere de mînă de la

al tău Franz.

5. X. 15.

Draga şi buna mea Lisbeth,

Ce drăguţ din partea ta să te gîndeşti cu atîta prietenie la mine; am devenit duşman al scrisului; lumea, munca, dragostea, totul se distanţează ca în vis în acest război dezagreabil şi fără sfîrşit! În ultimele luni aproape că nu i-am scris decît Mariei şi mamei mele, dar gîndurile îmi rătăcesc de fapt într-un gol, nesigure, neproductive, pline de ură pentru acest război; şi ceea ce îmi face starea asta deosebit de neplăcută, e faptul că devin tot mai bun soldat! Adesea nu mă recunosc; noi bărbaţii sîntem nişte făpturi ciudate. Iar războiul ne masculinizează din nefericire şi mai mult, abia dacă mai pot să-mi imaginez femeile; sau că există copii şi copilărie! Cum i-o merge bietului Helmuth? El se află în cea mai periculoasă apropiere a marii ofensive. Personal nu pot să mă plîng de nimic; sînt acum locţiitor de ofiţer şi în curînd am să fiu ofiţer; acest lucru îmi uşurează foarte mult viaţa, dar atmosfera spirituală pe care o respir greu, nu devine prin aceasta decît mai „densă". Iar pe deasupra „mă bucur" de faima necontestată a unui soldat „eminent". Şi chiar şi sînt. Tocmai în asta constă grotes-

cul actualei mele vieți. Nu fi speriată și îngrijorată că nu am nimic mai liniștitor și mai plăcut de spus; aș vrea să-ți mîngîi obrajii și să-l țin pe micuțul Wolfgang pe genunchi; să sperăm că o să mai vină pentru noi bărbații și asemenea vremi, după acești ani de cea mai ordinară vînătoare de oameni, la care ne-am dedat. Cum rezistați voi femeile unei asemenea epoci nebune? Mă întreb acest lucru. Tu, sărmana de tine, ai dat jertfa cea mai mare — neliniștea ta o înțeleg — dar atîtea altele? Maria suferă îngrozitor și abia cutez să-i spun cît de bine o înțeleg, pentru a nu-i întărîta sufletul și mai mult împotriva acestui război. Aceasta este deci scrisoarea pentru tine. Iartă-mă. Nu sînt în stare de alta.
Cu o caldă strîngere de mînă,

al tău Frz.

23. XII. 15.

Dragă Lisbeth,

Ce urări drăguțe de Crăciun mi-ai trimis iar. Îți mulțumesc pentru toată dragostea pe care mi-o arăți și care se exprimă atît de frumos în scrisorile și trimiterile tale. Pricep că zilele Crăciunului îți aduc mai mult chin și amărăciune decît bucurie — din moment ce strălucirea de pe fețele lui Walter și Wolfgang nu izbutește să-ți alunge tristețea. Din cînd în cînd simt un adevărat dor de acești doi mititei, la fel ca de copiii lui Legros, care m-au bucurat atît de mult în concediul avut de curînd. Voi doi aveți în mîini un amanet al vieții, în stare să compenseze multe dureri adînci. Maria mi-a arătat o poză cu Walter și Wolfgang — am fost impresionat de frumusețea lor; Wolfgang e încă atît de mic și are o față atît de drăguță de copil

liniştit. O să vină iar ceasuri bune, în care o să şedem în jurul mesei rotunde de sub cireş, pictînd iconiţe pe sticlă; atunci o să trebuiască să stea Walter pe scaunul lui August, să colaboreze.

Maria mi-a scris că ai invitat-o la Bonn; cred că o sperie oarecum cheltuielile cu drumul, cu toate că acum nu stăm tocmai rău cu banii; am să caut s-o conving şi să-i scot din cap acest subterfugiu, dar poate că o reţine şi altceva, grija de a nu lăsa casa prea mult singură, sau că poate n-ar reprezenta o societate tocmai îmbărbătătoare pentru tine, aşa melancolică şi pesimistă cum e ea în ultimul timp; am să mă bucur în orice caz dacă te va vizita, dar ştii că în asemenea probleme nu sînt stăruitor. Sper totuşi încă de pe acum că după război te vom avea din cînd în cînd cu cei doi băieţi, la noi.

Salută-l pe Moillet, îl felicit din toată inima pentru succesele lui; sper, cum se întîmplă de obicei, că vă vor aduce cu ele şi altele.

Am intrat cu totul pe neaşteptate în rezerva armatei, pentru circa o lună şi o să le putem oferi mîine soldaţilor noştri un Crăciun foarte confortabil. Salută-i pe toţi cei dragi ai tăi, din partea mea; dă-le, lui Walter şi Wolfgang, cîte un sărut din partea unchiului lor. Cu dragoste

al tău Franz Marc.

Spitzweg e fermecător! Delicioasa nesăbuinţă de altă dată şi grozăvia fără sens de astăzi!

AUGUST MACKE

Hagéville, 25. X. 14.

Jertfa de sînge pe care o cere popoarelor natura stîrnită în marile războaie — le aduce pe acestea într-o stare de entuziasm tragic,

nestăpînit. Acel singuratec căruia războiul i-a ucis cea mai de preț comoară umană, se opintește să-și înghită în tăcere lacrimile; durerea se tîrăște ca umbra pe lîngă ziduri. Lumina opiniei publice nu poate și nici nu trebuie s-o vadă; așa o vrea sănătatea întregului.

Dar marele bilanț al războiului nu se încheie cu toate acestea. Sfîrșitul îngrozitor vine tîrîndu-se încet dar sigur, în vremi în care izvorul suferinței nu mai curge decît molcom.

Dar grozăvia este moartea individuală întîmplătoare, care determină nemilos și amînă, cu fiecare glonț mortal, devenirea de mai tîrziu a popoarelor. În război sîntem cu toții egali. Dar printre mii de bravi, glonțul răpune și pe cîte unul care nu e de înlocuit. Cu moartea lui, cultura unui popor rămîne fără o mînă sau cu un ochi stins. Cîte mutilări înfiorătoare va fi adus războiul acesta îngrozitor culturii noastre viitoare? Cîte spirite tinere pe care încă nici nu le-am cunoscut, dar care purtau în ele viitorul nostru, nu vor fi fost ucise?

Pe unul l-am cunoscut bine, ah, mult prea bine!

August Macke, „tînărul Macke", e mort.

Cel care în acești ultimi ani plini de evenimente s-a preocupat de noua artă germană, care a simțit ceva pentru viitorul nostru artistic, acela l-a cunoscut și pe Macke. Iar aceia care au lucrat cu el, prietenii lui, noi știm ce viitor tainic purta în el omul acesta genial. Cu moartea lui se frînge pentru totdeauna una dintre cele mai frumoase și mai îndrăznețe mlădițe ale evoluției noastre artistice. Nici unul dintre noi nu e capabil s-o ducă mai departe. Fiecare își urmărește drumul lui; iar acolo unde ne vom întîlni, el va lipsit totdeauna.

Noi pictorii știm bine că odată cu dispariția armoniei lui, culoarea va trebui să pălească

în arta germană cu mai multe serii de nuanțe, va căpăta o rezonanță mai seacă, mai opacă. El i-a dat culorii, înainte de toate, vibrația ei cea mai luminoasă și mai curată, tot atît de limpede și pură cum a fost și ființa lui. Sigur că Germania de astăzi nu bănuiește încă tot ceea ce îi datorează acestui tînăr pictor mort, cît a făptuit și ce anume a realizat. Tot ceea ce atingea cu mîinile lui îndemînatice, tot ce venea în preajma lui, prindea viață; fiecare materie și mai ales oamenii erau atrași în vraja ideilor lui. Cît îi datorăm noi, pictorii din Germania! Ceea ce a însămînțat în afară, va rodi, iar noi, ca prieteni ai lui, ne vom îngriji să nu rămînă uitat. Dar opera lui e frîntă, fără posibilitate de consolare, de întoarcere. Războiul lacom s-a îmbogățit cu o moarte eroică, dar arta germană a devenit cu un erou mai săracă.

Franz Marc.

Din : INSEMNĂRI

Nu mai e departe ziua în care europeanul — dintre acei puțini europeni care vor mai exista — o să fie copleșit de marea durere a lipsei de forme. Atunci, acești chinuiți o să-și ridice brațele și o să devină căutători de forme. Dar n-o să caute forma nouă în trecut, nici în afară, din fațada stilizată a naturii, ci o să zămislească această formă din ei, după noile lor cunoștințe, care au preschimbat povestea lumii în formula lumii și vechea concepție despre lume, în privire prin lume.

Nu mai pictez decît ceea ce e cel mai simplu, pentru că numai în aceasta zace simbolicul, patosul și tainicul în natură.

Există oare o răspundere copleșitoare în faptul de a fi pictor? Să fii obligat să pictezi bine; dar cu adevărat bine?

Limitele artei : cred că cei care lucrează cel mai liber sînt foarte rarii poeți ; că oamenii scrisului și-au convins publicul cum în lucrările lor luna poate să se plimbe prin cameră ; ba că poate fi purtat chiar și un soare în inimă, sau culese stele. Dar ia să-și atîrne un pictor luna în încăpere, sau să și-o așeze pe masă. Ceea ce i-a fost permis, e doar prin decizie ; de exemplu : să-i pui aripi unui cal ; dar și atunci trebuie menționat în josul imaginii : patent „Pegasus".

Franz Marc

Traducătorul aduce mulțumiri doamnei Katrin Schöberg (Elsenfeld, Republica Federală Germania), pentru ajutorul documentar acordat.

SUMAR

Prefață 5
Scrisori de pe front
1914 21
1915 62
După primul concediu 101
După ultimul concediu 128
1916 149
Scrisori către doamna Lisbeth Macke 177
August Macke 187
Din: Însemnări 190

Biblioteca de artă

318

Biografii. Memorii. Eseuri

însemnări

În opera lui Franz Marc, pictor de animale și de peisaje pe care cu greu le-am putea numi figurative, fără a le considera totuși abstracte, animalul și peisajul alcătuiesc, așa cum s-a exprimat Ludwig Grote, „o unitate cosmică". Pictînd în această manieră jumătate figurativă, jumătate abstractă, Marc era convins că reprezintă adevărata realitate. Simțim aceasta din extraordinara putere de convingere pe care o emană tablourile sale ; o afirmă și el foarte răspicat : „arta se va elibera de necesitățile și de dorințele oamenilor. Nu vom mai picta o pădure sau un cal cum ne place nouă sau cum ni se pare că sînt, ci așa cum sînt în realitate".

MARCEL BRION

Lei 6,50